

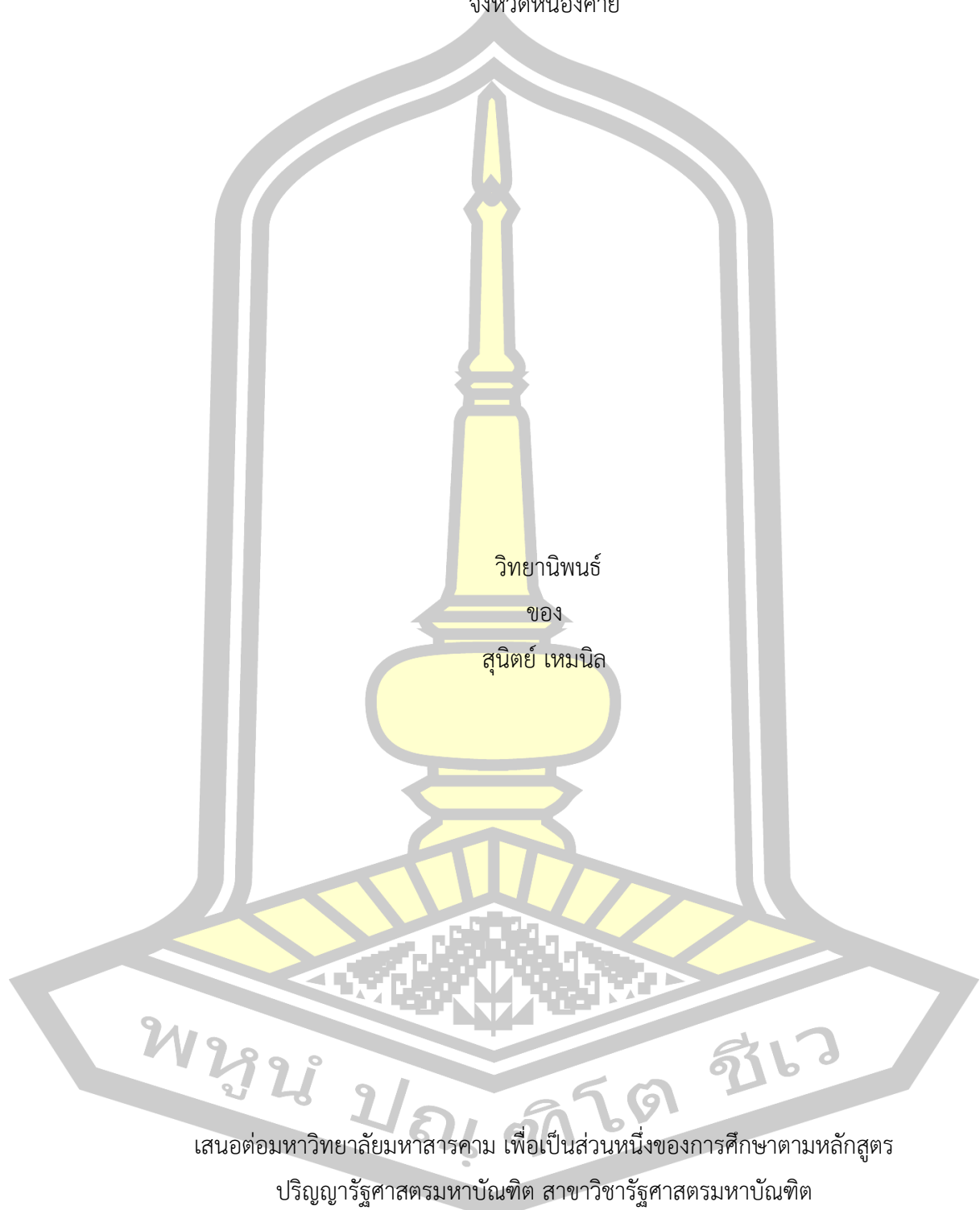
การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ บ้านโพนสา ตำบลโพนสา
จังหวัดหนองคาย

วิทยานิพนธ์
ของ
สุนิตย์ เหมนิล

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
เมษายน 2567

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

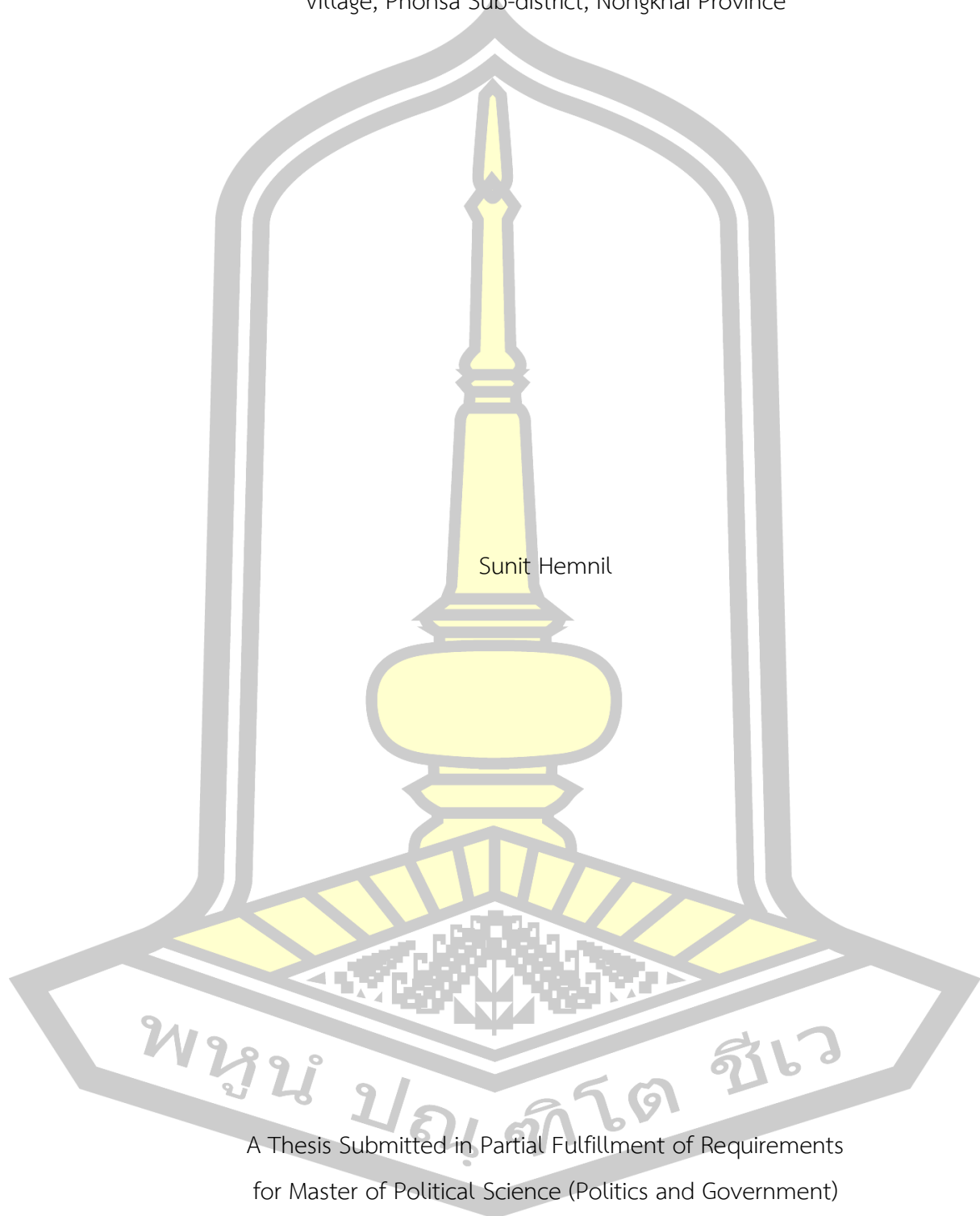
การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ บ้านโพนสา ตำบลโพนสา
จังหวัดหนองคาย

เมษายน 2567

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Livelihoods and Everyday Politics of the Independent Tobacco Farmers in Phonsa
Village, Phonsa Sub-district, Nongkhai Province

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Master of Political Science (Politics and Government)

April 2024

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนายสุนิตย์ เหมนิล แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. อลงกรณ์ อรรคแสง)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผศ. ดร. ณัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. วนิตา พรหมล้ำ)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(อ. ดร. ทักษวัฒน์ เหล่าสุวรรณ)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(ผศ. เชิงชาญ จงสมชัย)

คณบดีวิทยาลัยการเมืองการปกครอง

.....
(รศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ บ้าน โพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย		
ผู้วิจัย	สุนิตย์ เหมนิล		
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ณัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์		
ปริญญา	รัฐศาสตรมหาบัณฑิต	สาขาวิชา	รัฐศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2567

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมาย 1) เพื่อศึกษาการดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ และ 2) เพื่อศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ เลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจงคือ บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลภาคสนามด้วยกรอบเค้าโครงการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลจำนวน 17 คน ผลการวิจัยพบว่า การปลูกยาสูบได้อยู่ในกำกับของรัฐอย่างเข้มงวดผ่านการขออนุญาตหลายขั้นตอน นอกจากนี้ เกษตรกรยังต้องเผชิญกับแรงกดดันจากตัวแสดงที่เกี่ยวข้องภายใต้ความสัมพันธ์ในเครือข่ายทางสังคมและโครงสร้างเชิงอำนาจในพื้นที่ซึ่งได้ซ่อนอยู่ในหลากหลายกิจกรรม อันประกอบไปด้วย หน่วยงานรัฐด้านสรรพสามิต องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้รับซื้อยาสูบ ผู้ให้กู้ยืมเงิน ผู้ให้เช่าที่ดิน โดยตัวแสดงเหล่านี้ได้ส่งผลต่อการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรต้องดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทาย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเกษตรกรมีทรัพยากรในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่หลากหลาย โดยเฉพาะทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางธรรมชาติที่ถือเป็นจุดเด่นของเกษตรกร ประกอบกับเกษตรกรได้ใช้ยุทธศาสตร์การจัดการและการแสวงหารายได้หลายแหล่งทั้งกิจกรรมในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร ทำให้เกษตรกรสามารถข้ามผ่านแรงกดดันและความท้าทายได้

ทั้งนี้ ในด้านการเมืองในชีวิตประจำวันนั้น เป็นการเมืองของคนตัวเล็กตัวน้อยของคนธรรมดาสามัญทั่วไป ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ถึงแม้เกษตรกรจะอยู่ภายใต้โครงสร้างเชิงอำนาจจากตัวแสดงต่าง ๆ ในหลากหลายกิจกรรม แต่เกษตรกรก็ไม่ได้อยู่ในสถานการณ์เป็นฝ่ายตั้งรับเพียงอย่างเดียว ในทางกลับกัน เกษตรกรได้แสดงพฤติกรรมต่ออำนาจที่เหนือกว่า ทั้งการบ้ายเบี่ยงและการหน่วงเหนี่ยวเวลา การฉวยใช้ประโยชน์ การนิทาและการให้ฉวย การต่อรองและแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการรักษาประโยชน์ที่ควรจะได้ของตนเองไว้ นอกจากนี้ พฤติกรรมที่แสดงออกในลักษณะดังกล่าว ยังช่วยส่งเสริมให้การดำรงชีพบรรลุผลได้ดียิ่งขึ้น ดังนั้น จะ

เห็นได้ว่าการเมืองในชีวิตประจำวันเป็นการกระทำที่กลายเป็นสิ่งสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางแรงกดดันจากตัวแสดงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากแรงกดดันและความท้าทายจากการถูกกำกับ และถูกกระทำจากตัวแสดงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว ยังพบว่า ในพื้นที่วิจัยรัฐได้เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชชนิดอื่นทดแทนยาสูบ แต่กลับไม่ประสบความสำเร็จเพราะพืชที่รัฐส่งเสริมไม่สอดคล้องกับทรัพยากรและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร โดยเฉพาะเรื่องรายได้ การใช้แรงงาน และลักษณะของพื้นที่ ในขณะที่พืชที่เกษตรกรเลือกปลูกเองควบคู่กับการปลูกยาสูบได้ถูกนำมาใช้เพื่อสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ ดังนั้น ภายใต้การกำกับ แรงกดดัน และความท้าทายที่เกษตรกรต้องเผชิญนั้น สิ่งสำคัญที่ทำให้เกษตรกรยังคง “ดีอдинг” ปลูกยาสูบคือ 1) ความสอดคล้องกับทรัพยากรและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ และ 2) การที่รัฐประสบความสำเร็จในการส่งเสริมการปลูกพืชชนิดอื่น

คำสำคัญ : การดำรงชีพ, การเมืองในชีวิตประจำวัน, การปลูกยาสูบ, การกำกับ

TITLE	Livelihoods and Everyday Politics of the Independent Tobacco Farmers in Phonsa Village, Phonsa Sub-district, Nongkhai Province		
AUTHOR	Sunit Hemnil		
ADVISORS	Assistant Professor Nattakant Akarapongpisak , Ph.D.		
DEGREE	Master of Political Science	MAJOR	Politics and Government
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2024

ABSTRACT

The aims of this thesis, focusing on 1) studying the livelihoods of independent tobacco farmers, and 2) studying the everyday politics of independent tobacco farmers in Ban Phonsa, Phonsa Subdistrict, Nong Khai Province. Utilizing qualitative research methods and gathering data through interviews with 17 informants. Tobacco cultivation is strictly regulated by the government through several licensing procedures. Furthermore, the pressure that tobacco farmers in Phonsa Village face from various actors within social networks and local power structures, often hidden in many activities. The involvement of groups such as the state excise agency, local government organizations, tobacco buyers, money lenders, and land lessors. These actors have significantly influenced the livelihoods and everyday politics of farmers, compelling them to navigate a landscape fraught with pressure and challenges. Farmers have demonstrated resilience in the face of these challenges by capitalizing on a diverse range of livelihood resources and strategies, with particular emphasis on human capital, social capital, and natural capital, recognized as their core strengths. Additionally, farmers have adopted effective management techniques and expanded their income streams through a combination of agricultural and non-agricultural pursuits. This adaptive approach has enabled farmers to successfully navigate and overcome the various pressures and challenges they encounter.

In the context of everyday politics, also known as the politics of ordinary life, the research findings indicated that farmers, despite being influenced by different actors in various areas of activity, do not simply accept their circumstances without resistance. Instead, they exercise their autonomy in interacting with superior authorities. These strategies encompass various approaches, such as evasion and postponement, exploitation, participation in informal social practices like gossip and the utilization of nicknames, as well as active negotiation and other alternative courses of action. The ultimate goal of individuals is to protect the entitlements that are rightfully owed to them. Therefore, it can be seen that everyday politics is an action that has become a support for farmers to survive amid pressure from various actors involved very well. Despite facing pressure and challenges from various actors, it is worth noting that government intervention has also been observed in the research area. The government has endeavored to incentivize farmers to transition from tobacco cultivation to other crop varieties. However, these efforts have not yielded success, primarily due to mismatches between the promoted crops and the resources and livelihood strategies of farmers. This disconnect is particularly evident in terms of income generation, labor utilization, and the unique characteristics of the local area. Meanwhile, farmers opt to cultivate additional crops alongside tobacco to diversify their livelihoods. Consequently, despite the oppresses, pressures, and challenges they encounter, two primary factors compel farmers to 'stubborn' in tobacco cultivation: Firstly, the alignment of tobacco cultivation with their existing resources and livelihood strategies, and secondly, the government's inability to effectively promote the cultivation of alternative crops.

Keyword : Livelihood, Everyday Politics, Tobacco Cultivation, Regulate

กิตติกรรมประกาศ

การเดินทางของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จากจุดเริ่มต้นจนถึงเป้าหมายได้ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจาก ผศ.ดร.ณัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำและข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ และขอขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ประกอบด้วย รศ.ดร.อลงกรณ์ อรรคแสง ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผศ.ดร.วนิดา พรหมล้ำ และ อาจารย์ ดร.ทัชชวัฒน์ เหล่าสุวรรณ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ สำหรับความกรุณาในการเป็นกรรมการสอบ ตลอดจนการให้คำแนะนำต่อการพัฒนาวิทยานิพนธ์เล่มนี้ และที่ขาดไม่ได้คือ ผู้ให้ข้อมูลทุกท่านที่กรุณาเสียสละเวลาในการดำรงชีพเพื่อให้สัมภาษณ์และให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ทั้งนี้ ความสมบูรณ์และสำเร็จของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ไม่อาจเกิดขึ้นได้เลยหากปราศจากบุคคลทุกท่านที่ได้กล่าวไปข้างต้น

สุนิตย์ เหมนิล

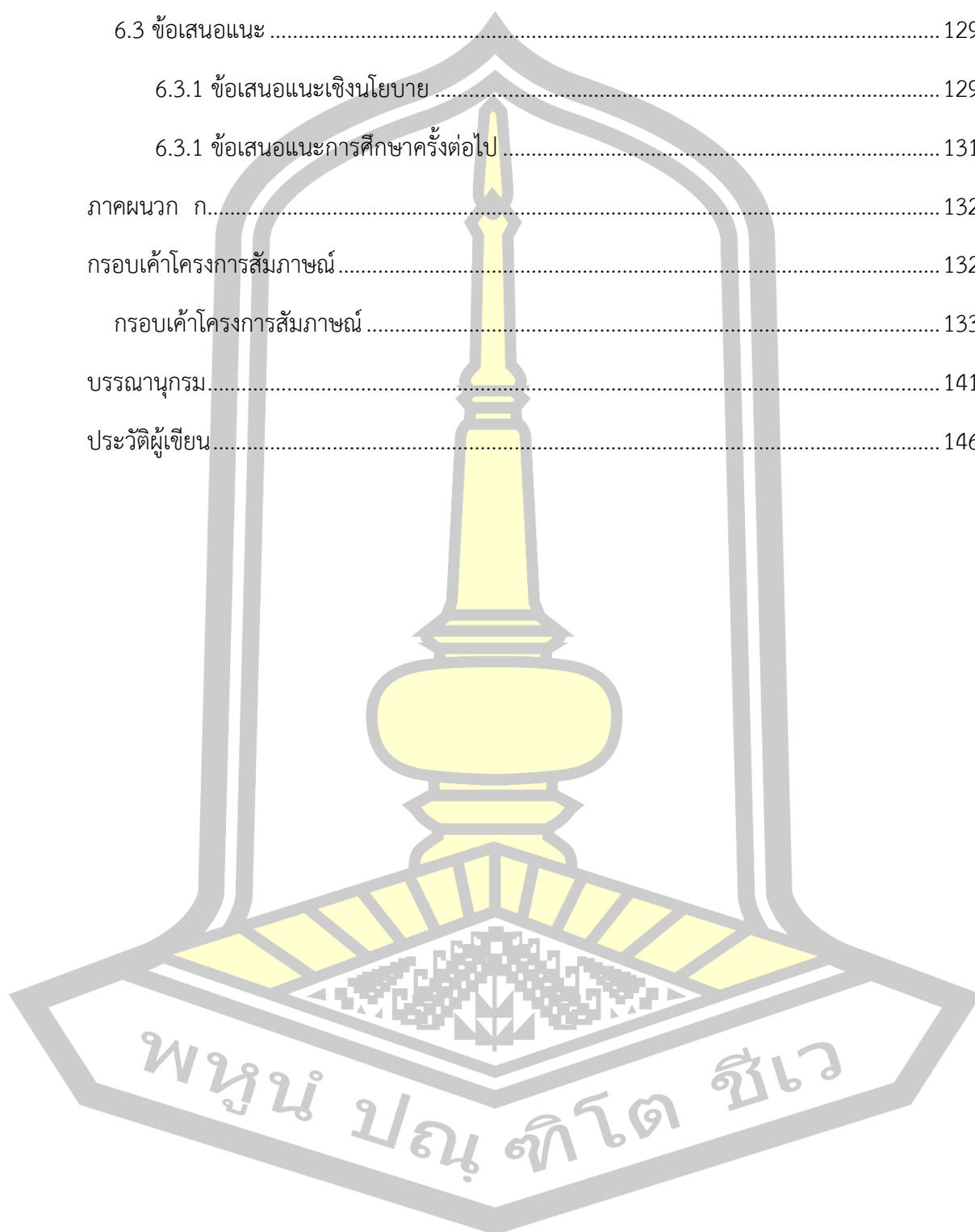
สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฌ
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ท
บทที่ 1	1
บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญ.....	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	7
1.3 คำถามการวิจัย.....	7
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
1.5 ขอบเขตการวิจัย	8
1.5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา.....	8
1.5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่.....	8
1.5.3 ขอบเขตด้านเวลา	9
1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ	10
บทที่ 2	11
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	11
2.1 มโนทัศน์การดำรงชีพ	11
2.2 แนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน	20

2.3 ข้อมูลทั่วไปของยาสูบ.....	25
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	27
2.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	34
บทที่ 3	36
ระเบียบวิธีวิจัย	36
3.1 กระบวนการเลือกและสร้างสนามวิจัย.....	36
3.2 การได้มาซึ่งข้อมูลและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	38
3.2.1 การวิเคราะห์เอกสาร	38
3.2.2 ผู้ให้ข้อมูลภาคสนาม	38
3.2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	39
3.2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล	40
3.2.5 การตรวจสอบข้อมูล	42
3.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอผลการวิจัย	43
3.3.1 การวิเคราะห์ข้อมูล	43
3.3.2 การนำเสนอผลการวิจัย	44
3.4 ข้อจำกัดของการวิจัย.....	44
บทที่ 4	45
การกำกับ การปลูกยาสูบ และบริบทพื้นที่วิจัย	45
4.1 การกำกับ และกติกาที่ส่งผลต่อการปลูกยาสูบ	45
4.1.1 กฎหมายและระเบียบเกี่ยวกับการปลูกยาสูบ.....	46
4.1.2 นโยบายรัฐเกี่ยวกับการปลูกและการขายยาสูบ.....	50
4.1.3 กติกาและการสนับสนุนการปลูกยาสูบในท้องถิ่น	52
4.2 บริบทพื้นที่วิจัย	54
4.2.1 ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดหนองคาย	54

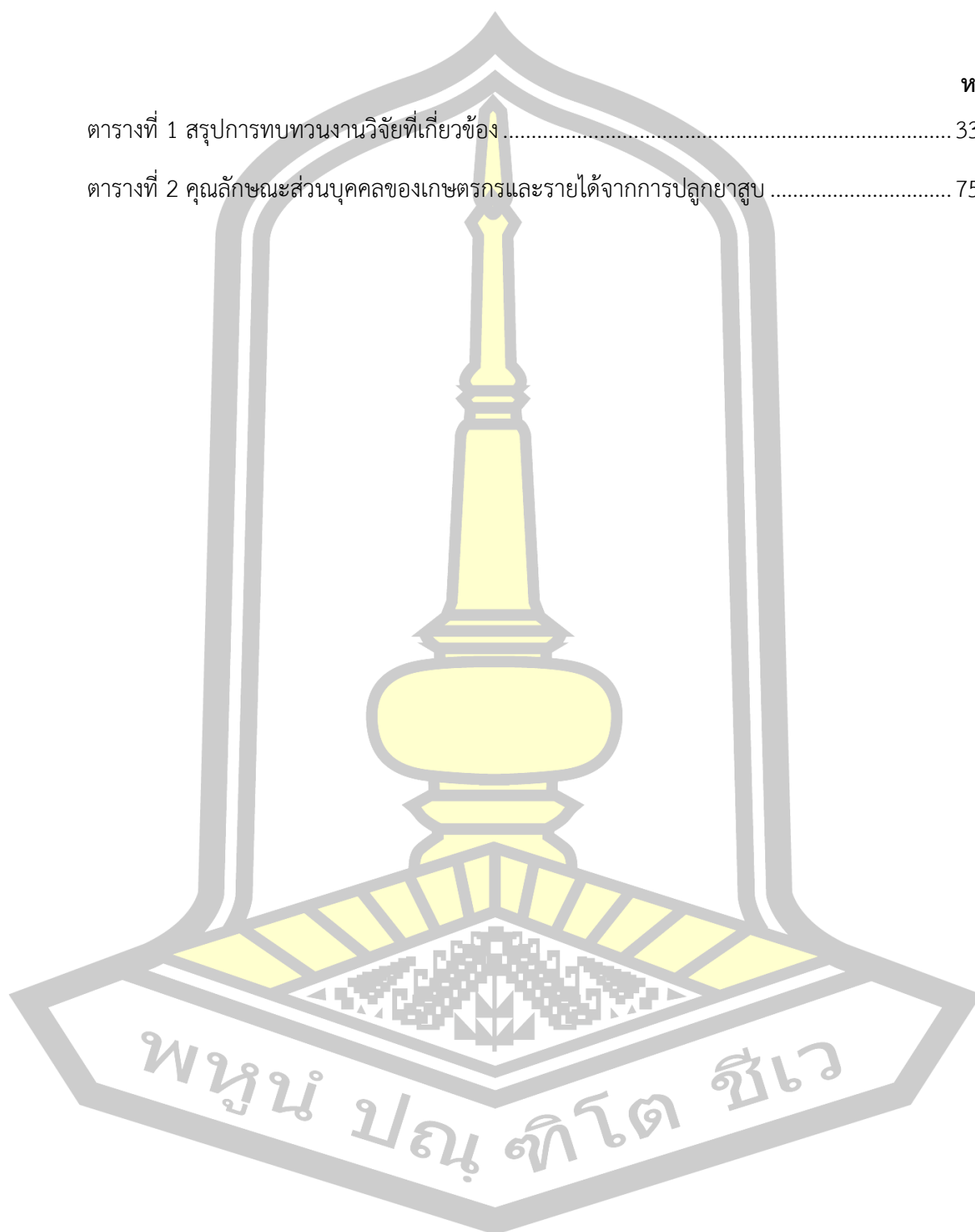
4.2.2 ข้อมูลพื้นฐานบ้านโพนสา ตำบลโพนสา	55
4.3 การปลูกยาสูบในพื้นที่บ้านโพนสา.....	59
4.3.1 สายพันธุ์ยาสูบ.....	59
4.3.2 การปลูกยาสูบในพื้นที่บ้านโพนสา	63
4.4 สรุปท้ายบท	67
บทที่ 5	69
การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ	69
บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย	69
5.1 ตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการปลูกยาสูบของเกษตรกรบ้านโพนสา	70
5.1.1 ตัวแสดงกลุ่มแรก “หน่วยงานของรัฐ”	70
5.1.2 ตัวแสดงกลุ่มที่สอง “องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเครือข่าย”	71
5.1.3 ตัวแสดงกลุ่มที่สาม “ผู้รับซื้อยาสูบ”	72
5.2 ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา	74
5.3 การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา	77
5.3.1 ทรัพยากรในการดำรงชีพ.....	77
5.3.2 ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ.....	85
5.4 การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา	96
5.4.1 รูปแบบการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ.....	97
5.5 สรุปท้ายบท	112
บทที่ 6	115
สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	115
6.1 สรุปผลการศึกษา	116
6.1.1 การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ.....	116
6.1.2 การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ.....	121

6.2 อภิปรายผล	124
6.3 ข้อเสนอแนะ	129
6.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	129
6.3.1 ข้อเสนอแนะการศึกษาครั้งต่อไป	131
ภาคผนวก ก.....	132
กรอบเค้าโครงการสัมมนา.....	132
กรอบเค้าโครงการสัมมนา	133
บรรณานุกรม.....	141
ประวัติผู้เขียน.....	146

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 สรุปการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	33
ตารางที่ 2 คุณลักษณะส่วนบุคคลของเกษตรกรและรายได้จากการปลูกยาสูบ	75

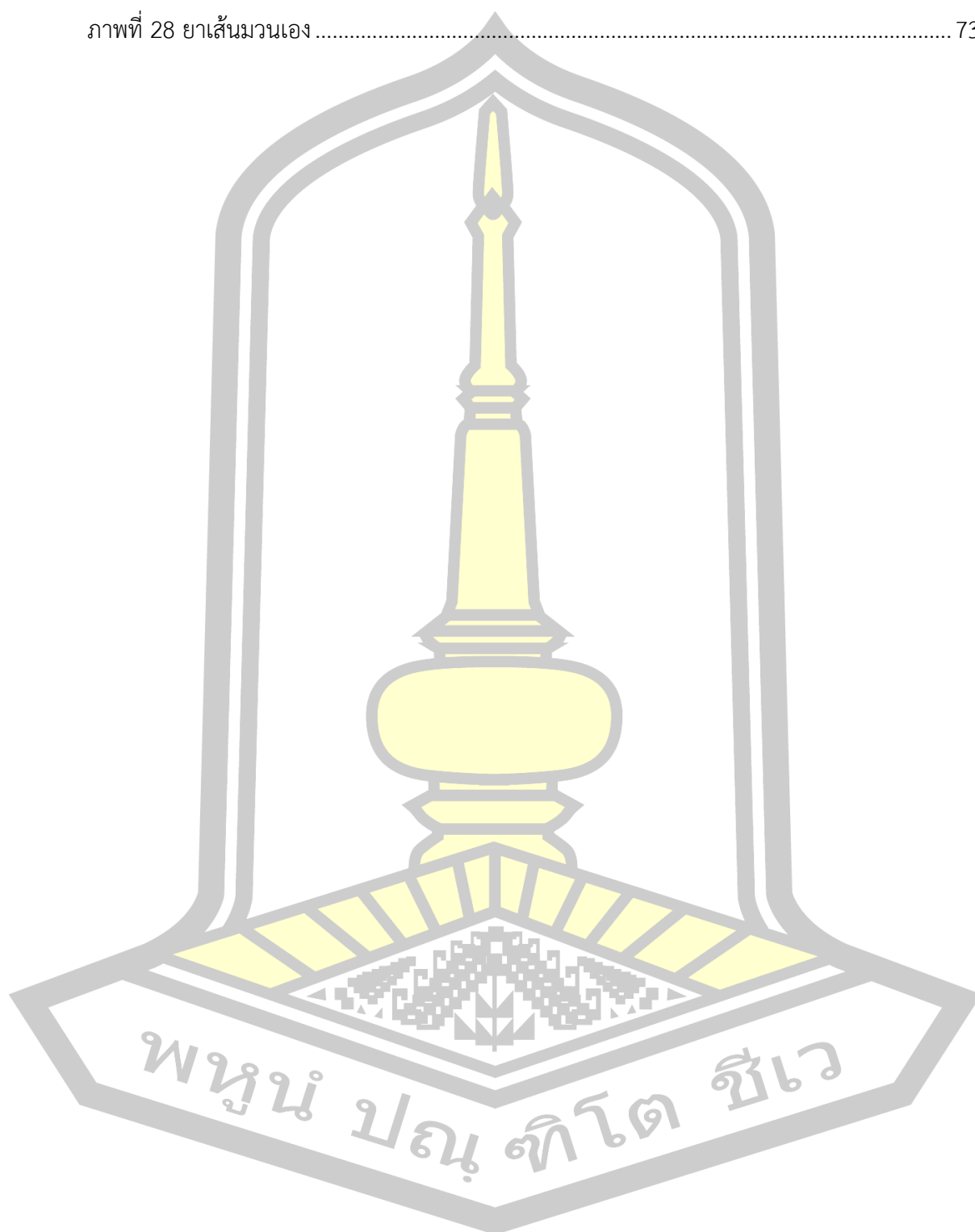

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 กรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน	12
ภาพที่ 2 ห้าเหลี่ยมทรัพยากร	13
ภาพที่ 3 บริบทความเปราะบาง	15
ภาพที่ 4 นโยบาย สถาบัน กระบวนการ.....	15
ภาพที่ 5 ผลลัพธ์การดำรงชีพ	18
ภาพที่ 6 แปลงยาสูบในพื้นที่บ้านโนนสา	27
ภาพที่ 7 กรอบแนวคิดในการวิจัย	35
ภาพที่ 9 สิ่งกำกับการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกร.....	54
ภาพที่ 12 ต้นสำসা หรือต้นจามจุรี หน้าสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลโนนสา	57
ภาพที่ 13 ป้ายชื่อหมู่บ้านโนนสา พื้นที่บ้านโนนสา	58
ภาพที่ 14 ต้นยาสูบสายพันธุ์เวอร์จิเนีย (Virginia Tobacco).....	60
ภาพที่ 15 ต้นยาสูบสายพันธุ์เบอร์เลย์ (Burley Tobacco)	61
ภาพที่ 16 ต้นยาสูบสายพันธุ์เบอร์เลย์ (Burley Tobacco)	62
ภาพที่ 19 การนำน้ำจากคลองส่งน้ำเข้าแปลงยาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา	64
ภาพที่ 20 การตอนหรือการตัดยอดยาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา	64
ภาพที่ 21 การเก็บใบยาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา.....	65
ภาพที่ 22 ตูบ หรือโรงเรือนชั่วคราวและเตาสำหรับตากยาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา	65
ภาพที่ 23 การพันซอยและการตากแดดยาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา.....	66
ภาพที่ 24 การบรรจุเส้นยาสูบใส่ถุงและการปิดแฉกมบียาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา.....	66
ภาพที่ 25 สำนักงานสรรพสามิตพื้นที่หนองคาย สาขาศรีเชียงใหม่.....	71
ภาพที่ 26 สถานีสูบน้ำเพื่อการเกษตร และคลองส่งน้ำเพื่อการเกษตร พื้นที่บ้านโนนสา.....	71

ภาพที่ 27 การตรวจสอบคุณภาพยาสูบ และการรับซื้อยาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา..... 73

ภาพที่ 28 ยาเส้นมวนเอง..... 73

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

ถึงแม้ว่า ยาสูบ (*Nicotiana tabacum*) จะเป็นพืชชนิดหนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับเกษตรกร แต่เนื่องจากยาสูบและสินค้าสืบเนื่องได้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ ทั้งต่อผู้บริโภคโดยตรง ผู้ที่อยู่ใกล้เคียง ตลอดจนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบด้วย ทำให้พืชชนิดนี้ไม่ได้รับการสนับสนุนการปลูกจากภาครัฐเป็นวงกว้างอย่างพืชเศรษฐกิจหลักชนิดอื่น หรือมองอีกด้านหนึ่งคือ “ยาสูบ” ไม่ได้จัดอยู่ในกลุ่มพืชเศรษฐกิจที่รัฐส่งเสริมการปลูกในลักษณะทั่วไป ถึงแม้ว่าพืชชนิดนี้จะมีเกษตรกรปลูกอยู่เป็นจำนวนมาก กระจายตัวในหลายจังหวัดของประเทศก็ตาม

โดยพืชเศรษฐกิจหลักที่รัฐมีนโยบายสนับสนุนและส่งเสริมการปลูกในลักษณะทั่วไปต่อเกษตรกร ด้วยการช่วยเหลือตามมาตรการต่าง ๆ และการให้เงินอุดหนุน ได้แก่ ข้าว ยางพารา มันสำปะหลัง อ้อย ปาล์มน้ำมัน ข้าวโพด ลำไย เนื่องจากรัฐมองว่าพืชเหล่านี้มีความสำคัญทั้งต่อเกษตรกร ตลอดจนความมั่นคงทางอาหารและเศรษฐกิจของประเทศ (สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร, ม.ป.ป.) โดยในช่วง 3 ปีการผลิต (2562/2563, 2563/2564, 2564/2565) รัฐบาลได้จ่ายเงินอุดหนุนให้เกษตรกรผู้ปลูกพืชเศรษฐกิจหลัก ซึ่งมีจำนวนรวมประมาณ 7.9 ล้านครัวเรือน ใช้งบประมาณอุดหนุนรวมทั้งสิ้น 4.6 แสนล้านบาท หรือเฉลี่ย 1.5 แสนล้านบาท/ปี แบ่งเป็นงบอุดหนุนราคาเฉลี่ย 9.6 หมื่นล้านบาท/ปี (62.8%) และงบอุดหนุนตามขนาดที่ดิน 5.7 หมื่นล้านบาท/ปี (37.2%) เมื่อแยกตามชนิดสินค้าที่อุดหนุน พบว่ารัฐบาลทุ่มงบประมาณเกือบสามในสี่หรือราว 1.1 แสนล้านบาท/ปี (71.8%) ไปอุดหนุนเกษตรกรผู้ปลูกข้าว (วรตโร เลิศรัตน์, 2566) ซึ่งงบประมาณมหาศาลที่อุดหนุนต่อเกษตรกรนี้ไม่ปรากฏสัดส่วนของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบแต่อย่างใด

ด้วยเหตุผลสำคัญที่ว่า ยาสูบ โดยมีผลผลิตคือ ยาเส้น หรือเส้นยาสูบแห้งได้เป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตบุหรี่ รัฐจึงไม่ให้การสนับสนุนโดยตรง ในทางกลับกันรัฐยังได้มีมาตรการควบคุมและการรณรงค์ให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชชนิดอื่นด้วย เพื่อลดปริมาณผลผลิตที่ออกสู่ท้องตลาดให้น้อยลง (ชูชาติ ผลฝึกแว่น, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์) เนื่องจาก “บุหรี่” (cigarette) ได้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของมนุษย์ ทั้งผู้บริโภคโดยตรงและผู้ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งมีความเสี่ยงต่อโรคหลายชนิด เช่น 1) มะเร็งปอด 2) ปอดอุดกั้นเรื้อรัง 3) โรคหัวใจ 4) โรคหลอดเลือดสมอง 5) โรคหืดหอบ รวมทั้งยังมีสารก่อมะเร็งชนิดอื่น เช่น lung, laryngeal, pancreatic, renal and bladder, cervical, endometrial and stomach, oral cavity, pharynx เป็นต้น (ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการ

ควบคุมยาสูบ, 2562) นอกจากผลกระทบต่อสุขภาพแล้ว บุหรี่ยังส่งผลให้รัฐและประชาชนต้องสูญเสียค่าใช้จ่ายเพื่อแก้ไขปัญหาสุขภาพที่เป็นผลมาจากการบริโภคบุหรี่ยด้วย อย่างไรก็ตาม รัฐก็ได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรปลูกยาสูบ¹ หรืออย่างน้อยก็ไม่ได้กำหนดว่าเป็นพืชที่ผิดกฎหมาย แต่การปลูกต้องอยู่ภายใต้การกำกับโดยรัฐ หรือต้องขออนุญาตตามที่กฎหมายกำหนด เพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับสร้างรายได้ให้กับเกษตรกร ซึ่งใบยาสูบแห้งหรือยาเส้น (tobacco)² เป็นวัตถุดิบหลักในการผลิตบุหรี่ยหรือออกขายให้กับผู้บริโภคต่อไป

เมื่อรัฐไม่ปิดกั้นหรือห้ามการปลูกยาสูบ แต่ก็ได้ควบคุมการปลูกพืชชนิดนี้ ด้วยการเข้าไปมีบทบาทในการแทรกแซงตั้งแต่กระบวนการปลูก-การผลิต การขาย ไปจนถึงการบริโภค ผ่านกฎหมายและการปฏิบัติการของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ทำให้ยาสูบมีลักษณะเป็น “พืชการเมือง” โดยส่วนหนึ่งได้คล้ายกับความหมายที่ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ให้ไว้ว่าหมายถึง พืชที่รัฐเข้าไปแทรกแซงด้วยรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในด้านการผลิต การจำหน่าย (รวมทั้งการส่งออก) และการบริโภค การแทรกแซงของรัฐมีตั้งแต่การส่งเสริมการผลิต การจัดสรรสินเชื่ออัตราดอกเบี้ยต่ำ การควบคุมราคา การพยุงหรือประกันราคา การควบคุมการส่งออกและการนำเข้า การเก็บภาษี การให้เงินอุดหนุน (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2542)³ โดยในรอบฤดูการผลิต 2562/2563 คณะรัฐมนตรี (ครม.) ได้อนุมัติงบกลางเกือบ 160 ล้านบาท ช่วยผู้ปลูกยาสูบและผู้แปรรูป จำนวน 14,292 ราย โดยกำหนดจ่ายเงินช่วยเหลือ 70% ของรายได้ที่หายไปภายในระยะเวลา 150 วัน (ไทยรัฐ, 2565) แต่การอุดหนุนเงินเฉพาะกิจนี้ ก็เป็นเพียงกลุ่มเกษตรกรที่อยู่ในระบบการขึ้นทะเบียนกับสถานียาสูบในพื้นที่เท่านั้น ซึ่งถือว่าเป็นสัดส่วนที่น้อยมากเมื่อเทียบกับเกษตรกรที่ปลูกยาสูบทั้งหมด (ชูชาติ ผลผักแว่น, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์) ทั้งนี้ จากการที่รัฐต้องอุดหนุนรายได้ให้กับเกษตรกร กระทรวงการคลัง จึงออกหนังสือด่วนที่สุดลงวันที่ 20 กรกฎาคม 2564 ส่วนหนึ่งได้มีข้อเสนอว่า เพื่อไม่เป็นการงบประมาณของรัฐ จึงควรส่งเสริมให้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบหันไปปลูกพืชชนิดอื่นทดแทน เช่น หอมแบ่ง หอมแดง มะเขือเทศ พริก ข้าวโพด อ้อย ฯลฯ ซึ่งเป็นพืชรอบการปลูกระยะสั้น เพื่อความต่อเนื่องของรายได้ และ

¹ ต้นยาสูบ เป็นไม้ล้มลุก ใช้ประโยชน์จากใบ จึงเรียกว่า “ใบยา” ซึ่งหมายความว่า ใบยาสดหรือใบยาแห้งของต้นยาสูบ ส่วนการวิจัยครั้งนี้ จะใช้คำว่า “ยาสูบ” เน้นกระบวนการปลูกถึงการเก็บเกี่ยว สลับกับ “ใบยาสูบ” หรือ “ยาเส้น” เน้นหลังการเก็บเกี่ยวถึงการขาย

² “ใบยาสูบแห้ง” หรือ “ยาเส้น” (tobacco) คือ ใบยาสูบแห้งที่ผ่านการหั่นเป็นฝอย เป็นวัตถุดิบที่สำคัญของบุหรี่ยหรือเป็นส่วนไส้ในของมวนบุหรี่ย ส่วน “บุหรี่ย” (cigarette) คือ ยาสูบหรือยาเส้นที่มีลักษณะอัดเป็นมวนทรงกระบอก โดยมวนด้วยกระดาษหรือสิ่งที่มีคุณสมบัติคล้ายกัน ปลายด้านหนึ่งจะมีตัวกรองสำหรับดูดหรือสูบ (ชูชาติ ผลผักแว่น, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

³ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ให้ความเห็นว่า เมื่อรัฐบาลเข้าไปแทรกแซงการผลิต การจำหน่าย และการบริโภคพืชชนิดใด พืชชนิดนั้นย่อมแปรสภาพจากพืชเศรษฐกิจทั่วไปกลายเป็น “พืชการเมือง” เพราะการตัดสินใจในการแทรกแซงของรัฐเป็นการตัดสินใจทางการเมือง เช่น ข้าว ยางพารา ข้าวโพด อ้อย ฯลฯ (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2542) แต่งานของรังสรรค์นั้น ไม่ได้กล่าวรวมถึง “ยาสูบ” หรือ “ใบยาสูบ”

ความยั่งยืนในอาชีพของเกษตรกรเอง (กระทรวงการคลัง, 2564) นอกจากการดำเนินการข้างต้นแล้ว รัฐยังเพิ่มภาษีและลดการรับซื้อยาสูบลง โดยด้านหนึ่งหวังว่าจะช่วยลดปริมาณผู้บริโภคและยอดการขายลง อย่างไรก็ตามมาตรการดังกล่าวไม่น่าเป็นผล เห็นได้จากรายได้รัฐที่เพิ่มขึ้น เนื่องจากหลังการปรับโครงสร้างภาษีสรรพสามิตบุหรี่ใหม่ยังทำให้ภาครัฐสามารถจัดเก็บภาษีเพิ่มขึ้นจากบุหรี่ประมาณ 3,500-4,500 ล้านบาทต่อปี (ไทยโพสต์, 2564) จะเห็นได้ว่า รัฐมีกลไกในการแทรกแซงการผลิต การขายและการบริโภคบุหรี่ ซึ่งมีผลกระทบต่อเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบโดยตรง

ถึงแม้ว่าในทางวิชาการและการแพทย์ จะมีข้อสรุปอย่างชัดเจนว่า การสูบบุหรี่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ อีกทั้งการเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากการบริโภคบุหรี่ได้ก่อให้เกิดการสูญเสียทางสุขภาพและเศรษฐกิจอย่างมากมาย แต่การควบคุมบุหรี่ยังเป็นเรื่องที่มีความสลับซับซ้อน เนื่องจากบุหรี่หรือยาสูบเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของเกษตรกร อุตสาหกรรมบุหรี่ยังเป็นแหล่งการจ้างงานของคนงานจำนวนมาก นอกจากนี้บุหรี่ยังเป็นสินค้าที่มีการบริโภคอย่างกว้างขวางทั่วโลก (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2550) ส่วนในกรณีของประเทศไทยมีนโยบายตั้งแต่ต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำที่เกี่ยวข้องกับยาสูบหรือบุหรี่ยังมีความย้อนแย้งกัน โดยมีทั้งการส่งเสริมแบบเฉพาะกิจ ผ่านการอุดหนุนราคาเป็นรายการซึ่งเกษตรกรส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับ การสนับสนุนด้านเงินทุนและองค์ความรู้ในการปลูกให้กับเกษตรกรผ่านสำนักงานยาสูบและสถานียาสูบในพื้นที่ เพื่อให้ได้ผลิตที่ดีและมีคุณภาพ ยาสูบจึงเป็นพืชการเมืองภายใต้เงาของพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับทั้งเกษตรกรและรัฐ แต่ในทางกลับกัน รัฐก็ได้เข้าไปควบคุมการปลูกผ่านกลไกของรัฐ เช่น การกำหนดเงื่อนไขการขออนุญาตและการออกใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ โดยกรมสรรพสามิต เพื่อให้การปลูกพืชชนิดนี้มีความซับซ้อนและทำได้ยากขึ้น รวมถึงมีนโยบายผลักดันเกษตรกรออกจากวงจรการปลูกยาสูบไปปลูกพืชชนิดอื่นแทน นอกจากนี้รัฐยังได้รณรงค์ให้ประชาชนลดการบริโภคยาสูบหรือบุหรี่ยด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้ หากสวมหมวกให้พืชเศรษฐกิจเป็นพืชการเมืองตามนิยามของการวิจัยครั้งนี้ โดยจากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า มีงานศึกษาเกี่ยวกับพืชการเมืองที่สำคัญอยู่หลายกลุ่ม โดยเฉพาะพืชเศรษฐกิจหลักที่รัฐให้การสนับสนุน ทั้งในระดับมหภาค (Macro) และระดับจุลภาค (Micro) หรือแม้แต่ในระดับปฏิบัติการ ได้แก่ ข้าว ยางพารา มันสำปะหลัง อ้อย ส่วนในกรณีของยาสูบ ถึงแม้ว่างานศึกษาจะพอมืออยู่บ้างแต่กลับพบเพียงการศึกษาในระดับมหภาคที่เชื่อมโยงกับการลดปริมาณการผลิต การหาแนวทางเพื่อลดการบริโภค และการเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดเก็บภาษีหรืออาจเรียกรวม ๆ ว่าเป็นกระบวนการควบคุมโดยรัฐเท่านั้น ซึ่งยังไม่ปรากฏการศึกษาในระดับจุลภาคที่เน้นระดับปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ทั้งวิถีการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบแต่อย่างใด จึงทำให้การศึกษาเกี่ยวกับผู้ปลูกยาสูบอิสระ มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น เนื่องจากกลุ่มนี้ ไม่ได้รับการสนับสนุนโดยรัฐ ประกอบกับยังถูกกำกับผ่านกฎระเบียบต่าง ๆ ในการปลูกและขายใบยาสูบ รวมทั้งเกษตรกรต้องต่อสู้และต่อรองกับตลาดของผู้รับซื้อยาสูบเพื่อรักษา

ผลประโยชน์ของตนเองอีกด้วย ซึ่งมีลักษณะเป็นการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร ซึ่งเป็นคนธรรมดาสามัญทั่วไป ดังที่ Kerkvliet ได้กล่าวว่า การเมืองในชีวิตประจำวัน (everyday politics) เป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมเกี่ยวกับการจัดสรร การต่อรองทรัพยากร การควบคุม และผลประโยชน์ที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน ตลอดจนค่านิยมและความคิดที่อยู่เบื้องหลังกิจกรรมที่ว่ามานี้ (Kerkvliet, 2009 อ้างถึงใน จักรกริช สังขมณี, 2555) อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะเป็นการเมืองของคนธรรมดาสามัญทั่วไป แต่ผลที่เกิดขึ้นก็สามารถส่งแรงสะท้อนไปถึงการเมืองระดับชาติและการเมืองระดับท้องถิ่น ตลอดจนยังเห็นถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านหรือเกษตรกรกับตัวแสดงอื่นที่เกี่ยวข้องได้ ดังในงานของ จักรกริช สังขมณี โดยมีข้อบ่งชี้ว่า การเมืองในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในชนบทได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีพลวัตในตัวเองและสถาปนาความสัมพันธ์กับรัฐ ตลาด และตัวแสดงอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน (จักรกริช สังขมณี, 2555) นอกจากนี้ การเมืองในชีวิตประจำวัน ยังรวมไปถึงการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับรัฐและหน่วยธุรกิจเอกชนที่เกี่ยวข้องอีกด้วย ทั้งในด้านการผลิตและการจัดแบ่งทรัพยากรควบคู่ไปกับการแสวงหากลยุทธ์การจัดการทางการเกษตรด้วย (ณัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์, 2557) ซึ่งก็เป็นยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบที่ต้องแสวงหาแนวทางที่หลากหลายเพื่อให้ครัวเรือนมีความมั่นคงปลอดภัยทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมในบริบทที่ท้าทายและไม่ได้รับการสนับสนุนโดยรัฐ ประกอบกับการอยู่ในเงื่อนไขของกฎหมายสำคัญสองฉบับคือ ได้แก่ พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 และประกาศของกรมสรรพสามิตเกี่ยวกับขั้นตอนการขออนุญาตปลูกและการขายยาสูบ พ.ศ. 2562 ซึ่งกำกับตั้งแต่เรื่องการขออนุญาตปลูก พื้นที่ปลูก พันธุ์ยาสูบที่ปลูก ผู้รับซื้อ และกติกาส่งในท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องการสนับสนุนน้ำเพื่อการเกษตรของ อบต. โพนสา และเครือข่าย เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการเจริญเติบโตของยาสูบไปจนถึงการต่อรองเรื่องราคากับผู้รับซื้อยาสูบ สิ่งเหล่านี้จึงมีผลกระทบสำคัญต่อการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของผลผลิต และรายได้ของเกษตรกร

จากสถานการณ์และสถานะดังที่กล่าวไปข้างต้น จึงเป็นที่มาของการวิจัยนี้ โดยผู้วิจัยเลือกศึกษาเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบในจังหวัดหนองคาย เนื่องจากตามรายงานของ กรมพัฒนาที่ดิน (2561) ได้สรุปว่า ทั้งประเทศมีพื้นที่ปลูกยาสูบ จำนวน 231,047 ไร่ จังหวัดหนองคาย มีพื้นที่ปลูกจำนวน 36,056 ไร่ เป็นอันดับ 1 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นอันดับ 3 ของประเทศเป็นรองเพียงจังหวัดสุโขทัย จำนวน 66,533 ไร่ และจังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 47,588 ไร่ ดังนั้น พื้นที่จังหวัดหนองคาย จึงเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นและสำคัญในด้านการปลูกยาสูบทั้งในแง่ของจำนวนพื้นที่และปริมาณผลผลิต โดยเฉพาะในระดับภูมิภาคหรือแม้แต่ในระดับประเทศ

เมื่อพิจารณาในระดับท้องถิ่นหรือระดับปฏิบัติการ พบว่า พื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย เป็นพื้นที่ที่มีการปลูกยาสูบมากที่สุด และมีสถานียาสูบโพนสา สังกัดสำนักงานยาสูบหนองคาย การยาสูบแห่งประเทศไทยตั้งอยู่ในพื้นที่ด้วย ซึ่งในปัจจุบันพื้นที่มีเกษตรกร

ผู้ปลูกยาสูบแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มโรงงาน หรือสถานียาสูบ⁴ หมายถึง เกษตรกรที่อยู่ในทะเบียนของสถานียาสูบ การปลูกและขายอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสถานียาสูบ และ 2) กลุ่มอิสระ หมายถึง เกษตรกรที่ไม่อยู่ในทะเบียนของสถานียาสูบ สามารถปลูกและขายได้อย่างอิสระตามที่กฎหมายกำหนด (ชูชาติ ผลผักแว่น, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์) ก่อนปลูกจะต้องขออนุญาตปลูกตามประกาศของกรมสรรพสามิต เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการขออนุญาตและการออกใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ พ.ศ.2562 โดยเกษตรกรต้องไปทำเรื่องขออนุญาตที่สำนักงานสรรพสามิตในพื้นที่

อนึ่ง เมื่อพิจารณาในเชิงรายละเอียดเกษตรกรสองกลุ่มดังกล่าวได้เผชิญกับสถานการณ์และเงื่อนไขแตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มแรก คือ กลุ่มโรงงานหรือสถานียาสูบ เป็นเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนกับสถานียาสูบ ก่อนปลูกจะต้องขอรับโควตา (quota) การปลูกจากสถานียาสูบ ซึ่งจะได้รับการสนับสนุนด้านความรู้ อุปกรณ์ ต้นกล้า เงินทุน และได้รับการประกันราคาผลผลิตตามราคาและคุณภาพที่ตกลงกัน กลุ่มนี้จึงมีความเสี่ยงน้อยเนื่องจากผลผลิตที่ได้มีตลาดรองรับและราคาขายที่แน่นอนทำให้มีการต่อรองที่น้อย ประกอบกับหากเกิดปัญหากับผลผลิตรัฐก็มีมาตรการเงินอุดหนุนชดเชยแบบเฉพาะกิจให้ แต่เกษตรกรในกลุ่มนี้กลับมีจำนวนที่ไม่มากนัก เนื่องจากไม่เป็นอิสระจากข้อกำหนดโดยเฉพาะเรื่องปริมาณ คุณภาพ ความชื้น ขนาดของใบยา และที่สำคัญคือราคาขายได้น้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับอีกกลุ่ม นอกจากนี้ หากเกษตรกรมีผลผลิตออกมาเกินโควตาที่ได้รับหรือคุณภาพต่ำกว่าเกณฑ์ ก็ไม่สามารถนำไปขายให้กับสถานียาสูบได้ ต้องหาช่องทางอื่นในการขาย เช่น ขายปลีกให้กับผู้รับซื้อยาสูบเอกชนหรือผู้ค้าแร่ และกลุ่มที่สอง คือ กลุ่มอิสระ เป็นเกษตรกรที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนกับสถานียาสูบ ถึงแม้ว่าการปลูกต้องขออนุญาตตามที่กฎหมายกำหนดเช่นเดียวกัน แต่ไม่ต้องขอโควตาด้านปริมาณผลผลิตและปริมาณการขาย ทำให้มีความเป็นอิสระสูงทั้งในด้านการปลูก การดูแลรักษา การควบคุมคุณภาพ ไปจนถึงการขายผลผลิต สามารถตกลง ต่อรอง เลือกที่จะขายหรือไม่ขายให้ใครก็ได้ จึงอาจได้ราคาที่สูงกว่ากลุ่มแรก แต่ก็ต้องเผชิญกับความเสี่ยงในการหาตลาดผู้รับซื้อและจะไม่ได้รับเงินอุดหนุนหรือเงินชดเชยเฉพาะกิจจากรัฐหากเกิดปัญหากับผลผลิต ซึ่งเกษตรกรในกลุ่มนี้กลับมีเป็นจำนวนมากเนื่องจากมีความคล่องตัว ยืดหยุ่น ต่อรอง ต่อด่าน หรือแม้แต่ปฏิเสธอำนาจของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการปลูกไปจนถึงการขายผลผลิตของตนเองได้อย่างอิสระ เพราะไม่ได้ทำสัญญาหรือทำการผูกมัดกับใคร

⁴ หรือตามระเบียบการยาสูบแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2561 เรียกว่า “ชาวไร่ในสังกัด” หมายถึง เกษตรกรที่เพาะปลูกต้นยาสูบซึ่งอยู่ในสังกัดของสำนักงานยาสูบภูมิภาค และนำใบยาที่ได้จากการปลูกมาขายให้กับ การยาสูบแห่งประเทศไทย ตามโควตาที่ได้รับการจัดสรร

เมื่อประมวลสถานการณ์ข้างต้น การวิจัยนี้ จึงมุ่งให้ความสำคัญกับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ⁵ เนื่องจากมีความหลากหลายและซับซ้อน ซึ่งเน้นการศึกษาจากข้อมูลภาคสนามในระดับปฏิบัติการหรือผู้กระทำการในระดับจุลภาค โดยกำหนดให้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระเป็นแกนกลางในการศึกษา ส่วนประเด็นที่ให้ความสนใจคือ ปรากฏการณ์ทางสังคมและการเมืองที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกร โดยมองว่านอกเหนือจากยาสูบจะเป็นพืชการเมืองแล้ว ในทางเดียวกันเกษตรกรก็อยู่ในฐานะตัวแสดงของการเมืองในภาคการเกษตร (agrarian politics) ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะเกษตรกรกลุ่มอิสระ ซึ่งไม่ได้อยู่ในทะเบียนการส่งเสริมและช่วยเหลือจากรัฐ โดยไม่ได้รับเงินอุดหนุน เยียวยา และการช่วยเหลือจากรัฐในทุกกรณี จึงนำมาสู่การตั้งคำถามว่า เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระมีการดำรงชีพอย่างไร เพราะเหตุใดเกษตรกรกลุ่มนี้ จึงเลือกปลูกพืชชนิดนี้และดำรงอยู่ในสถานะเช่นนี้ มียุทธศาสตร์ในการดำรงชีพอย่างไร และเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระมีการเมืองในชีวิตประจำวันต่อตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องอย่างไร ทั้งนี้ผู้วิจัยสมมติฐานว่า เกษตรกรไม่ได้ยอมรับ นิ่งเฉย ต่อการกำกับและกดดันจากรัฐและผู้รับชื้อยาสูบ ในทางกลับกันเกษตรกรต่อรอง บ้ายเบี่ยง หลีกเลียง หรือแม้แต่หนีหายไปจนถึงต่อสู้กับผลกระทบและผลสะท้อนในด้านลบที่ตนเองเผชิญอยู่ และพร้อมที่จะรวมกลุ่มกับผู้ตกอยู่ในสถานะเดียวกัน เพื่อรักษาประโยชน์ที่ตนควรได้รับ

งานศึกษาในลักษณะนี้มีค่อนข้างจำกัด เนื่องจากงานที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและการขายยาสูบนั้น ส่วนใหญ่จะมุ่งศึกษากรอบใหญ่ในระดับมหภาค มิติเศรษฐกิจและการควบคุมโดยรัฐ โดยเฉพาะเรื่องการจัดเก็บภาษี การลดปริมาณผลผลิต และการส่งเสริมการปลูกพืชชนิดอื่นทดแทน อนึ่ง การศึกษาในระดับจุลภาค เน้นการศึกษาข้อมูลภาคสนาม และให้ความสำคัญกับการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวัน จะทำให้เห็นถึงความหลากหลายที่ซ้อนทับกันภายใต้เงื่อนไขอำนาจและการต่อรอง ซึ่งผลการศึกษาสามารถนำไปวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมและการเมือง เพื่อสร้างข้อเสนอเชิงนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาแนวทางที่เหมาะสมระหว่างรัฐ ผู้รับชื้อยาสูบ และเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระได้ รวมถึงประโยชน์ที่สำคัญอีกประการคือ เนื่องจากเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระเป็นกลุ่มคนที่มีรายได้ไม่แน่นอนและไม่สูงมากนัก จึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการวางแผนปรับปรุงพัฒนาส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้ที่เหมาะสม เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจในชนบทต่อไป

⁵ การเรียก “เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ” หลังจากส่วนนี้ไปเพื่อให้เกิดความกระชับในบางกรณีอาจเรียกสลับว่า “กลุ่มอิสระ” หรือ “เกษตรกร” แต่หากกล่าวถึงกลุ่ม “เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบที่ขึ้นทะเบียนกับสถานียาสูบ” หรือ “กลุ่มสถานี” หรือ “เกษตรกรชาวไร่ในสังกัด” จะใช้ข้อความเต็ม

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาการดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย
- 2) เพื่อศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย

1.3 คำถามการวิจัย

คำถามของการวิจัยครั้งนี้ ต้องการเน้นถึงมิติของการดำรงชีพ การเมืองในชีวิตประจำวันในอำนาจและการต่อรองของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระกับตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยมีคำถามหลักในการวิจัย 2 ข้อ ดังนี้

- 1) เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคายมีทรัพยากร/ทุนในการดำรงชีพ ได้แก่ ด้านทุนมนุษย์ ด้านทุนทางธรรมชาติ ทุนทางการเงิน ทุนทางสังคม และทุนทางกายภาพเป็นอย่างไร และมียุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างไร (มีการใช้ทุนในการดำรงชีพอย่างไร)
- 2) การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร (พฤติกรรมแสดงออกต่อตัวแสดง เช่น การบ้ายเบี่ยง การฉวยใช้ประโยชน์ การนิทา การต่อรอง)

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ทำให้ทราบถึงทุนในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย
- 2) ทำให้ทราบถึงการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะอำนาจและการต่อรองที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการปลูกและขายยาสูบที่สอดคล้องกับความต้องการและวิถีการดำรงชีพในสถานการณ์ปัจจุบัน
- 3) เพื่อเสนอแนวทางให้กับหน่วยงานของรัฐ นำไปจัดทำแผนและนโยบายที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันรัฐที่ออกกฎหมาย หน่วยงานรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ ผู้รับซื้อขายยาสูบ เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ ซึ่งหากไม่มีแนวทางที่เหมาะสมอาจนำไปสู่ความ

ขัดแย้งได้ และเป็นแนวทางในการวางแผนปรับปรุง พัฒนาส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้ที่เหมาะสม เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจในชนบท

1.5 ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตการวิจัยครอบคลุมเนื้อหาตามวัตถุประสงค์การวิจัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย ดังนี้

1.5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาใน 2 ประเด็นสำคัญ ได้แก่

1.1) เนื้อหาเกี่ยวกับการดำรงชีพ (livelihoods) ของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคายในแต่ละด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนการเงิน และยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (livelihood strategies) เป็นการใช้ทุนข้างต้นอย่างไร เพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ของการดำรงชีพของตน (livelihood outcomes) ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น บริบทความเปราะบาง นโยบาย สถาบัน กระบวนการรายได้ เป็นต้น

1.2) เนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองในชีวิตประจำวัน (everyday politics) ของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคายต่อตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกร เพื่อให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากมักมีการตั้งข้อสังเกตว่า เกษตรกรมีอำนาจการต่อรองน้อย จึงมักนิ่งเฉย ยอมจำนนต่อแรงกดดันทั้งทางตรงและทางอ้อมจากตัวแสดงและกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐ ผู้รับซื้อขายยาสูบ ตลอดจนตัวแทน/ผู้ค้าคนกลางที่ติดต่อรับซื้อขายยาสูบให้กับผู้รับซื้อรายใหญ่จากภายนอกพื้นที่

1.5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ได้เลือกพื้นที่ศึกษา จำนวน 2 หมู่บ้าน คือ บ้านโพนสา หมู่ 1 และบ้านโพนสา หมู่ 9 ตำบลโพนสา อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย เนื่องจากในตำบลและหมู่บ้านนี้มีเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบมากที่สุดในจังหวัดหนองคายและในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้มีความหลากหลายและมีความน่าสนใจ ทั้งในแง่ของจำนวนเกษตรกรและปริมาณผลผลิต ประกอบกับมีสถานียาสูบโพนสา (ในเขตพื้นที่หมู่ 9) สังกัดสำนักงานยาสูบหนองคาย การยาสูบแห่งประเทศไทย และผู้รับซื้อขายยาสูบที่ได้รับอนุญาตตามกฎหมายในพื้นที่

ลักษณะสำคัญโดยรวมของพื้นที่ตำบลโพนสา ทิศเหนือติดกับแม่น้ำโขง ทิศใต้ติดกับลำห้วยคูก ตำบลบ้านเตื่อและตำบลบ้านถ่อน อำเภอท่าบ่อ ทิศตะวันออกติดกับตำบลเวียงคูก อำเภอเมือง และทิศตะวันตกติดกับตำบลท่าบ่อ อำเภอท่าบ่อ แบ่งการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน/ชุมชน มีพื้นที่รวมประมาณ 25 ตารางกิโลเมตร โดยอยู่ในขอบเขตรับผิดชอบขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2 แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา มีพื้นที่รวมประมาณ 24 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 8 หมู่บ้าน 1,139 ครัวเรือน มีประชากร 3,159 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา, 2566) และเทศบาลตำบลโพนสา มีพื้นที่รวมประมาณ 1 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 6 ชุมชน 1,098 ครัวเรือน มีประชากร 3,849 คน (เทศบาลตำบลโพนสา, 2566) อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะแบ่งหน่วยการปกครองออกเป็น 2 ส่วน แต่ในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กันสูงมาก เห็นได้จากการจัดงานบุญประเพณี และเทศกาลที่สำคัญทั้งสองพื้นที่ก็จะจัดร่วมกัน ทำให้ทั้งสองพื้นที่มีความสัมพันธ์ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ เช่น ในครัวเรือนเดียวการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยอาจอยู่ในพื้นที่ชุมชนหรือในเขตเทศบาล แต่ก็มีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล หรือการเป็นครอบครัวขยาย รุ่นพ่อแม่อาจอาศัยอยู่ในเขตเทศบาล แต่รุ่นลูกได้แยกออกไปสร้างที่อยู่อาศัยในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น (สุรพงษ์ วงทองคำ, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์) ทั้งนี้ การวิจัยนี้ ได้เลือกศึกษาเฉพาะประชากรที่เป็นผู้ปลูกยาสูบอิสระ โดยใช้เกณฑ์ภูมิลำเนาตามทะเบียนบ้านใน 2 หมู่บ้าน คือ บ้านโพนสา หมู่ 1 และหมู่ 9 ในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา ตามเกณฑ์ที่กำหนดเท่านั้น

สำหรับพื้นที่บ้านโพนสา หมู่ 1 เป็นหมู่บ้านสำคัญและเก่าแก่ของตำบล มี 143 ครัวเรือน ประชากรรวม 305 คน แยกเป็นเพศชาย 159 คน และเพศหญิง 146 คน ส่วนพื้นที่บ้านโพนสา หมู่ 9 เป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่ 1 ด้วยเหตุผลทางการปกครองและจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น มี 161 ครัวเรือน ประชากรรวม 490 คน แยกเป็นเพศชาย 237 คน และเพศหญิง 253 คน (สุรพงษ์ วงทองคำ, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

1.5.3 ขอบเขตด้านเวลา

การวิจัยครั้งนี้ ได้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 การศึกษาเอกสาร เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม 2566 ถึงเดือนมกราคม 2567 ระยะที่ 2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม เดือนกุมภาพันธ์ 2567 และระยะที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการวิจัย

ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าขอบเขตด้านเวลา ผู้วิจัยจะกำหนดไว้เป็น 3 ระยะข้างต้น แต่ในทางปฏิบัติก็ไม่ตายตัว สามารถปรับเปลี่ยนและยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสม

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

เกษตรกร หมายถึง เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย โดยปลูกและขายผลผลิตได้อย่างอิสระตามที่กฎหมายกำหนด ไม่ได้อยู่ในสังกัดของการยาสูบแห่งประเทศไทยหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

รัฐ หมายถึง หน่วยงานของรัฐ ได้แก่ สรรพสามิตสาขาศรีเชียงใหม่ และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่รับผิดชอบด้านภาษีสรรพสามิตตามที่กฎหมายกำหนด ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกร

ผู้รับซื้อยาสูบ หมายถึง บุคคลที่รับซื้อยาสูบรายย่อยจากเกษตรกร

ยาสูบ เป็นพืชที่ให้ประโยชน์ทางใบทำให้บางกรณีเรียกว่า “ต้นใบยาสูบ” ทั้งนี้ คำว่า “ยาสูบ” จะเน้นสำหรับการเรียกในกระบวนการปลูก การเจริญเติบโต ถึงการเก็บเกี่ยว โดยเกษตรกรจะเก็บเกี่ยวเฉพาะส่วนใบ ส่วนลำต้นและรากจะทิ้ง หลังการเก็บเกี่ยวส่วนใบแล้ว จะนำไปหั่นซอยแล้วตากแห้งเพื่อขาย จึงเรียกว่า “ยาสูบ” “ใบยาสูบแห้ง” หรือ “ยาเส้น”

การดำรงชีพ หมายถึง รูปแบบการดำรงชีวิตของเกษตรกรที่แตกต่างและหลากหลาย โดยเป็นชุดของกิจกรรมของบุคคลระดับปัจเจกและกลุ่ม เพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอดในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว แต่มีลักษณะเป็นพลวัตและสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

ทรัพยากรการดำรงชีพ หรืออาจเรียกอีกอย่างว่า “ทุน” หมายถึง สิ่งที่เกษตรกรมีอยู่และสามารถเข้าถึงได้ โดยเป็นสิ่งที่เป็ผลทั้งเชิงบวกและลบต่อการดำรงชีพ ประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนการเงิน

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ หมายถึง การใช้ทุนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพ และรวมไปถึงการจัดการ การสะสม การสร้างความมั่นคงปลอดภัย ตลอดจนการแสวงหาทรัพยากรและรายได้ให้เพิ่มขึ้นในหลากหลายช่องทาง โดยมีกลวิธีต่าง ๆ ที่หลากหลาย เพื่อการตอบสนองความต้องการและบรรลุผลลัพธ์การดำรงชีพของเกษตรกร

การเมืองในชีวิตประจำวัน หมายถึง พฤติกรรมการแสดงออกและการกระทำของเกษตรกรต่อตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง ทั้งการนิทา การให้ฉาษา การต่อรอง บ่ายเบี่ยง หลีกเลียง การฉวยใช้ประโยชน์ การแสวงหาทางเลือกจากข้อปฏิบัติจากอำนาจรัฐผ่านกฎหมายและหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งกับผู้รับซื้อยาสูบ ซึ่งมีลักษณะเป็นผู้มีอำนาจในท้องถิ่น เพื่อรักษาประโยชน์ของตนเองไว้ ไปจนถึงวิพากษ์วิจารณ์ในสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเองและเกษตรกรคนอื่นได้เผชิญร่วมกัน

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ บ้านโพธิ์สา ตำบลโพธิ์สา จังหวัดหนองคาย” ผู้วิจัยได้นำแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาโดยมีสาระสำคัญ ดังนี้

- 2.1 มโนทัศน์การดำรงชีพ
- 2.2 แนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน
- 2.3 กฎหมายและนโยบายรัฐที่เกี่ยวข้อง
- 2.4 ข้อมูลทั่วไปของยาสูบ
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

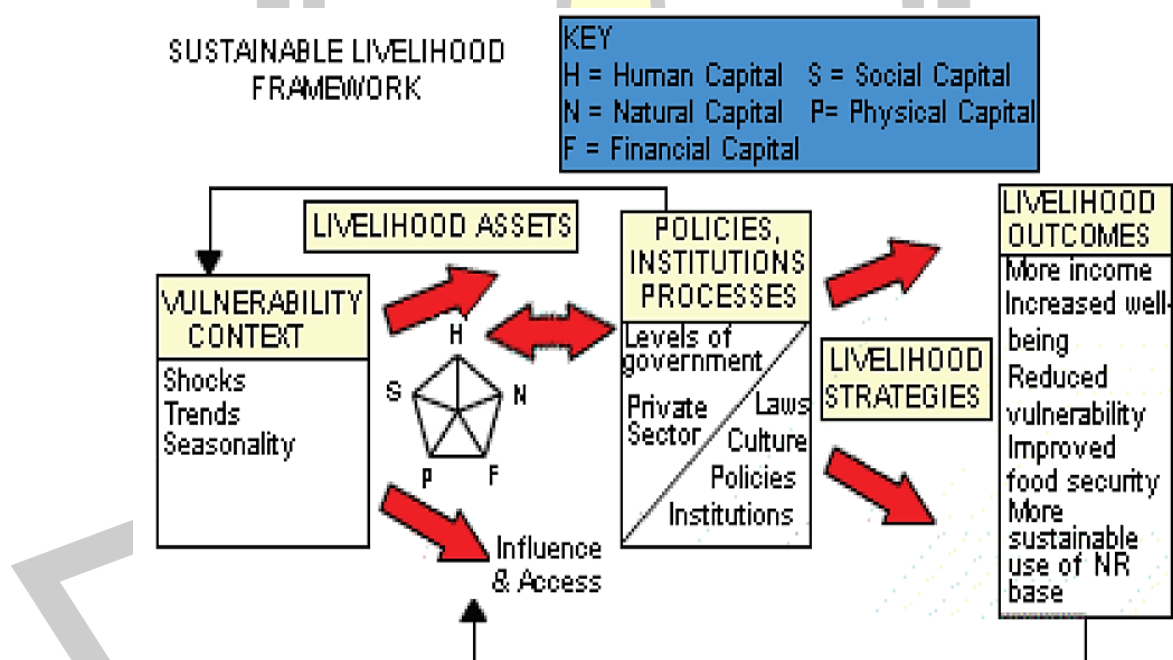
2.1 มโนทัศน์การดำรงชีพ

การวิจัยในหัวข้อ “การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ บ้านโพธิ์สา ตำบลโพธิ์สา จังหวัดหนองคาย” แนวคิดแรกที่จะกล่าวถึงคือ มโนทัศน์การดำรงชีพ (livelihoods)

ทั้งนี้ การดำรงชีพ ในความหมายทั่วไปหมายถึง วิธีชีวิต หรือวิถีแห่งการรองรับชีวิต หรือการยังชีพ ส่วนการแพร่ขยายเข้ามาในงานวิชาการด้านสังคมศาสตร์การพัฒนาชนบท เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมนับตั้งแต่คริสต์ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา โดยมีจุดกำเนิดและพัฒนาการมาจากหลากหลายกระแส แนวคิดนี้มองว่า การดำรงชีพมีสภาพเป็นยุทธศาสตร์ ทำให้เรียกอีกอย่างว่ายุทธศาสตร์การดำรงชีพ (livelihood strategies) สืบเนื่องจากภายใต้บริบทต่าง ๆ ที่แวดล้อมครัวเรือนและปัจเจกบุคคล การจะดำรงชีพอยู่ได้จำเป็นต้องพัฒนากลวิธีต่าง ๆ เพื่อรับมือกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ยุทธศาสตร์การดำรงชีพจึงหมายถึง ชุดของกิจกรรมและทางเลือกหลากหลายรูปแบบที่ผสมผสานกัน ที่คนใช้ในการบรรลุเป้าหมายที่แตกต่างกัน (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554)

โดยจุดเน้นของแนวคิดเรื่องการดำรงชีพคือประเด็นที่ว่า ในทางปฏิบัติมนุษย์คนหนึ่ง ๆ มีการประกอบกิจกรรมที่แตกต่างและหลากหลาย ซึ่งประกอบไปด้วยการดำรงชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง การปรับเปลี่ยน การปรับปรุงให้ดีขึ้น การใช้วิธีการที่แตกต่างหลากหลาย และการเปลี่ยนผ่าน โดยการวิเคราะห์การดำรงชีวิตของมนุษย์อาจทำได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับ

ครัวเรือน ระดับหมู่บ้าน ไปจนถึงระดับอำเภอ (ณัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์, 2556) โดยเฉพาะในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนนโยบายรัฐตลอดเวลา ได้ส่งผลต่อการใช้พื้นที่ในชุมชนเกษตรกรรมจนนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือน ทั้งด้านสินทรัพย์ กิจกรรมการดำรงชีพ และความเปราะบางในการดำรงชีพ ซึ่งหากครัวเรือนที่มีรูปแบบการดำรงชีพและรายได้ที่หลากหลายช่องทางจะสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ดีกว่ากลุ่มที่มีรายได้จากช่องทางเดียว (นิธิมา เนื่องจำนง และทรงชัย ทองปาน, 2562) จึงกล่าวได้ว่า การดำรงชีพคือ กลยุทธ์การปรับตัวในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง หรือในอีกแง่หนึ่ง การดำรงชีพเป็นรูปแบบการใช้ชีวิตที่แตกต่างและหลากหลาย หรือเป็นชุดของกิจกรรมของบุคคล เพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอด ควบคู่กับหาวิธีการพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น การดำรงชีพจึงไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว แต่มีลักษณะเป็นพลวัตและสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งหากสามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่หลากหลายแล้วบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ ก็จะส่งผลดีต่อการดำรงชีวิต หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการดำรงชีพอย่างยั่งยืน โดยมีกรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ดังนี้

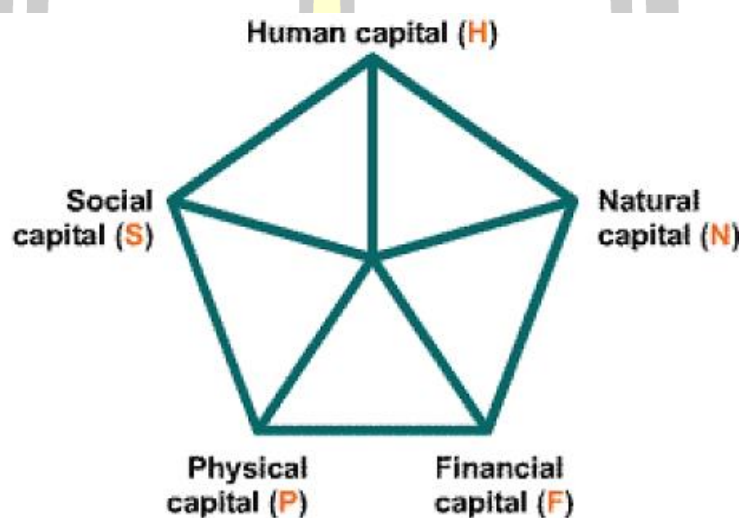

ภาพที่ 1 กรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน

ที่มา: Department for International Development (2002 อ้างอิงจาก ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554, 73)

จากภาพข้างต้นเป็นกรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของ Department for International Development (DFID) ซึ่งเป็นองค์กรด้านการพัฒนาระหว่างประเทศของอังกฤษได้ชี้ให้เห็นว่า การ

ดำรงชีพมีองค์ประกอบหลาย ๆ อย่าง ซึ่งได้ประกอบขึ้นตามความเหมาะสมของบุคคลและบริบทพื้นที่ ตลอดจนสภาพปัญหาและทรัพยากรแต่ละชนิดที่แตกต่างกัน โดยหัวใจของการดำรงชีพอยู่ที่คน DFID (2002, อ้างอิงจากปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554) จึงได้พัฒนาตัวแบบกรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนโดยมีองค์ประกอบสำคัญ (key) เรียกว่า “ห้าเหลี่ยมทรัพยากร” (The asset pentagon) ขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจในทรัพยากรในการดำรงชีพ (Livelihood assets) และความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรต่าง ๆ ตลอดจนพลวัตการเปลี่ยนแปลงทรัพยากร โดยมีลักษณะและความสัมพันธ์กันดังนี้

ภาพที่ 2 ห้าเหลี่ยมทรัพยากร

ที่มา: Department for International Development (2002 อ้างอิงจาก ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554, 77)

ทรัพยากรในการดำรงชีพ (livelihood assets)

จากภาพห้าเหลี่ยมทรัพยากร เป็นการขยายความของทรัพยากร/ทุน ที่กว้างกว่ามิติทางเศรษฐกิจ ซึ่งหากอ้างอิงจากงานของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554, 77-81) สามารถอธิบายในแต่ละด้านโดยสรุป ได้ดังนี้

- ทุนมนุษย์ (Human capital) หมายถึง ทักษะ ความรู้ ความสามารถในการด้านแรงงาน และสุขภาพที่ดี ซึ่งช่วยให้คนสามารถดำเนินยุทธศาสตร์การดำรงชีพและบรรลุผลเป้าประสงค์ในการดำรงชีพได้ โดย Kollmar และ St.Gamper (2002 อ้างอิงจากปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554, 80) ให้ความเห็นว่า ทุนมนุษย์หรือทรัพยากรมนุษย์ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญและมีคุณค่ามากที่สุด ในอันที่จะสามารถใช้ทรัพยากรประเภทอื่นได้ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องพิจารณาการ

เปลี่ยนแปลงในทรัพยากรมนุษย์ ไม่ใช่ในฐานะผลที่แยกออกมาต่างหาก แต่เป็นปัจจัยที่สนับสนุนทรัพยากรประเภทอื่น ๆ ด้วย

- **ทุนทางสังคม (Social capital)** หมายถึง ทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมที่คนนำมาใช้ในการบรรลุเป้าหมายในการดำรงชีพ ซึ่งได้แก่ เครือข่าย และความสัมพันธ์ ซึ่งช่วยเพิ่มความไว้วางใจและความสามารถในการร่วมมือกัน โดย Carney (1999 อ้างอิงจากปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554, 80) ได้เสนอว่า หัวใจของทุนทางสังคมมีอย่างน้อย 3 องค์ประกอบคือ (1) ความสัมพันธ์ของความไว้วางใจ การแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนระหว่างบุคคล (2) ความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เครือข่ายและกลุ่ม ซึ่งรวมถึงการเข้าถึงสถาบันที่กว้างกว่าภายในชุมชน และ (3) กฎเกณฑ์ร่วม บรรทัดฐาน การแทรกแซง สิ่งที่เกิดร่วมกันและสืบทอดต่อกันมาในชุมชน

- **ทุนธรรมชาติ (Natural capital)** หมายถึง แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ซึ่งการดำรงชีพขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรและบริการต่าง ๆ (อาทิ ที่ดิน น้ำ ป่า คุณภาพอากาศ การป้องกันการพังทลายของดิน ฯลฯ) ทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นทรัพยากรของส่วนรวม อย่างไรก็ตาม ทุนทางธรรมชาติเป็นทั้งที่มาของการดำรงชีพ และบริบทของความเปราะบาง เนื่องจากในภาวะปกติช่วยสนับสนุนทุนทรัพยากรมนุษย์ แต่ก็สามารถเพิ่มความเปราะบางได้ในภาวะภัยพิบัติ

- **ทุนกายภาพ (Physical capital)** หมายถึง โครงสร้างพื้นฐานและสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เช่น การคมนาคมขนส่ง ที่อยู่อาศัยที่มั่นคง น้ำสะอาด พลังงาน การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ฯลฯ ทรัพยากรเหล่านี้เป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานที่สนับสนุนให้การดำรงชีพเป็นไปด้วยดี ทั้งนี้ ในบางกรณีชุมชนสามารถร่วมกันพัฒนาเองได้ แต่หลายกรณีจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากรัฐ หรือหน่วยงานของรัฐ

- **ทุนการเงิน (Financial capital)** หมายถึง ทรัพยากรทางการเงินที่คนใช้ในการบรรลุเป้าประสงค์ของการดำรงชีพ ซึ่งประกอบด้วยเงินตรา หรือทรัพยากรอื่น ๆ ที่ช่วยให้สามารถประยุกต์ใช้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพในรูปแบบต่าง ๆ ได้ ทุนทางการเงินอาจเป็นได้ทั้งทรัพย์สิน สมบัติ ทุนที่สะสม และเงินรายได้ ทุนประเภทนี้ถือได้ว่าเป็นความยืดหยุ่นที่สุด เพราะสามารถแปลงสภาพเป็นทุนประเภทอื่นได้อย่างหลากหลายและใช้ในการบรรลุเป้าประสงค์ในการดำรงชีพได้โดยตรง

ทั้งนี้ ตามกรอบกรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable livelihood framework) ที่พัฒนาโดย DFID นั้น ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งด้านงานพัฒนาและด้านวิชาการ ต่อมา องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations: FAO) ได้นำมาอธิบายในประเด็นเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพด้านการเกษตรจากมุมมองของการดำรงชีวิตที่ยั่งยืน (Agrobiodiversity management from a sustainable livelihoods' perspective) ซึ่งได้กล่าวถึงปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ดังนี้

ภาพที่ 3 บริบทความเปราะบาง

ที่มา: Food and Agriculture Organization of the United Nations (n.d.)

บริบทความเปราะบาง (Vulnerability context) เป็นภาวะแวดล้อมที่มีผลต่อทรัพยากร ประกอบด้วย แนวโน้ม (trends) ที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงอาจเกี่ยวข้องกับ ประชากร ทรัพยากร เศรษฐกิจ ธรรมชาติ หรือเทคโนโลยี สิ่งเหล่านี้สามารถส่งผลกระทบเชิงลบได้ เช่น การเสื่อมโทรมของคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติอย่างค่อยเป็นค่อยไป จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น อาจนำไปสู่ความกดดันที่เพิ่มขึ้นต่อการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดจนการพัฒนาเทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสม แรงกระแทก (shocks) เป็นการเปลี่ยนแปลงภายนอกบางอย่างอาจเกิดขึ้นอย่างกะทันหัน และคาดเดาไม่ได้ อาจเกี่ยวข้องกับภัยธรรมชาติ เศรษฐกิจ หรือความสัมพันธ์ โดยทั่วไปแล้วจะได้รับ ผลสะท้อนมาก เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม แผ่นดินไหว การระบาดของโรค และฤดูกาล (seasonality) การเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาลอาจส่งผลกระทบต่อราคาพืชผลตามฤดูกาลผลิต ตลอดจนการเข้าถึง ทรัพยากร และสภาพความเป็นอยู่ เช่น ราคา และโอกาสในการจ้างงานอาจมีการเปลี่ยนแปลงตาม ฤดูกาล ซึ่งบริบทความเปราะบางนี้มีผลต่อครัวเรือนที่ต่างกัน และอาจส่งผลกระทบต่อความไม่มั่นคงใน ชีวิตที่ต่างกันด้วย (Food and Agriculture Organization of the United Nations, n.d.)

ภาพที่ 4 นโยบาย สถาบัน กระบวนการ

ที่มา: Food and Agriculture Organization of the United Nations (n.d.)

นโยบาย สถาบัน กระบวนการ (Policies, Institutions, Processes) เป็นความสัมพันธ์หลายระดับและซับซ้อนที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับบุคคล สังคม ไปจนถึงระดับรัฐ ประกอบด้วย *นโยบาย (policies)* เช่น นโยบายเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรทางพันธุกรรมพืชและการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ *กฎหมาย (legislation, law)* การจดสิทธิบัตรทรัพยากรทางพันธุกรรมพืช และสิทธิในทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องได้ส่งผลให้เกิดข้อจำกัดทางกฎหมาย เช่น การอนุญาตหรือไม่อนุญาต *ภาษี สิ่งจูงใจ ฯลฯ (taxes, incentives, etc.)* เช่น สิ่งจูงใจในการปลูกพืชเศรษฐกิจหรือพันธุกรรมพืชที่ได้รับการปรับปรุงซึ่งสามารถทดแทนพันธุ์ท้องถิ่นได้ *สถาบัน (Institutions)* เช่น สถาบันส่งเสริมหรือวิจัยที่ส่งเสริมนวัตกรรมจากภายนอก แต่อาจเป็นเพียงตัวแทนของเกษตรกรที่มั่งคั่งซึ่งพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพน้อยกว่า และ *วัฒนธรรม (cultures)* เช่น ความสัมพันธ์ของคนในสังคมและสถาบันทางประเพณี อาจส่งผลต่อการเข้าถึงและการตัดสินใจเกี่ยวกับการคัดเลือกและการจัดการพืชผลและปศุสัตว์ได้ โดยปัจจัยและเงื่อนไขเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเข้าถึงทุนประเภทต่าง ๆ กลยุทธ์การดำรงชีวิต และหน่วยงานที่มีอำนาจตัดสินใจ รวมถึงเงื่อนไขการแลกเปลี่ยนระหว่างทุนประเภทต่าง ๆ ตลอดจนผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ทำให้เป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีพ (Food and Agriculture Organization of the United Nations, n.d.)

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยเหล่านี้ในบางกรณีอาจอยู่เหนือการควบคุม ทำให้ส่งผลกระทบและผลสะท้อนต่อการดำรงชีพที่รุนแรง โดยเฉพาะกับกลุ่มคนที่มีความเปราะบางสูง ดังนั้น การจัดการความสัมพันธ์กับปัจจัยด้านนโยบาย สถาบัน กระบวนการ และวัฒนธรรมนี้ จึงเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของยุทธศาสตร์การดำรงชีพ

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (Livelihood strategies)

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ ถึงแม้จะมองว่าเป็นการใช้ทุนหรือทรัพยากรที่มีอยู่ในการดำรงชีพ แต่ในเชิงรายละเอียดแล้วงานศึกษาของ Khan ได้ชี้ให้เห็นว่า ยุทธศาสตร์การดำรงชีพสามารถกล่าวถึงได้ 6 ลักษณะประกอบด้วย (Khan, 2008)

ยุทธศาสตร์การจัดการ (Coping strategies) ได้แก่ การพยายามหาทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มเติม (เช่น ที่ดิน น้ำ ต้นไม้) การจัดสรรทรัพยากรภายในครัวเรือน (เช่น ที่ดิน แรงงาน ความรู้ ทักษะ ความสามารถ อำนาจในครัวเรือน) การแปลงรูปทรัพยากรให้อยู่ในรูปแบบอื่นที่เป็นประโยชน์มากกว่า (เช่น การแปลงวัสดุเหลือใช้เป็นพลังงาน) การใช้เครือข่ายทางสังคมเพื่อการดำรงชีพ การแปลงทรัพยากรที่หามาได้หรือออมไว้ให้เป็นเงินสดเพื่อใช้บริโภค การรักษาหรือทำให้องค์ประกอบที่จำเป็นต่อการมีชีวิตที่ดีมั่นคงขึ้น

ยุทธศาสตร์การสะสม (Accumulation strategies) มักหมายถึงการเตรียมการสำหรับการขยายครัวเรือนหรือการเลื่อนชั้นทางสังคมในอนาคต เช่น การย้ายถิ่น การซื้อหรือหาที่ดินมาเพิ่ม การจ้างแรงงาน เป็นต้น

ยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น (Consolidation strategies) ซึ่งมีเป้าหมายคือการทำให้คุณภาพชีวิตและความอยู่ดีของครัวเรือนดีขึ้นหรือมีความมั่นคงขึ้น ครัวเรือนที่มักใช้ยุทธศาสตร์นี้คือครัวเรือนที่มีการเลื่อนชั้นทางสังคมและสะสมความมั่งคั่งได้ในระดับหนึ่งแล้ว โดยมักหมายถึงการลงทุน เช่น การลงทุนในการพัฒนาที่ดิน

ยุทธศาสตร์มุ่งสู่การชดเชยหรือเอาตัวรอด (Compensatory or survival strategies) ซึ่งมุ่งตอบสนองต่อภัยที่เกิดขึ้นกะทันหัน เช่น ผลผลิตตกต่ำหรือการสูญเสียกำลังแรงงาน ยุทธศาสตร์กลุ่มนี้รวมถึงการย้ายถิ่น การประยัด การขายสินทรัพย์ที่มีอยู่ การกู้ยืม การแลกเปลี่ยนของ ไปจนถึงการพึ่งพิงมาตรการประกันสังคม

ยุทธศาสตร์ความปลอดภัย (Security strategies) เช่น การปลูกพืชหลายชนิดไปพร้อม ๆ กัน การประกอบอาชีพหรือทำงานหลาย ๆ อย่างไปพร้อม ๆ กัน การเช่าที่ดินโดยจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิต การเก็บสะสมอาหารหรือสิ่งจำเป็นอื่น ๆ รวมถึงการมองหาโอกาสในการดำรงชีพในส่วนที่ไม่ใช่การทำเกษตรกรรม

ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้จากหลายแหล่ง (Pluriactivity strategies) โดยการที่ครัวเรือนทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายเพิ่มเติมไปจากการทำการเกษตรบนที่ดินของตนเอง ได้แก่ (ก) การประกอบอาชีพรับจ้างทำการเกษตรเพิ่มเติม (ข) การทำกิจกรรมทางการเกษตรอื่น ๆ คู่ขนานไป เช่น การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรที่มาจากเรือกสวนไร่นาของตนเอง (ค) การทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ใช่การเกษตรบนที่ดินเกษตรกรรมของตนเอง เช่น ทำเฟอร์นิเจอร์ และ (ง) การทำกิจกรรมนอกภาคการเกษตร เช่น เป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตร

ทั้งนี้ การแสวงหารายได้จากหลายแหล่งสามารถทำให้เกิดยุทธศาสตร์เพิ่มเติมคือการรวมรายได้ของแต่ละคนจากหลายแหล่งเข้าด้วยกัน การรวมรายได้ของสมาชิกในครัวเรือนเข้าด้วยกัน (เช่น รวมเอาเงินส่งกลับบ้านของสมาชิกที่ไปเป็นแรงงานที่อื่นเข้ามาด้วย) การขยายครัวเรือน (ในที่นี้หมายถึง การที่สมาชิกในครัวเรือนมีทั้งที่อยู่ในภาคชนบทการเกษตรและที่อยู่ในเมือง สมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ในเมืองอาจเป็นผู้สนับสนุนเงินทุนหรือให้แรงงานในบางโอกาส ขณะที่ครัวเรือนที่อยู่ในภาคชนบทการเกษตรอาจเป็นผู้จัดหาข้าวปลาอาหาร) การที่คนที่อยู่ในเมืองหันมายึดเกษตรกรรมเป็นอาชีพเสริม การแบ่งงานกันทำ (division of labour) เป็นต้น

ดังนั้น ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่า ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ อาจไม่ใช่เพียงการใช้ทุนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการจัดการ การสะสม การสร้างความมั่นคงปลอดภัย ตลอดจนการแสวงหาทรัพยากรและรายได้ให้เพิ่มขึ้นในหลากหลายช่องทางอีกด้วย

ภาพที่ 5 ผลลัพธ์การดำรงชีพ

ที่มา: Food and Agriculture Organization of the United Nations (n.d.)

ผลลัพธ์การดำรงชีพ (Livelihood outcomes) เป็นผลที่เกิดจากการใช้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพภายใต้ปัจจัยและสถานการณ์เกี่ยวกับการดำรงชีพที่แตกต่างกัน โดยมีผลลัพธ์พื้นฐาน 5 ประการ ได้แก่ ประการแรก *ความมั่นคงทางอาหารที่เพิ่มขึ้น (Increased food security)* เกี่ยวข้องข้อกำหนดขั้นพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิตคือ การบรรลุความมั่นคงทางอาหาร การมีอาหารเพียงพอสำหรับตลอดทั้งปีและต้องมีอุปทาน (supply) ที่มั่นคงตลอดทั้งปีด้วย ประการที่สอง *ความอยู่ดีมีสุขที่เพิ่มขึ้น (Increased well-being)* เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เพิ่มขึ้นของความเป็นอยู่ที่ดีทั้งทางร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณถือเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพ ประการที่สาม *ความเปราะบางที่ลดลง (Reduced vulnerability)* เกี่ยวข้องกับการลดความเสี่ยงต่อการดำรงชีพ ทั้งเรื่องอาหารและผลกระทบจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้ชีวิตมีความเสี่ยงน้อยลง เช่น ภัยพิบัติ ความแห้งแล้ง ความขัดแย้ง ประการที่ 4 *รายได้ที่เพิ่มขึ้น (Increased income)* คนส่วนใหญ่จะต้องการให้รายได้ของตนเพิ่มขึ้นในระดับที่เพียงพอ และมีความยืดหยุ่นสูงสุดในการตอบสนองความต้องการของพวกเขา และ ประการที่ 5 *การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน (Sustainable natural resource use)* เนื่องจากการดำรงชีวิตของคนในชนบทจำนวนมากขึ้นอยู่กับ การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่กลยุทธ์ของพวกเขาจะนำไปสู่การใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างยั่งยืนมากขึ้น (Food and Agriculture Organization of the United Nations, n.d.)

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะเกิดผลลัพธ์การดำรงชีพนั้น ต้องผ่านกลยุทธ์ในการใช้ทรัพยากรในการดำรงชีพหรือเรียกว่าเป็นยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (livelihood strategies) ซึ่งแต่ละครัวเรือนและปัจเจกบุคคล จะมีลักษณะเป็นกระบวนการหรือกลยุทธ์ที่ประกอบไปด้วยแนวทางต่าง ๆ ที่ตอบสนอง

ต่อความต้องการที่แตกต่างกันตามบริบทของเวลา ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และระดับเศรษฐกิจ ดังนั้น ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ จึงเป็นได้ทั้งแนวทางที่วางแผนไว้ล่วงหน้า และทางเลือกที่ปรับใช้ในการรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นโดยมีอาจคาดเดาได้ (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554, 83) จึงกล่าวได้ว่า ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ เป็นกลวิธีต่าง ๆ ในการใช้ทรัพยากรในการดำรงชีพ และเมื่อใช้ยุทธศาสตร์นั้นแล้วก็จะเกิดผลลัพธ์ในการดำรงชีพนั่นเอง

ดังนั้น จากสาระสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการดำรงชีพข้างต้น สรุปได้ว่า การดำรงชีพ เป็นรูปแบบการดำรงชีวิตที่แตกต่างและหลากหลายด้าน หรือชุดของกิจกรรมของบุคคล เพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอดในหลากหลายรูปแบบ ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว แต่มีลักษณะเป็นพลวัตและสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งประกอบด้วยทรัพยากร/ทุน 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนการเงิน ภายใต้ปัจจัยที่แตกต่างกัน เช่น บริบทความเปราะบาง นโยบาย สถาบัน กระบวนการ ทำให้การดำรงชีพมีลักษณะเป็นยุทธศาสตร์ หรือมีการใช้กลวิธีต่าง ๆ ที่หลากหลาย เพื่อได้ผลลัพธ์การดำรงชีพที่นำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสมและยั่งยืนมากขึ้น ได้แก่ ความมั่นคงทางอาหาร ความอยู่ดีมีสุขที่มากขึ้น ความเปราะบางที่ลดลง รายได้เพิ่มขึ้น และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

โดยในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้เน้นศึกษาตามประเด็นสำคัญเกี่ยวกับโมทัศน์การดำรงชีพ ทั้งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพลวัตการเปลี่ยนแปลงภายในครัวเรือนของเกษตรกร ตลอดจนประวัติและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีผลต่อการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งเกี่ยวข้องกับห้าเหลี่ยมทรัพยากรกับการดำรงชีวิต รวมทั้งยุทธศาสตร์การใช้ทรัพยากร การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงจากการเผชิญสถานการณ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในงานนี้ ผู้วิจัยได้อ้างอิงตามกรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ได้แก่ ห้าเหลี่ยมทรัพยากร ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ ยุทธศาสตร์การดำรงชีพตามแนวทางของ DFID (2002) ที่ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554) ได้สรุปไว้ ประกอบกับสิ่งที่ FAO (n.d.) ได้นำมาขยายความและอธิบายเพิ่มเติม เพื่อนำมาเป็นแนวทางการศึกษา เช่น การตั้งคำถามวิจัย การออกแบบเค้าโครงการสัมภาษณ์ ตลอดจนการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับการวิจัยครั้งนี้ โดยเฉพาะคำถามที่ว่า เมื่อตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น รัฐได้ควบคุมการปลูกยาสูบและขายยาสูบผ่านสถาบันและกลไกต่าง ๆ ของรัฐมากขึ้น ผู้รับซื้อใบยาเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์และราคาการรับซื้อ ตลอดจนบริบททางสังคมและเศรษฐกิจเกิดการเปลี่ยนแปลงแล้ว “เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระมีวิธีการดำรงชีพอย่างไร” โดยจำแนกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนการเงิน “เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระมียุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างไร (มีการใช้ทุนในการดำรงชีพอย่างไร) ทั้งนี้ไม่เพียงแต่เกษตรกรเท่านั้น ในบางประเด็นอาจรวมไปถึงบุคคลหรือตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบที่มีความสัมพันธ์กับเกษตรกร

ด้วย เพื่อให้เกษตรกรสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในระดับที่ไม่แตกต่างหรือดีขึ้นจากเดิมภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

2.2 แนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน

แนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน เป็นแนวคิดที่สองสำหรับการวิจัยครั้งนี้ โดยมีความสำคัญเนื่องจากผู้วิจัยได้นำมาใช้เพื่อศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองระดับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและการขายยาสูบของเกษตรกร แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวันนั้น ผู้วิจัยขอกล่าวถึงความหมายและสาระสำคัญของ “การเมือง” (politics) ในความหมายทั่วไป โดยมีผู้ที่กล่าวถึงไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งพอสรุปไว้ดังนี้

ลาสเวลล์ (Lasswell, 1950 อ้างอิงจากฉันทชาภัทร อุ๋นตรงจิตร, 2554, 4-5) ได้กล่าวถึงความหมายของการเมืองไว้อย่างกระชับและชัดเจน ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่า การเมืองคือการได้มาซึ่งอำนาจ เพื่อที่จะตัดสินว่าใครจะได้อะไร เมื่อใด และอย่างไร

ส่วนหน่วยงานสำคัญด้านการให้ความหมายของไทย คือ ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้นิยามคำว่า การเมืองออกเป็นหลายมิติ ดังนี้ หมายถึง [น.] (1) งานที่เกี่ยวกับรัฐหรือแผ่นดิน เช่น วิชาการเมือง ได้แก่ วิชาว่าด้วยรัฐ การจัดส่วนแห่งรัฐ และการดำเนินการแห่งรัฐ (2) การบริหารประเทศเฉพาะที่เกี่ยวกับนโยบายในการบริหารประเทศ เช่น การเมืองระหว่างประเทศ (3) กิจการอำนาจหรือควบคุมการบริหารราชการแผ่นดิน เช่น ตำแหน่งการเมือง ได้แก่ ตำแหน่งซึ่งมีหน้าที่อำนาจ (คณะรัฐมนตรี) หรือควบคุม (สภาผู้แทนราษฎร) การบริหารราชการแผ่นดิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556 , 117-118)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำว่าการเมืองยังไม่มี ความหมายที่ตายตัว ซึ่งมีนักวิชาการและหน่วยงานต่าง ๆ ได้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย โดยงานของ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ (2561) ได้วิเคราะห์และสรุปออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ดังนี้

กลุ่ม “การเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของการปกครอง” (government) โดยมีความหมาย 2 ระดับ คือ ระดับกว้างและระดับแคบ ซึ่งมีสาระสำคัญคือ การเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของการปกครองในความหมายกว้าง คือ การควบคุมผู้อื่นให้ปฏิบัติไปในทิศทางที่เราต้องการ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาบันต่าง ๆ ในสังคมทั้งหมด ทุกแห่งหนที่มีการออกกฎระเบียบให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ส่วนการเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของการปกครองในความหมายแคบ หมายถึงเฉพาะกระบวนการที่เป็นทางการของสถาบันซึ่งทำหน้าที่ควบคุมสังคม ทั้งในระดับชุมชน ระดับชาติ และระดับนานาชาติ จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรัฐเป็นสำคัญ เนื่องจากรัฐก็คือกลุ่มของสถาบันที่ใช้อำนาจในการปกครอง

กลุ่ม “การเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของส่วนรวม” (public affairs) กลุ่มนี้ตั้งอยู่บนฐานคิดการแบ่งชีวิตมนุษย์ออกเป็น 2 เรื่องใหญ่ ๆ คือ เรื่องส่วนรวมและเรื่องส่วนตัว ซึ่งมีสาระสำคัญ คือ การเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของส่วนรวม ถือว่าการเมืองเป็นกิจกรรมที่ดำเนินโดยสาธารณะจากคนเป็นกลุ่ม เป็นแนวคิดนี้มีจุดเริ่มต้นมาตั้งแต่อริสโตเติล (Aristotle) ซึ่งถือว่า โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์เป็นสัตว์การเมือง การมาอยู่รวมกันเป็นชุมชนทางการเมืองเท่านั้น มนุษย์ถึงจะมีชีวิตที่ดีได้ ลักษณะเช่นนี้ การเมืองจึงจำกัดขอบเขตของรัฐและกลไกของรัฐเป็นสำคัญ

กลุ่ม “การเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์” โดยมองว่าที่ใดมีเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ที่นั่นก็จะถือว่ามีกิจกรรมทางการเมืองเกิดขึ้น ดังนั้น การเมืองจึงเป็นกิจกรรมที่กระจายอยู่ทุกแง่มุมของชีวิตมนุษย์ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 4 ระดับ คือ หนึ่งระดับส่วนตัวและครอบครัว สองระดับชุมชน สามระดับชาติ และสี่ระดับนานาชาติ ซึ่งครอบคลุมกิจกรรมในทุกรูปแบบทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่มีและใช้อำนาจและผลประโยชน์ต่อกัน

ส่วนการเกิดขึ้นและมีอยู่ของการเมืองนั้น สืบเนื่องมาจากความเป็นจริงที่ว่า การดำรงชีพของมนุษย์มีความจำเป็นต่าง ๆ อย่างจำกัดไม่ว่าจะเป็นสุขภาพ ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ สถานภาพที่สูงส่งในสังคม ในขณะที่ความต้องการของมนุษย์มีอย่างไม่จำกัด การเมืองจึงเกิดขึ้นมาเพื่อที่จะเป็นกฎเกณฑ์ในการแบ่งสรรความจำเป็นต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งก็ต้องเกี่ยวพันกับอำนาจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ณัชชาภัทร อุ๋นตรงจิตร, 2554)

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ความหมายของการเมืองสามารถสรุปได้ 3 กลุ่มใหญ่ คือ หนึ่ง การเมือง คือ การปกครอง ซึ่งเป็นกิจกรรมการใช้อำนาจรัฐผ่านกลไกของรัฐ สอง การเมือง คือ เรื่องของส่วนรวม ซึ่งเป็นกิจกรรมการใช้อำนาจภายในองค์กรภาคีรัฐรวมถึงภาคประชาสังคม และสาม การเมือง คือ เรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ อย่างไรก็ตามทั้ง 3 กลุ่มก็ไม่สามารถแยกออกจากกันอย่างชัดเจน เพราะท้ายที่สุดแล้วการเมืองเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและผลประโยชน์ในระดับที่แตกต่างกัน เช่น ระดับกลุ่มคน ระดับสังคม ระดับรัฐ เป็นต้น ส่งผลให้อำนาจทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการกับการเมืองจึงเป็นเรื่องที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

อย่างไรก็ตามหากกล่าวถึงการเมือง (politics) ส่วนใหญ่จะมองการเมืองในระดับใหญ่ที่เป็นทางการ เช่น รัฐบาล สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักการเมือง หรือผลประโยชน์และความขัดแย้งของกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ในระดับชาติ แต่ในความเป็นจริงการเมืองไม่ได้เป็นลักษณะเช่นนั้นเพียงอย่างเดียว ดังที่ Kerkvliet เสนอว่า การเมืองสามารถพิจารณาได้ 3 ระดับกว้าง ๆ ได้แก่ 1) การเมืองที่เป็นทางการ (official politics) เช่น สถาบันทางการเมือง กฎหมายและอำนาจตามกฎหมาย พรรคการเมืองและนักการเมือง เป็นต้น 2) การเมืองของการต่อสู้รณรงค์แบบรวมกลุ่ม (advocacy politics) เช่น กลุ่มต่าง ๆ ที่ไม่ใช่กลุ่มแรกที่มีการเคลื่อนไหวทางการเมือง ทั้งในลักษณะความร่วมมือ

หรือความขัดแย้งกัน เพื่อสนับสนุนโต้แย้ง ต่อรอง ต่อด้านอำนาจทางการเมืองที่เป็นทางการ และ 3) การเมืองในชีวิตประจำวัน (everyday politics) เช่น การแสดงออกทางพฤติกรรมเกี่ยวกับการจัดสรร การต่อรองทรัพยากร การควบคุม และผลประโยชน์ที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน ตลอดจนค่านิยมและความคิดที่อยู่เบื้องหลังกิจกรรมที่วามานี้ , 2009 อ้างถึงใน จักรกริช สังขมณี, 2555) ดังนั้น หากใช้นิยามที่ว่าเป็นฐานคิดเรื่องการเมือง เราจะพบว่าการเมืองนั้นเกิดได้ทุกหนแห่งและไม่จำเป็นต้องยึดโยงอยู่กับความเป็นสถาบันของรัฐ รัฐบาล หรือการรวมกลุ่มทางการเมืองเพียงเท่านั้น (จักรกริช สังขมณี, 2555) โดยงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เน้นการศึกษาตามกรอบคิดของการเมืองในชีวิตประจำวัน

ส่วนจุดกำเนิดของแนวคิดและการศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวัน คือ การอธิบายพฤติกรรมของชาวนา (peasants) ที่มีลักษณะต่อต้านโครงสร้างอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรที่เป็นอยู่ผ่านการแสดงออกซึ่งความขยะแขยงหรือต่อต้านอย่างไม่เป็นที่สังเกต เช่น การบ่น นินทา ล้อเลียน หลีกเลียง ขโมย ลอบทำลาย หรือกล่าวโทษ (Scott, 1985 อ้างอิงจาก ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์, 2557, 4-5) นอกจากนี้ การศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวัน จะทำให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันที่ไม่เป็นทางการ (Informal Institution) โดยจะทำให้เห็นถึงบทบาทมากกว่าที่เคยเข้าใจ ไปจนถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เห็นการทำงานของสถาบันที่เป็นทางการ (formal institutions) ได้ในคราวเดียวกัน (Paller, 2019) ดังนั้น การเมืองในชีวิตประจำวันบางอย่างอาจเป็นพฤติกรรมที่มองไม่เห็นแต่อาจส่งผลสะท้อนต่อการเมืองที่เป็นทางการและการเมืองสนับสนุนได้

ดังนั้น แนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวันมีความเหมาะสมต่อการนำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน ได้ขยายปริมณฑลไปถึงการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการต่อต้านในชีวิตประจำวัน (everyday resistance) ต่อนโยบายของรัฐหรือการคุกคามของตลาดในรูปของการบ่น ขโมย การนินทา การล้อเลียน การหลีกเลียง การบ่อนทำลาย การวิพากษ์วิจารณ์ หรือการแก้แค้นเล็ก ๆ น้อย ๆ อื่น ๆ โดยคนอีกจำนวนไม่น้อยที่ตกอยู่ในสถานะเดียวกันต่างเห็นพ้องด้วยการกระทำเหล่านั้น (Scott, 1985; Bernstein and Byres, 2001 อ้างอิงจาก ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์, 2556, 30)

โดยมีรูปแบบและการปฏิบัติในลักษณะการให้การสนับสนุน หรือการไม่ให้ความร่วมมือ การยอมตาม การปรับเปลี่ยนหรือดัดแปลง การบ้ายเบี่ยง ต่อรอง หลีกเลียง ไปจนถึงการต่อต้านชัดเจนในชีวิตประจำวัน เช่น การแสดงความรังเกียจ ความเคียดแค้น การนิทาลับหลัง ล้อเลียน การต่อสู้เชิงภาษาและสัญลักษณ์เพื่อช่วงชิงการใช้ความหมาย เช่น สร้างข่าวลือ ชุบชีบนิทา ให้ฉวยา การประชดเสียดสี หรือการกระทำเน้นทักษะการเอาตัวรอดของปัจเจกบุคคลโดยไม่มีใครผูกขาดอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด (ทิพวรรณ บรรลุสันต์, 2563) ดังนั้น จากสาระสำคัญของการเมืองในชีวิตประจำวัน

ที่ว่ำนี้ จึ้งไม่จำเป็นนที่บุคคลในระดับปัจเจกต้องยึดโยงอยู่กั้บอำนาจและผลประโยชน์ในความเป็นสถาบันของรัฐ หรือหน่วยงานและกลไกของรัฐที่เป็นทางการ เนื่องจากการเมืองเป็นเรื่งที่เกิด้ขึ้นได้ และมีอยูในทุ่กหนทุ่กแห่ง ซึ่งเกี่วข้องในชีวิตประจำวันของทุ่กคนอย่างไม่มีเป็นทางการ แต่สามารถเชื่อมโยงไปถึ้การเมืองที่เป็นทางการได้

ทั้งนี้้ จากงานของ Kerkvliet (2009) เรื่ง Everyday Politics in Peasant Societies (and Ours) (การเมืองในชีวิตประจำวันในสังคมชาวนา (และของเรา)) โดยได้ศึกษาและการอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางการเมืองในสังคมชาวนาและความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่สามารถเกิด้ขึ้นได้ในหลากหลายรูปแบบและมีลักษณะธรรมดาสามัญทั่วไป หรือเป็นการเมืองของคนตัวเล็กตัวน้อยในสังคม ซึ่งได้ศึกษากรณีตัวอย่าง 2 ประเทศ คือ ฟิลิปปินส์ (Philippines) และเวียดนาม (Vietnam) สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

กรณีฟิลิปปินส์ ระหว่างต้นทศวรรษ 1970 ถึงกลางทศวรรษ 1980 ประเด็นทางการเมืองได้แทรกซึมเข้ามาในชีวิตประจำวันของคนหมู่บ้าน ตั้งแต่การถกเถียงกันเองเกี่ยวกับนโยบายความชอบธรรมในการปกครองโดยเฉพาะในระบบการปกครองของมาร์กอส (Ferdinand Marcos ประธานาธิบดีคนที่ 10 ค.ศ. 1965-1986) และแผนงานต่าง ๆ ของรัฐบาล รวมถึงกิจกรรมในชีวิตประจำวันอื่น ๆ เช่น การเข้าถึงที่ดิน ข้าว ค่าจ้าง และสินเชื่อ ความพร้อมของการศึกษาและการทำงาน ความผูกพันของครอบครัวต่อญาติและเพื่อนบ้าน ข้อดีและข้อเสียของคนจนที่เป็นลูกค้าของคนรวยในท้องถิ่นและที่อยู่ห่างไกล วิธีที่นายจ้างปฏิบัติต่อคนงาน ความยุติธรรมและไม่ยุติธรรม และประเด็นอื่น ๆ อีกมากมายเกี่ยวกับการควบคุม การจัดสรรและการใช้ทรัพยากรสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อตนเอง กิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้้ ได้ทำให้ผู้คนมีการพูดคุยและถกเถียงกันมากขึ้น จนกลายเป็นการเมืองของคนธรรมดาสามัญทั่วไป

ส่วนกรณีเวียดนาม หลังการได้อำนาจและสิทธิในการบริหารประเทศของรัฐบาลพรรคคอมมิวนิสต์ (the Communist Party government) รัฐก็ได้แสวงหาผลประโยชน์จากชาวบ้านผ่านนโยบายนารวม หรือฟาร์มรวม (collective farming policy) โดยได้ล่อลวง โน้มน้าว และบางครั้งก็บังคับครัวเรือนชาวนาให้เข้าร่วมสหกรณ์โดยต้องทำนาข้าวและพืชผลอื่น ๆ ร่วมกัน แต่ก็ได้เผชิญกับปัญหาอย่างต่อเนื่อง ต่อมาในช่วงปลายทศวรรษ 1970 ถึงต้นทศวรรษ 1980 ปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น สหกรณ์การเกษตรรวมจำนวนมากพังทลายลง โดยส่วนสำคัญเกิดจากการต่อต้านในชีวิตประจำวันของชาวนา ด้วยการทำแบบไม่เต็มใจหรือทำแบบขอไปที ขัดขวางด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่ไม่สะดุดตา การไม่ร่วมมือ ขัดขึ้น ต่อต้านระบบและอำนาจรัฐที่มองว่าตนเองเสียประโยชน์ ส่งผลให้รัฐบาลแห่งชาติและพรรคคอมมิวนิสต์ได้ประกาศยุตินโยบายการทำฟาร์มรวมและรับรองการทำฟาร์มแบบครอบครัวหรือการทำเกษตรกรรมแบบครัวเรือนอย่างเป็นทางการขึ้น

โดยงานศึกษาของทั้งสองประเทศข้างต้น ได้ชี้ให้เห็นว่า การเมืองสามารถเกิดขึ้นได้ในชีวิตประจำวันของทุกคนและสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกกิจกรรม เป็นการเมืองของชาวบ้านคนธรรมดาสามัญทั่วไป หรือคนตัวเล็กตัวน้อยในสังคม ซึ่งไม่ใช่การเมืองแบบเดิม ๆ ที่เป็นทางการเมืองแต่กลับจำกัดเฉพาะเศษเสี้ยวของประชากรเท่านั้น

นอกจากนี้ที่สำคัญ คือ งานของ Kerkvliet (2009) ชี้ให้เห็นว่า ได้ส่งผลต่อการศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวันในสังคมเกษตรกรรมไทยโดยเฉพาะในชนบทเป็นอย่างมาก เช่น งานของ Walker (2012) เรื่อง Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy (ชาวนาการเมืองไทย: อำนาจในเศรษฐกิจชนบทสมัยใหม่) งานของ ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์ (2557) เรื่อง การเมืองในชีวิตประจำวันของครัวเรือนอีสาน ภายใต้บริบทของการปลูกอ้อยในฐานะพืชพลังงาน รวมถึงงานของ จักรกริช สังขมณี (2555) ชุมชนแห่งนั้นชื่อปรารธนา: วัฒนธรรมการเมืองในชีวิตประจำวันกับเครือข่ายความสัมพันธ์ในการพัฒนาท้องถิ่น เป็นต้น งานเหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นว่าสังคมเกษตรกรรมและชนบทไทยสมัยใหม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งแทนที่จะสยบยอม หลีกเลียงหรือต่อต้านรัฐ แต่กลับได้มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐสมัยใหม่ด้วยการฉวยใช้ประโยชน์จากนโยบายและอำนาจรัฐ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ดำรงอยู่แบบหยุดนิ่งหรือรอคอยความช่วยเหลือเท่านั้น แต่พยายามต่อรื้อทางการเมืองเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดจากนโยบายและโครงการต่าง ๆ ของรัฐ หรือแม้แต่การต่อรื้อผ่านบัตรเลือกตั้งทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่น แทนที่จะถูกรัฐและตลาดกำกับและควบคุมฝ่ายเดียว

จะเห็นได้ว่า แนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน มีความเหมาะสมต่อการนำมาใช้ศึกษาและตั้งคำถามวิจัยเกี่ยวกับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระสำหรับการวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการและหยั่งรากลึกลงไปจนถึงพฤติกรรมของเกษตรกร ที่มีการแสดงออกต่อบุคคลอื่นและตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในการปลูกและขายยาสูบ ซึ่งรวมถึงนโยบายรัฐและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย ทั้งการนิเทศ ต่อรอง ต่อต้าน บ้ายเบี่ยง หลีกเลียงข้อปฏิบัติจากอำนาจรัฐผ่านกฎหมายและหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการต่อรื้อกับผู้รับซื้อยาสูบและผู้ค้าคนกลางในพื้นที่ ซึ่งมีลักษณะเป็นผู้มีอำนาจในท้องถิ่น เพื่อรักษาประโยชน์ของตนเองไว้ ไปจนถึงวิพากษ์วิจารณ์ในสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเองและเกษตรกรคนอื่นได้เผชิญร่วมกัน

แม้ว่าผู้วิจัยจะนำแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวันมาใช้ แต่ในบางบริบทจำเป็นต้องใช้การเมืองที่เป็นทางการ หรือการเมืองระดับมหภาคด้วย ผ่านกฎหมายและนโยบายรัฐที่สถาบันทางการเมืองของรัฐเป็นผู้กำหนด เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น แต่การวิจัยครั้งนี้ได้มุ่งเน้นไปที่การเมืองในระดับจุลภาคหรือระดับบุคคล โดยเลือกศึกษาเฉพาะกลุ่ม คือ เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระที่อยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจทางการเมือง ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยการนำแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวันมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองระดับ

บุคคลธรรมดาสามัญทั่วไป ที่ลงรายละเอียดเชิงลึกกว่าการเมืองที่เป็นทางการเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะทำให้เห็นพฤติกรรมหรือรูปแบบของกิจกรรมธรรมดาทั่วไปแต่ได้ซ่อนการใช้และถูกใช้อำนาจและผลประโยชน์ในชีวิตประจำวันด้วย

นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าจะมุ่งให้ความสำคัญกับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระเป็นรายบุคคล แต่ในความเป็นจริงก็ไม่อาจศึกษาแบบแยกส่วนกันได้อย่างสิ้นเชิง เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่นั้นมีระบบสังคมวัฒนธรรมที่ใกล้ชิดกัน ทั้งการเป็นเครือญาติกัน คนในชุมชนเดียวกัน คนที่ได้ผลประโยชน์หรือเสียประโยชน์ร่วมกัน ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการขึ้น กลายเป็นพวกเดียวกันหรือสังคมเดียวกัน ดังนั้น จึงเกิดความสัมพันธ์ที่เป็นผลมาจากการเป็นผู้กระทำร่วมของคนกลุ่มนี้ขึ้น เพื่อต่อรอง ต่อต้าน กดดัน บ้ายเบี่ยง หลีกเลียง การสร้างทางเลือก การปฏิบัติตาม หรือแม้แต่การนิเทศ ทั้งระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม เพื่อรักษาผลประโยชน์ของฝ่ายตนให้ได้มากที่สุด ซึ่งสถานการณ์ในลักษณะข้างต้นการวิจัยครั้งนี้เรียกว่า “การเมืองในชีวิตประจำวัน” โดยมีความแตกต่างออกไปจากการศึกษาการเมืองกระแสหลัก หรือการเมืองที่เป็นทางการ

2.3 ข้อมูลทั่วไปของยาสูบ

ยาสูบมีแหล่งกำเนิดที่ตอนกลางของทวีปอเมริกา เมื่อประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว กระทั่งปลายพุทธศตวรรษที่ 22 แพร่หลายไปยังทวีปยุโรป เอเชีย และแอฟริกา ซึ่งมีหลักฐานแสดงว่ามนุษย์ในสมัยโบราณรู้จักการปลูกยาสูบเพื่อนำไปขยี้และมวนสูบ สำหรับประเทศแรกที่เริ่มปลูกยาสูบในเอเชีย คือ ประเทศฟิลิปปินส์ จากนั้นจึงแพร่หลายไปยังประเทศอินเดีย ประเทศจีน และประเทศอินโดนีเซียตามลำดับ โดยยาสูบ มีลักษณะเป็นประเภทพืชไร่ ซึ่งมีความสำคัญทางเศรษฐกิจที่มีการปลูกกันอย่างแพร่หลายกว่า 120 ประเทศทั่วโลก เนื่องจากเป็นพืชที่สามารถเติบโตได้ดีภายใต้สภาพอากาศและสภาพดินที่หลากหลาย สำหรับกรณีของประเทศไทย ยาสูบนับเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่ง ซึ่งนิยมปลูก 4 สายพันธุ์ ได้แก่ พันธุ์เวอร์จิเนีย (Virginia Tobacco) จะมีลักษณะรสอ่อน พันธุ์เบอร์เลย์ (Burley Tobacco) จะมีลักษณะรสฉุน พันธุ์เตอร์กิช (Turkish Tobacco) จะมีลักษณะรสกลาง และพันธุ์พื้นเมือง (Nicotiana Tabacum) การปลูกยาสูบในเชิงพาณิชย์ของประเทศไทยนั้นเริ่มประมาณ ปี พ.ศ. 2482 รัฐบาลไทยในสมัยนั้น มีนโยบายที่จะให้รัฐเป็นผู้ดำเนินการอุตสาหกรรมผลิตยาสูบเองทั้งหมด ภายใต้การควบคุมดูแลของ “โรงงานยาสูบ กรมสรรพสามิต”⁶ ระหว่างดำเนิน

⁶ ปัจจุบันตาม “พระราชบัญญัติการยาสูบแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2561” ให้โรงงานยาสูบเป็นองค์กรนิติบุคคลภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงการคลัง ใช้ชื่อว่า “การยาสูบแห่งประเทศไทย Tobacco Authority of Thailand” มีผลบังคับใช้วันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 เป็นต้นมา

กิจการถึงช่วงปี พ.ศ. 2485-2488 ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนใบยาสูบอย่างหนัก จนต้องหยุดการดำเนินกิจการชั่วคราว จนกระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2490-2493 กิจการยาสูบเริ่มดำเนินกิจการ และขยายการผลิตบุหรี่อีกครั้ง ส่งผลให้โรงงานยาสูบต้องเร่งการส่งเสริมการปลูกยาสูบ ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตบุหรี่ ดังนั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2490 โรงงานยาสูบจึงได้มีการเปิดสถานียาสูบหรือโรงบ่มใบยา และขยายพื้นที่การปลูกใบยาสูบในจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือขึ้น (เดชา คำเบาเมือง, 2565)

การริเริ่มดังกล่าวส่งผลให้ในปัจจุบัน ยาสูบ มีการปลูกมากในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนในภาคกลางมีการปลูกเล็กน้อย จากข้อมูลของกรมพัฒนาที่ดินพบว่า มีพื้นที่ปลูกยาสูบทั้งประเทศ 231,047 ไร่ พื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตเกษตรกรรม 227,771 ไร่ หรือร้อยละ 98.58 ของพื้นที่ปลูกยาสูบทั้งประเทศ และอยู่ในเขตป่าตามกฎหมาย 3,276 ไร่ หรือร้อยละ 1.42 ของพื้นที่ปลูกยาสูบทั้งประเทศ โดยในภาคเหนือมีการปลูกยาสูบมากในจังหวัดสุโขทัย เพชรบูรณ์ และแพร่ ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการปลูกยาสูบมากที่สุดในจังหวัดหนองคาย รองลงมาคือ นครพนม และบึงกาฬ ส่วนภาคกลาง พบว่ามีการปลูกยาสูบเล็กน้อยในจังหวัดกาญจนบุรี เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบางส่วนปลูกตามโคเวตาของการยาสูบแห่งประเทศไทย (กรมพัฒนาที่ดิน, 2561) ผ่านการรับโคเวตาจากสถานียาสูบในพื้นที่ จึงเรียกกลุ่มนี้ว่า “กลุ่มโรงงาน” หรือ “กลุ่มสถานี” ซึ่งเป็นชาวไร่ในสังกัดของสถานียาสูบในพื้นที่ และบางส่วนปลูกเพื่อขายให้กับผู้รับซื้อทั่วไปที่ได้รับอนุญาตจากกรมสรรพสามิต ซึ่งการวิจัยครั้งนี้เรียกว่า “เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ” หรือ “กลุ่มอิสระ”

สำหรับการปลูกยาสูบในพื้นที่จังหวัดหนองคายนั้น มีพื้นที่ปลูกจำนวน 36,056 ไร่ เป็นอันดับ 1 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรมพัฒนาที่ดิน (2561) และจากรายงานของสำนักงานเกษตรจังหวัดหนองคาย ระบุว่า ในจังหวัดหนองคายยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจติดอันดับ 1 ใน 5 ที่สามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกร (รองจาก ข้าวเหนียวนาปี ยางพารา ข้าวเจ้าวนาปี และพริก ตามลำดับ) ส่วนพันธุ์ยาสูบที่ปลูกในพื้นที่มี 2 สายพันธุ์สำคัญ คือ เวอร์จิเนีย (มากที่สุด) และเบอร์เลย์ (เดชา คำเบาเมือง, 2565) ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาในระดับท้องถิ่นหรือระดับปฏิบัติการ พบว่า พื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย เป็นพื้นที่ที่มีการปลูกยาสูบมากที่สุด และมีสถานียาสูบโพนสา สังกัดสำนักงานยาสูบหนองคาย การยาสูบแห่งประเทศไทยตั้งอยู่ในพื้นที่ จึงเป็นที่มาของการกำหนดพื้นที่วิจัยในครั้งนี้

ภาพที่ 6 แปลงยาสูบในพื้นที่บ้านโนนสา

ที่มา: ผู้วิจัย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการปลูกยาสูบจะให้ผลตอบแทนต่อพื้นที่สูง เนื่องจากยาสูบต้องการพื้นที่น้อยสำหรับการเจริญเติบโต แต่ผลผลิตยาสูบเป็นพืชที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ ทำให้กระทรวงสาธารณสุข ได้ออกนโยบายและมาตรการควบคุมยาสูบ และมีการขยายสาระสำคัญในเรื่องการจัดทำสภาพแวดล้อมให้ปลอดควันบุหรี่ ประกอบกับรัฐมีการออกนโยบายในการเก็บภาษีใบยาเพิ่มขึ้น การยาสูบแห่งประเทศไทยจึงวางแผนเพื่อลดโควตาบริโภคใบยาสูบในอนาคต และวางแผนเพื่อลดพื้นที่ปลูกยาสูบ โดยมีการตั้งเป้าหมายในการลดพื้นที่ปลูกยาสูบลงร้อยละ 50 (กรมพัฒนาที่ดิน, 2561) สถานการณ์ข้างต้นย่อมกระทบต่อเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระซึ่งไม่ได้รับการช่วยเหลือหรือเยียวยาจากภาครัฐ เกษตรกรกลุ่มนี้จึงเผชิญกับความท้าทายทั้งในปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต ดังนั้น ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ การปรับตัว และการเผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนพฤติกรรมการแสดงออกของเกษตรกรกลุ่มนี้ ซึ่งสะท้อน “การเมืองในชีวิตประจำวัน” ของพวกเขา จึงเป็นหัวข้อที่ควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์ในเชิงลึก

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ได้สำรวจพื้นที่ความรู้จากงานวิจัยที่มีการศึกษามาก่อน แยกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก ว่าด้วย “ยาสูบ” หรือ “ใบยาสูบ” และกลุ่มที่สอง การเมืองในภาคการเกษตร (agrarian politics) ซึ่งจะทำให้เห็นภาพชัดในพื้นที่ความรู้และสามารถนำมาเป็นแนวทางศึกษาได้ดียิ่งขึ้น ทั้ง

ด้านวิธีการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร โดยจำแนกงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มแรก ว่าด้วย “ยาสูบ”

1) เน้นเรื่องนโยบายรัฐเกี่ยวกับยาสูบ ทั้งการสนับสนุนและการควบคุม ตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ ซึ่งส่วนใหญ่การศึกษาเกี่ยวกับการปลูกยาสูบจะเป็นงานในลักษณะนี้ โดยงานประเภทนี้จะเอียงอยู่ในสองภูมิภาคที่มีการปลูกยาสูบในปริมาณที่มาก คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ แบ่งออกเป็น 1) “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ได้แก่ งานของ บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2550) ศึกษาเรื่อง “เศรษฐกิจการเมืองเรื่องการควบคุมบุหรื” และงานของ บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2561) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ” ซึ่งมองว่า ถึงแม้รัฐจะมีนโยบายในการควบคุมการบริโภคยาสูบหรือบุหรื แต่อุตสาหกรรมบุหรืก็เป็นพื้นที่รายได้ของเกษตรกรเมื่อเทียบกับรายได้จากแหล่งอื่น ๆ คิดเป็นถึงร้อยละ 71 ของรายได้ทั้งหมด และที่สำคัญอุตสาหกรรมบุหรืของไทยได้ถูกผูกขาดโดยรัฐจึงเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของรัฐด้วย ทำให้นโยบายเกี่ยวกับการควบคุมมีการลักลั่น หรือขัดแย้งกันเอง กล่าวคือ มีทั้งส่งเสริมและอุดหนุนการปลูก แต่ในขณะเดียวกันก็มีนโยบายมุ่งควบคุมการปลูกและการบริโภคด้วย

2) “ภาคเหนือ” ได้แก่ งานของ ปรีชา อุบโยคิน และสุรินทร์ ทำเพียร (2551) ศึกษาเรื่อง “สถานการณ์และแนวโน้มการเพาะปลูกยาสูบพื้นบ้านในภาคเหนือตอนบน” ซึ่งให้ความเห็นว่า ในภาคเหนือตอนบน (เชียงราย พะเยา แพร่ และน่าน) การปลูกยาสูบ มีการปลูกมาอย่างยาวนานจนกลายเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น เนื่องจากพืชชนิดนี้ใช้พื้นที่น้อยและทำรายได้ให้กับเกษตรกรค่อนข้างสูง ถึงแม้ว่าช่วงหลังจะถูกควบคุมการปลูกโดยรัฐ แต่ส่วนใหญ่ก็ยังไม่ได้คิดจะเลิกปลูกตราบใดที่ยังคงมีตลาด หรือจนกว่าจะมีพืชชนิดอื่นมาทดแทนรายได้เช่นเดียวกับยาสูบ และ 3) “ครอบคลุมหลายภูมิภาค” ได้แก่ งานของ บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2553) ศึกษาเรื่อง “เส้นทางยาเส้น: เกษตรกรผู้ปลูกผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้บริโภคบุหรืมันเอง” เป็นงานที่ครอบคลุม 7 จังหวัด ทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคกลางตอนบน (หนองคาย ร้อยเอ็ด นครพนม ชัยภูมิ เพชรบูรณ์ เชียงราย และนครสวรรค์) ซึ่งพบว่า การปลูกยาสูบ เพื่อผลิตเป็นยาเส้นมีพัฒนาการและการปรับตัวมาอย่างยาวนาน ทั้งด้านกระบวนการปลูก การขายและการควบคุมจากรัฐ ส่วนการปลูกยาสูบและการหันขายใบยาสูบเป็นยาเส้น ได้เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและรายได้ของเกษตรกร อย่างไรก็ตาม เนื่องจากยาเส้นสามารถขายให้กับผู้ค้ารายย่อย โดยผู้ค้ารายย่อยสามารถนำไปขายผู้บริโภคโดยตรงได้ รัฐจึงไม่สามารถควบคุมและตรวจสอบการจัดเก็บภาษีได้ และงานของ จิรวัดน์ เจริญสถาพรกุล (2564) ศึกษาเรื่อง “ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจของภาษีสรรพสามิตต่อการปลูกยาสูบ: มุมมองทางมหภาคและจุลภาค” ได้ชี้ให้เห็นว่า จากการปรับปรุงโครงสร้างภาษีสรรพสามิตของไทยในเดือนกันยายน 2560 นั้น ได้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ ทำให้มีรายได้จากการขายใบยาสูบลดลง ซึ่งส่วนหนึ่งมา

จากการลดโควตาการรับซื้อของการยาสูบแห่งประเทศไทย ดังนั้น รัฐควรสนับสนุนให้เกิดการจัดตั้งกองทุนชุมชนยาสูบแห่งชาติ และการส่งเสริมให้เกิดวิสาหกิจชุมชนสำหรับพืชทางเลือกทดแทนใบยาสูบอย่างเป็นรูปธรรม

โดยงานในกลุ่มนี้ที่ยกมาข้างต้นทั้งหมดนั้น อยู่ภายใต้การสนับสนุนด้านงบประมาณในการศึกษาและวิจัย โดยศูนย์วิจัยและการจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ (ศจย.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งเป็นองค์การมหาชน จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ พ.ศ. 2544 ทำให้งานศึกษาและวิจัยมีประเด็นสำคัญอยู่ที่การควบคุมการผลิตและบริโภคบุหรี่หรือยาสูบ การจัดเก็บภาษี ตลอดจนการเสนอให้มีการปลูกพืชชนิดอื่นทดแทน และค้นหาคำตอบว่ารัฐควรมีมาตรการอย่างไรเพื่อสนับสนุนกลไกข้างต้นให้มีประสิทธิภาพ รวมถึงนโยบายรัฐที่ออกมานั้นส่งผลกระทบอย่างไร หรือการวิจัยครั้งนี้เรียกว่า “แบบบนลงล่าง” ทั้งนี้ นอกจากงานวิจัยที่กล่าวถึงข้างต้นแล้ว ศูนย์วิจัยและการจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ ยังมีวารสารก้าวหน้าวิจัยกับ ศจย. ซึ่งนำเสนอข้อมูลด้านวิชาการเกี่ยวกับผลกระทบด้านลบของบุหรี่หรือยาสูบ ทั้งต่อสุขภาพและเศรษฐกิจ ทั้งในระดับบุคคลและประเทศ

2) ว่าด้วย “กระบวนการปลูกและการดูแลรักษายาสูบ” ได้แก่ “ด้านการปลูก” เช่นงานของ จักรพงษ์ กางโสภา, อนันต์ วงเจริญ และบุญมี ศิริ (2558) ศึกษาเรื่อง “การพอกเมล็ดพันธุ์ร่วมกับสารป้องกันเชื้อรา เพื่อยับยั้งเชื้อรา *Pythium* spp. ในระยะต้นกล้าของยาสูบ” งานชิ้นนี้ เป็นการทดลองทางวิทยาศาสตร์ในห้องปฏิบัติการเชรมีวิทยา โดยพบว่า เชื้อรา *Pythium* spp. เป็นสาเหตุสำคัญของการเกิดโรคเน่าคอดินกับต้นกล้ายาสูบ ทำให้ต้นกล้าหักพับลงและแห้งตายในที่สุด ส่วน “ด้านการเก็บรักษา” งานของ รติณัฐ นุตพงษ์, เยาวลักษณ์ จันทรบาง และณัฐศักดิ์ กฤติกาเมษ (2555) ศึกษาเรื่อง “การใช้คลื่นความถี่วิทยุเพื่อควบคุมมอดยาสูบ” ซึ่งได้ทำการทดลองและพบว่า หากนำมอดยาสูบระยะตัวเต็มวัย และใบยาสูบแห้งพันธุ์เบอร์เลย์ (Burley Tobacco) ชนิดยาเค็ก (อัดก้อน) บรรจุในถุง laminate แล้วนำมาผ่านคลื่นความถี่วิทยุที่ระดับพลังงาน 420 วัตต์ ซึ่งหากอุณหภูมิ 104.18 องศาเซลเซียส สามารถทำให้ตัวเต็มวัยของมอดยาสูบตาย 100 เปอร์เซ็นต์ และงานของ กาญจนา โกติทิพย์ และคณะ (2557) ศึกษาเรื่อง “การจำแนกชนิดและชีววิทยาของผีเสื้อศัตรูยาสูบในโรงเก็บ” โดยพบว่า ผีเสื้อที่เป็นอันตรายต่อใบยาสูบแห้งเป็นผีเสื้อยาสูบในตระกูล *Ephestia elutella* (Hubner) โดยเพศเมียวางไข่ได้ทั้งเป็นแบบกลุ่มและเป็นฟองเดี่ยว จึงขยายพันธุ์เร็ว ทำให้ส่งผลกระทบต่อการเก็บรักษาใบยาสูบ โดยสอดคล้องกับงาน กนกวรรณ แสงศรีจันทร์, ประณิธิพร เอมโอสฐ และปิยะวรรณ สุทธิประพันธ์ (2558) ศึกษาเรื่อง “การสำรวจแมลงศัตรูใบยาสูบแห้งในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน” โดยพบว่า ศัตรูสำหรับใบยาสูบแห้งที่สำคัญของทุกพื้นที่คือ ผีเสื้อยาสูบ *Ephestia elutella* และมอดยาสูบ *Lasioderma serricorne* Fabricius จึงมีข้อเสนอว่า ควรมีการวางแผนการจัดการอย่างเร่งด่วนเพื่อป้องกันมิให้มีการแพร่กระจายเพิ่มขึ้นเป็นบริเวณกว้างในอนาคต

กลุ่มที่สอง การเมืองในภาคการเกษตร (agrarian politics)

ดังที่กล่าวไว้แล้วว่า การวิจัยครั้งนี้ให้ความเห็นว่า ยาสูบเป็นพืชการเมือง ทำให้เกษตรกรที่ปลูกยาสูบยอมเกี่ยวพัน ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมกับการเมืองทั้งในระดับชาติผ่านนโยบายและกฎหมายต่าง ๆ และการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรที่เกี่ยวข้องจากการปลูกและขายพืชเหล่านี้ ดังนั้น จึงเล็งเห็นถึงความสำคัญในงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในภาคการเกษตรผ่านพืชชนิดอื่น ซึ่งจะทำให้เห็นภาพกว้างของนโยบายรัฐ ตลอดจนการตอบสนองและการปรับตัวของเกษตรกรไปในคราวเดียวกันด้วย ซึ่งพบว่า มีงานศึกษาในประเภณีนี้ ได้แก่ ในระดับอาเซียน (ASEAN) คือ งานของ ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์, ญัฐชัย ชินอรธพร และขวัญตา เบ็ญจะขันธุ์ (2558) ศึกษาเรื่อง “สำรวจแนวโน้มการอุดหนุนสินค้าเกษตรในอาเซียน” ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศส่วนใหญ่มีลักษณะเหมือนกันคือ ภาคเกษตรกรรมเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ แต่เกษตรกรกลับมีความยากจนและมีการต่อรองทางเศรษฐกิจต่ำ ส่วนการช่วยเหลือจากภาครัฐโดยเฉพาะเรื่องการอุดหนุนราคาสินค้าเกษตรจะไม่แน่นอนมีความผันผวนไปตามการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจ ส่วนในประเทศไทยนั้น งานของ ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์ (2556) ศึกษาเรื่อง “ระบบการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจกับนโยบายอุดหนุนสินค้าเกษตรของไทย” ได้วิเคราะห์นโยบายระดับมหภาค ซึ่งชี้ให้เห็นว่า สิ่งสำคัญที่มีผลต่อการเข้าแทรกแซงสินค้าเกษตรนั้น เป็นการเพิ่มขึ้นของรายได้ประชาชาติโดยเฉลี่ยและการขยายตัวของผลผลิตมวลรวมประชาชาติ ซึ่งได้มีความสัมพันธ์เชิงบวกต่อการลดการจำกัดเก็บภาษี โดยรัฐบาลมีแนวโน้มที่จะลดการควบคุมภาคการเกษตรในช่วงที่เศรษฐกิจเติบโต แต่หากเศรษฐกิจอยู่ในภาวะถดถอยรัฐบาลก็พร้อมที่จะเข้าควบคุมอีกครั้งด้วยการขึ้นภาษีและควบคุมหรือแทรกแซงในลักษณะอื่น

ส่วนงานศึกษาเกี่ยวกับการเมืองในภาคการเกษตร (agrarian politics) ของไทยนั้น มีให้เห็นอยู่หลายระดับ ทั้งในระดับนโยบายชาติและปฏิบัติการในท้องถิ่น โดยครอบคลุมพืชการเมืองในหลายชนิด ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ เลือกที่จะทบทวนความรู้ด้วยการเลือกพืชเศรษฐกิจหลักที่มีสถานะเป็นพืชการเมืองที่สำคัญ 4 ชนิด ได้แก่ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา เนื่องจากเป็นเป้าหมายของรัฐและพรรคการเมืองไทยที่มีการพุ่งราคาหรือประกันราคาเพื่อแลกกับคะแนนเสียงในการเลือกตั้งมาอย่างยาวนาน (ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์, 2557, 11) โดยสามารถนำมาเป็นแนวทางการศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของนโยบายรัฐกับเกษตรกรได้ เพื่อให้การวิจัยครั้งนี้มีมิติการศึกษาและการวิเคราะห์ที่หลากหลายมากขึ้น รายละเอียดดังนี้

การเมืองว่าด้วยเรื่อง “ข้าว” เช่น งานศึกษาคลสิก (classic) ของ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2530) ศึกษาเรื่อง “เศรษฐศาสตร์ว่าด้วย ปริมาณข้าว” เป็นงานที่มุ่งวิเคราะห์นโยบายรัฐเกี่ยวกับการผลิตและการค้าข้าว ทั้งภายในและระหว่างประเทศอย่างครอบคลุม ตลอดจนการแทรกแซงด้านราคาและภาษีข้าวของรัฐ ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าการเมืองหรือพืชการเมือง โดยรังสรรค์ เป็นคน

สำคัญที่เสนอการกลายเป็นพืชการเมืองของพืชเศรษฐกิจได้อย่างแหลมคมและน่าสนใจ และงานของจำลอง แสงเสนาะ (2561) ศึกษาเรื่อง “เศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยนโยบายจำนำข้าว: กรณีศึกษาในกระบวนการนํานโยบายไปปฏิบัติ” ได้ชี้ให้เห็นถึงการเมืองในกระบวนการค้าขายข้าวของชาวนาและส่งออก ซึ่งใช้กรณีโครงการจำนำข้าวของรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตร โดยมองว่า ถึงแม้รัฐจะมีความตั้งใจอุดหนุนราคาข้าวให้กับชาวนา แต่กลไกในนโยบายและการปฏิบัติเพื่อแทรกแซงราคาดังกล่าวนั้นกลับมีปัญหาทำให้โครงการนี้มีการทุจริตและล้มเหลว อย่างไรก็ตามหากมองอย่างผิวเผินอาจเข้าใจว่า ความล้มเหลวที่เกิดขึ้นนั้น จะมีตัวแสดงเพียงรัฐบาลหรือนักการเมืองเพียงอย่างเดียว แต่งานชิ้นนี้ได้กล่าวถึงกลุ่มผู้กระทำการอื่นด้วย ได้แก่ กลุ่มนายทุนหรือนักธุรกิจ กลุ่มนักการเมือง กลุ่มข้าราชการ และกลุ่มนักวิชาการ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการนํานโยบายไปปฏิบัติเช่นกัน

การเมืองว่าด้วยเรื่อง “อ้อย” เช่น งานของ ทิพยวรรณ ผลประโยชน์ (2564) ศึกษาเรื่อง “บทบาททางการเมืองของสถาบันชาวไร่อ้อยไทย พ.ศ. 2527-2563” ได้อธิบายว่า อ้อย เป็นพืชที่มีอิทธิพลทั้งต่อเศรษฐกิจและการเมือง โดยมีสถาบันชาวไร่อ้อยไทย ที่มุ่งเป้าเป็นกระบอกเสียงและต่อรองกับรัฐให้กับเกษตรกร จนเกิดความลัทธิทำให้สถาบันชาวไร่อ้อยไทยถูกมองเป็นสถาบันทางการเมืองของภาคการเกษตรไป และงานของ ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์ (2556) ศึกษาเรื่อง “การเมืองว่าด้วยเรื่องพืชพลังงานและความเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตร: ศึกษากรณีการปลูกอ้อยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ได้ฉายภาพให้เห็นว่า เกษตรกรผู้ปลูกอ้อยในชนบทของตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มีการปรับตัวต่อพลวัตของตลาดและนโยบายรัฐอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะในห้วงเวลาที่มีการขยายตัวของการปลูกอ้อยในฐานะพืชพลังงาน รวมทั้งได้ชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรไม่ได้นิ่งเฉยต่อผลกระทบจากตลาดผ่านบริษัทธุรกิจการเกษตรและจากนโยบายรัฐ แต่ในทางกลับกันเกษตรกรได้ปรับกลยุทธ์เพื่อมุ่งเก็บเกี่ยวจากการอุดหนุนสินค้าเกษตร โดยการปลูกอ้อยและพืชชนิดอื่นไปพร้อมกัน เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพของครัวเรือน

การเมืองว่าด้วยเรื่อง “มันสำปะหลัง” เช่น งานของ ชัคตัตถัย รัชสวัสดิ์ และเอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2558) ศึกษาเรื่อง “การประเมินผลนโยบายรับจำนำมันสำปะหลัง: ศึกษากรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ได้ให้ความเห็นว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความสำคัญและรับรู้ถึงโครงการจำนำมันสำปะหลัง ทั้งด้านกฎกติกาและกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะเรื่องการแทรกแซงราคาของรัฐ ด้วยการตามข่าวสารผ่านหัวหน้ากลุ่มหรือผู้นำชุมชนและเกษตรกรในหมู่บ้านด้วยตนเอง เพื่อให้ตนเองได้ประโยชน์มากที่สุด นอกจากนี้ยังให้ข้อเสนอว่า การสนับสนุนด้านราคาต้องไม่ให้เกิดการมุ่งรับความช่วยเหลือจากรัฐเพียงอย่างเดียว แต่ควรให้เกษตรกรเรียนรู้ในการหาทางเพิ่มผลผลิตและลดต้นทุนการผลิตในระดับที่เหมาะสม เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นอย่างมั่นคง และงานของ พจนารถ ห่วงสกุล และศิริศักดิ์ เหล่าจันทาม (2565) ศึกษาเรื่อง “การประเมินผลนโยบายประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกมันสำปะหลังในจังหวัดนครราชสีมา” ได้ชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้รัฐจะมี

นโยบายประกันรายได้ให้กับเกษตรกรผู้ปลูกมันสำปะหลัง แต่ในมุมมองของเกษตรกรภาพความจริงที่เกิดขึ้นกลับไม่ได้เป็นไปตามความคาดหวัง เนื่องจากต้องเผชิญกับต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นและการเข้ามาแทรกแซงราคาของผู้ประกอบการทางนโยบาย (policy entrepreneurs) หรือผู้รับซื้อผลผลิตและผู้ขายปัจจัยการผลิต ที่สามารถลดทอนรายได้ของเกษตรกรจากการดำเนินนโยบายได้

การเมืองว่าด้วยเรื่อง “ยางพารา” เช่น งานของ นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ (2562) ศึกษาเรื่อง “ผลกระทบจากนโยบายยางพาราของรัฐบาลต่อการปลูกยางพาราในไทย” เป็นงานที่มุ่งวิเคราะห์ผลกระทบจากนโยบายรัฐต่อการปลูกยางพาราในไทย โดยมีข้อบ่งชี้สำคัญว่า นโยบายการอุดหนุนราคาและการสร้างตลาดซื้อขายล่วงหน้าของรัฐนั้นไม่มีผลต่อราคายางพาราในประเทศมากนัก แต่พื้นที่ปลูกและปริมาณผลผลิต ตลอดจนความต้องการของตลาดต่างหากที่มีผลต่อราคายางพาราในประเทศ เขาจึงได้มีข้อเสนอว่า ถึงเวลาแล้วที่ประเทศไทยควรจัดตั้งกองทุนเพื่อเป็นมาตรการรักษาเสถียรภาพราคายางพาราต่อไป และงานของ ทรงชัย ทองปาน (2562) ศึกษาเรื่อง “เศรษฐกิจใหม่ส่วนยาง: การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคอง” (เป็นสาขาย่อยของกลุ่มน้ำโขง) โดยงานชิ้นนี้เป็นหนังสือที่ปรับปรุงมาจากดุชนินพนธ์ ได้อธิบายว่า ในช่วงแรก “รัฐ” เป็นผู้กระทำการนำยางพาราเข้ามาในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ต่อมายางพาราได้ก่อให้เกิดรายได้ที่มั่นคง โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิม ส่งผลให้ภายใต้ระบบตลาดจึงเป็นแรงจูงใจให้ครัวเรือนเกษตรกรหันมาปลูกยางพารามากยิ่งขึ้น จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตประจำวันทั้งระดับบุคคลไปจนถึงระดับชุมชน เช่น จากทำงานกลางวันเป็นกลางคืน จากมีรายได้เป็นฤดูกาลเป็นมีรายได้แบบวันต่อวัน เป็นต้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวและชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ส่วนงานของ บัญชา สมบูรณ์สุข และปฐวิญญ์ พิทยาภินันท์ (2564) เรื่อง “การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรชาวสวนยางภายใต้ระบบการผลิตยางพาราและข้าวใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้” ได้สรุปว่า เกษตรกรที่อยู่ในระบบการผลิตยางพาราและข้าวส่วนใหญ่เป็นผู้มีอายุค่อนข้างมาก โดยคนกลุ่มนี้ต้องใช้แรงงานสูงในการประกอบอาชีพภาคการเกษตร สวนทางกับรายได้ที่ไม่มากนัก ส่วนหนึ่งจึงรอรับการช่วยเหลือจากนโยบายรัฐ ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์ในการดำรงชีพที่สำคัญ แต่ก็อยู่ในลักษณะที่ตนเองควบคุมไม่ได้ ทั้งนี้ สภาวะข้างต้นส่วนหนึ่งสอดคล้องกับงานของ จิฑาภรณ์ ยกอิน และเกษราวัลณ์ นิลรางกูร (2561) เรื่อง “คุณภาพชีวิตเกษตรกรปลูกยางพาราในจังหวัดนครศรีธรรมราช” ได้ให้ข้อบ่งชี้ว่า ปัญหาด้านสุขภาพ และราคาผลผลิตไม่เป็นไปตามเป้าที่ตนเองคาดหวัง และไม่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในระดับที่เหมาะสม จึงได้ส่งผลให้เกษตรกรเกิดความเครียด ทำให้ปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นได้ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีพของเกษตรกรด้วย ดังนั้น สิ่งที่เกษตรกรต้องการและเรียกร้องจากรัฐคือ การประกันราคายางและกองทุนสวัสดิการช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐ การตรวจสุขภาพประจำปี การให้ความรู้เกี่ยวกับความเครียดและวิธีการคลายความเครียดที่เหมาะสม โดยผลของการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ดังตาราง

ตารางที่ 1 สรุปการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กลุ่ม	ประเด็นสำคัญ	ผู้แต่ง/ปี (เรียงตาม พ.ศ.)
“ยาสูบ” หรือ “ใบยาสูบ”	เน้นเรื่องนโยบายรัฐ เกี่ยวกับยาสูบ	- ปรีชา อุปโยคิน และสุรินทร์ ทำเพียร (2551) - บั้วพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2550) - บั้วพันธ์ พรหมพักพิง (2553) - บั้วพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2561) - จีรวัดน์ เจริญสถาพรกุล (2564)
	เน้นเรื่องกระบวนการ การปลูกยาสูบ	- จักรพงษ์ กางโสภา, อนันต์ วงเจริญ และบุญมี ศิริ (2558)
	เน้นการดูแลรักษายาสูบ	- รติสุข นุตพงษ์, เยาวลักษณ์ จันท์บาง และณัฐศักดิ์ กฤติกาเมฆ (2555) - กาญจนา โกติทิพย์ และคณะ (2557) - กนกวรรณ แสงศรีจันทร์, ประณิธิพร เอ็มโอรุ และปิยะวรรณ สุทธิประพันธ์ (2558)
การเมือง ภาค การเกษตร	การเมือง เรื่อง “ข้าว”	- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2530) - จำลอง แสนเสนาะ (2561)
	การเมือง เรื่อง “อ้อย”	- ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์ (2556) - ทิพย์วรรณ ผลประโยชน์ (2564)
	การเมือง เรื่อง “มันสำปะหลัง”	- ชัคิตตริย์ รัชสวัสดิ์ และเอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2558) - พจนารถ ห่วงสกุล และศิริศักดิ์ เหล่าจันทาม (2565)
	การเมือง เรื่อง “ยางพารา”	- จิฬาภรณ์ ยกอิน และเกษราวัลณ์ นิลวรางกูร (2561) - นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ (2562) - ทรงชัย ทองปาน (2562) - บัญชา สมบูรณ์สุข และปฐวิทย์ พิทยาภินันท์ (2564)

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มแรก ว่าด้วย “ยาสูบ” หรือ “ใบยาสูบ” สามารถจำแนกได้ 2 กลุ่มย่อย คือ 1) เน้นเรื่องนโยบายรัฐเกี่ยวกับยาสูบ โดยมุ่งเน้นการศึกษาในบริบทของการมองนโยบายรัฐเกี่ยวกับยาสูบหรือบุหรืเป็นประเด็นสำคัญของการศึกษา ทั้งมิติการสนับสนุน การเยียวยา และการควบคุม หรือเป็นการศึกษา “แบบบนลงล่าง” เป็นการมองระดับผลของนโยบายที่ส่งผลกับเกษตรกร แต่เป็นการควบคุมมากกว่าส่งเสริม เช่น

มาตรการทางกฎหมายและภาษี หรือแม้แต่ข้อเสนอที่ว่า ให้ปลูกพืชชนิดอื่นแทน และ 2) เน้นเรื่องกระบวนการปลูกและการดูแลรักษายาสูบ โดยงานในกลุ่มที่สองนี้ เป็นการทดลองทางวิทยาศาสตร์ในห้องปฏิบัติ เพื่อศึกษาการดูแลรักษาของยาสูบตั้งแต่การเพาะพันธุ์ต้นกล้า การปลูก การดูแลรักษาไปจนถึงการเก็บรักษาใบยาสูบแห้งหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต จึงไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการวิจัยในครั้งนี้ แต่ก็ทำให้เห็นสภาพปัญหาที่เกษตรกรต้องเผชิญในอีกมิติ และกลุ่มที่สอง เกี่ยวกับการเมืองในภาคการเกษตร โดยเลือกตัวอย่างพืชการเมือง 4 ชนิด ได้แก่ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา ซึ่งมีเป้าหมายคือ เพื่อนำมาเป็นแนวทางการศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของนโยบายรัฐกับเกษตรกร รวมทั้งการตอบสนองและการปรับตัวของเกษตรกร ซึ่งจะทำให้การวิจัยครั้งนี้มีมิติศึกษาและการวิเคราะห์ที่หลากหลายมากขึ้น หรือกล่าวได้ว่า การวิจัยครั้งนี้ได้ให้ความสนใจ (focus) ในประเด็นนี้ ประกอบกับการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบด้วย

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า งานวิจัยที่มีมาก่อนในกลุ่มของพืชการเมืองทั้ง 4 ชนิด ได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีพของเกษตรกร อาทิ ทรงชัย ทองปาน (2562) บัญชา สมบูรณ์สุข และปฐวิชัย พิทยาภินันท์ (2564) จิฑาภรณ์ ยกอิน และเกษราวัลณ์ นิลวรานุรักษ์ (2561) และประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในชีวิตประจำวัน อาทิ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2530) จำลอง แสสนเสนา (2561) ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์ (2556) งานเหล่านี้จะถูกนำมาปรับใช้เป็นแนวทางและขยายมุมมองการศึกษาและวิเคราะห์ต่อไป

ดังนั้น จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากทั้งสองแนวคิดหลัก คือ วิถีการดำรงชีพ และการเมืองในชีวิตประจำวัน รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็น “ยาสูบ” และการเมืองในภาคการเกษตรนั้น จะเห็นได้ว่า ยังขาดงานที่มีการศึกษาในลักษณะการนำสองแนวคิดเข้ามาศึกษาโดยให้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระเป็นแกนกลางหรือหน่วยสำคัญของการศึกษา และยังขาดการศึกษาแบบ “ล่างขึ้นบน” หรือการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับเกษตรกรมากกว่านโยบายรัฐ โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่า เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระมีการเมืองในชีวิตประจำวันต่อตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องอย่างไร รวมทั้งเกษตรกรมีวิถีการดำรงชีพ ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ และการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ซึ่งยังขาดงานศึกษาในลักษณะนี้ จึงเป็นช่องว่างทางวิชาการ และกลายเป็นสารตั้งต้นในความสำคัญและความน่าสนใจในการวิจัยครั้งนี้

2.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับการปลูกและการขายยาสูบ โดยศึกษากรณีเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ เป็นกลุ่มที่ไม่ได้อยู่ในสังกัดของสถานียาสูบ การยาสูบแห่งประเทศไทย โดยเลือก

พื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย เพื่อศึกษาการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร ซึ่งใช้มโนทัศน์การดำรงชีพ (livelihoods) และแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน (everyday politics) เป็นแนวทางสำหรับการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งได้ออกแบบกรอบแนวคิดการวิจัยไว้ดังนี้

ภาพที่ 7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระบ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย” ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ประกอบไปด้วยกระบวนการศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับการเก็บข้อมูลจากภาคสนามด้วยวิธีการแบบผสมผสาน ทั้งการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยใช้เค้าโครงการสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งมีการดำเนินการวิจัยประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญต่อไปนี้

- 3.1 กระบวนการเลือกและสร้างสนามวิจัย
- 3.2 การได้มาซึ่งข้อมูลและผู้ให้ข้อมูล
- 3.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอผลการวิจัย
- 3.4 ข้อจำกัดของการวิจัย

3.1 กระบวนการเลือกและสร้างสนามวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ กำหนดแกนกลางหรือหน่วยในการศึกษา คือ เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย โดยมีผู้ศึกษา 2 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ วิธีการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวัน โดยเชื่อมโยงกับตัวแสดงและกลไกที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐ เอกชน ตลอดจนระหว่างเกษตรกรด้วยกัน

สาเหตุที่เลือกพื้นที่จังหวัดหนองคาย เนื่องจากจังหวัดหนองคายมีพื้นที่ปลูกยาสูบและผลผลิตจากใบยาสูบมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยข้อมูลชุดนี้ได้จากการรายงานของ กรมพัฒนาที่ดิน (2561) ทำให้จังหวัดหนองคายมีสำนักงานยาสูบภูมิภาคตั้งอยู่ในพื้นที่ คือ สำนักงานยาสูบหนองคาย และเมื่อผู้วิจัยได้เข้าสัมภาษณ์ผู้จัดการสำนักงานยาสูบหนองคาย คือ นายชูชาติ ผลผักแว่น ก็ได้ให้ข้อมูลว่า ในจังหวัดหนองคาย พื้นที่ตำบลโพนสา อำเภอท่าบ่อ โดยเฉพาะหมู่บ้านโพนสา เป็นพื้นที่ที่มีเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบมากที่สุด และมีสถานียาสูบโพนสา ซึ่งมีหน้าที่ในการส่งเสริม สนับสนุน รับซื้อ และควบคุมการเพาะปลูกยาสูบของชาวไร่ในสังกัดตั้งอยู่ในพื้นที่ด้วย โดยเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบในพื้นที่ (รวมถึงในประเทศไทย) แบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มโรงงานหรือสถานียาสูบในสังกัดของสถานียาสูบ หรือชาวไร่ในสังกัด และกลุ่มอิสระ ซึ่งไม่อยู่ในสังกัดของสถานียาสูบ (ชูชาติ ผลผักแว่น, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์) ซึ่งทั้งสองกลุ่มการปลูกจะต้องขออนุญาตปลูกจากสรรพสามิตใน

พื้นที่เหมือนกันแต่การขายและการได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากภาครัฐจะมีลักษณะที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิง เช่น กลุ่มโรงงานหรือสถานที่อยู่ในสังกัดของสถานียาสูบ จะได้รับการประกันเรื่องราคาผลผลิต เงินทุน ต้นกล้า และอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง และได้รับเงินเยียวยาหากผลผลิตได้รับความเสียหายจากภัยธรรมชาติ กลุ่มนี้จึงมีรายละเอียดที่ไม่ซับซ้อนมากนัก ส่วนกลุ่มอิสระหรือกลุ่มที่ไม่ได้อยู่ในสังกัดของสถานียาสูบ กลุ่มนี้จะไม่ได้รับการส่งเสริม สนับสนุน และเยียวยาจากภาครัฐ ดังนั้นเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ จึงต้องดำรงอยู่ในสถานการณ์ที่ท้าทาย มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายและซับซ้อน จากตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงเลือกกำหนดแกนกลางในการศึกษาเฉพาะ “เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ” หรือ “กลุ่มอิสระ” ในสนามวิจัยพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย โดยมีลักษณะการเชื่อมโยงสนามวิจัยและแนวคิดทฤษฎีในการวิจัย ผ่านคำถามวิจัยดังนี้

1) เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคายมีทรัพยากร/ทุนในการดำรงชีพ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางการเงิน ทุนทางสังคม และทุนทางกายภาพอย่างไร และมียุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างไร (มีการใช้ทุนในการดำรงชีพอย่างไร)

2) การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร (พฤติกรรมแสดงออกต่อตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง เช่น การบ้ายเบียง การฉวยใช้ประโยชน์ การนิทา การต่อรอง)

ทั้งนี้ ในกรณีของผู้นำทองที่ คือ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน มีจุดเริ่มต้นเป็นการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามตำแหน่งผู้นำทองที่ โดยผู้นำทองที่ได้แนะนำให้ทราบถึงเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ จำนวน 2 คน ซึ่งเป็นครัวเรือนแรก ๆ ในหมู่บ้านโพนสาที่มีการปลูกยาสูบ ต่อมาผู้วิจัยได้ปรับใช้กลไกการบอกต่อหรือการคัดเลือกแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) ด้วยการให้เกษตรกร 2 คนนั้น ได้นำมาบอกต่ออีกจำนวน 8 คน จนครบ 10 คน ทำให้ได้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ ซึ่งเป็นแกนกลางในการศึกษาครั้งนี้ อนึ่ง ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับการหลีกเลี่ยงอคติที่เลือกสรร (selective bias) โดยเป็นเพียงการสอบถามกว้าง ๆ เพื่อให้กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ระบุที่อยู่ของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระเท่านั้น เช่น อยู่ในหมู่บ้านใด อยู่ในคุ้มใด อยู่ในซอยใดหรือละแวกใด โดยไม่ได้ให้จัดเตรียมหรือนัดหมายเกษตรกรให้แต่อย่างใด

3.2 การได้มาซึ่งข้อมูลและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

3.2.1 การวิเคราะห์เอกสาร

สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ ได้ศึกษาและวิเคราะห์เอกสารเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ แบ่งเป็น 2 ชุดข้อมูลคือ 1) ชุดข้อมูลที่เป็นปฐมภูมิ (primary data) ที่ผู้วิจัยเก็บได้เองในพื้นที่ เช่น เอกสาร กลุ่มจำนวนประชากร จำนวนครัวเรือนที่ปลูกยาสูบ พันธุ์ยาสูบที่ปลูกในพื้นที่ รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย และ 2) ชุดข้อมูลแบบทุติยภูมิ (secondary data) ทั้งที่ได้รับการเผยแพร่ตามสื่อหรือช่องทางต่าง ๆ ได้แก่ บทความในวารสาร รายงานวิจัย หนังสือ ตำรา ข่าว เอกสารอัดสำเนา ประกาศ ระเบียบ คำสั่ง และเว็บไซต์ (website) ของนักวิชาการ หน่วยงานรัฐ และเอกชนต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพื้นที่และประเด็นการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่ได้ จะนำข้อมูลมาเรียบเรียงจัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่กำหนดในกรอบแนวคิด จากข้อมูลที่ได้ในสองรูปแบบทั้งชุดปฐมภูมิและทุติยภูมิ เพื่อนำมาอธิบายบริบทของเกษตรกรและพื้นที่ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการเชื่อมโยงกันเพื่อให้เห็นถึงเหตุผลหรือหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย

3.2.2 ผู้ให้ข้อมูลภาคสนาม

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) ผสมผสานกับแบบลูกโซ่ (Snowball sampling) โดยใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการทำการวิจัยครั้งนี้คือ บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย โดยใช้เค้าโครงการสัมภาษณ์ที่พัฒนาขึ้นมาจากกรอบแนวคิดการวิจัย ซึ่งประกอบไปด้วยแนวคิดสำคัญ คือ มโนทัศน์การดำรงชีพ และแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน โดยมีวิธีการเลือกและเครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูล เป็นไปตามวัตถุประสงค์การวิจัย หรือผู้ให้ข้อมูลต้องมีคุณสมบัติที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และคำถามการวิจัย โดยได้กำหนดกระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลภาคสนาม จำนวนและคุณสมบัติผู้ให้ข้อมูลภาคสนาม ไว้ดังนี้

1) การสำรวจและประสานงานพื้นที่ การลงพื้นที่ภาคสนามในช่วงแรกที่ผู้วิจัยยังไม่มีทราบพื้นที่สนามวิจัย ได้เข้าพบกำนันพื้นที่ตำบลโนนสา คือ นายสุรพงษ์ วงทองคำ เพื่อขอทราบรายละเอียด และพื้นที่ของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลตามคุณสมบัติที่กำหนดไว้ โดยเมื่อทราบแล้วได้ดำเนินการสำรวจและประสานงานพื้นที่กับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อเก็บข้อมูลการวิจัยกับภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

- กลุ่มที่หนึ่ง เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย โดยได้กำหนดคุณสมบัติเพิ่มเติมคือ ต้องเป็นผู้ปลูกยาสูบมาแล้วอย่างน้อย 5 ปี เนื่องจากกลุ่มนี้จะอยู่ในวงจรการปลูก การผลิตและการขายมานาน จึงมีความสัมพันธ์กับผู้รับซื้อยาสูบ ผู้ค้าคนกลาง และหน่วยงานรัฐที่นานด้วย ทำให้ทราบถึงการดำรงชีพและการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัยได้อย่างชัดเจนและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ เพื่อให้มีตัวแทนที่หลากหลาย จึงกำหนดให้ในครัวเรือนเกษตรกร 1 ครัวเรือน สามารถเป็นผู้ให้ข้อมูลได้เพียง 1 คน เท่านั้น โดยแบ่งเกณฑ์การคัดเลือกเกษตรกรตามสถานการณ์การถือครองที่ดินเพื่อปลูกยาสูบ ตามส่วนแบ่ง (quota) ดังนี้

1) ที่ดินสำหรับปลูกยาสูบเป็นของครัวเรือน	จำนวน 5 คน
2) ที่ดินสำหรับปลูกยาสูบเช่าบุคคลอื่น	จำนวน 5 คน
- กลุ่มที่สอง ผู้รับซื้อยาสูบ	จำนวน 1 คน
- กลุ่มที่สาม หน่วยงานรัฐและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย	
1) สำนักงานยาสูบหนองคาย	จำนวน 2 คน
2) สรรพสามิตสาขาศรีเชียงใหม่	จำนวน 1 คน
3) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	จำนวน 1 คน
- กลุ่มที่สี่ ผู้นำท้องที่	
1) กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน	จำนวน 2 คน

รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ เป็นจำนวนทั้งสิ้น 17 คน อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากผู้ให้ข้อมูลที่กำหนดไว้ข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยยังได้เก็บข้อมูลบางประเด็นจากการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลอื่นที่ไม่ได้กำหนดไว้ เช่น ผู้อาวุโส ผู้นำทางความเชื่อ เพื่อให้เข้าใจถึงบริบทพื้นที่ การทำมาหากิน สังคมและวัฒนธรรมของประชาชนในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสาในภาพรวมด้วย

3.2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยได้ออกแบบและพัฒนาเครื่องมือจากกรอบแนวคิดการวิจัย โดยเมื่อออกแบบเบื้องต้นแล้วได้นำเครื่องมือไปทดลองใช้กับสนามวิจัย และนำมาพัฒนาเครื่องมืออีกครั้ง เพื่อให้เกิดความเหมาะสมสำหรับการใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) เค้าโครงการสัมภาษณ์ เป็นการกำหนดโครงสร้างประเด็นคำถามที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และคำถามการวิจัย โดยเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดการวิจัย แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนแรกเป็นคำถามทั่วไป เช่น เพศ อายุ ระยะเวลาการปลุกยาสูบ ประเภทการปลุกยาสูบ (กลุ่มอิสระ หรือกลุ่มสถานี) ประเภทที่ดินสำหรับปลุกยาสูบ (ตนเอง/ ครัวเรือน หรือเช่าบุคคลอื่น) บริบทพื้นที่วิจัย เป็นต้น

ส่วนที่สองเป็นคำถามเกี่ยวกับการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวัน เป็นแบบปลายเปิด เพื่อความสะดวกในการปรับแต่งทิศทางเมื่อนำไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล เช่น ทรัพยากรและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ พฤติกรรมที่แสดงออกต่อตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น โดยประเด็นคำถามที่กำหนดไว้ สามารถยืดหยุ่น เพิ่ม-ลด ขยายความ ได้ตามบริบทการ สันทนาและสถานการณ์ที่เหมาะสม เช่น บางคน บางกลุ่ม บางสถานการณ์ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ อาจเกิดประเด็นใหม่ ๆ หรือเลือกลดคำถามให้น้อยลงเมื่อเห็นว่าผู้ให้ข้อมูลบ่ายเบี่ยงที่จะตอบบาง คำถาม หรือขยายความคำถามจากคำตอบให้ลงในระดับลึกมากยิ่งขึ้นในบางประเด็นเมื่อเห็นว่าผู้ให้ ข้อมูลยินดีที่จะเปิดเผยข้อมูลจากการสนทนามากยิ่งขึ้น

2) เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่ สมาร์ทโฟน (Smartphone) ที่ สามารถถ่ายภาพและบันทึกเสียงได้ เพื่อใช้สำหรับถ่ายภาพและบันทึกเสียงระหว่างการสนทนา ทั้งนี้ การถ่ายภาพและการบันทึกเสียงระหว่างการสนทนานั้น ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับจริยธรรมการวิจัย (ปฏิบัติตามจริยธรรมวิจัยที่มหาวิทยาลัยกำหนด) โดยจะขออนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลทุกครั้ง และจะ ถ่ายภาพและบันทึกเสียงในช่วงที่จำเป็นเท่านั้น

3) สมุดและปากกา สำหรับการจดบันทึกรายละเอียดระหว่างการสนทนากับผู้ให้ ข้อมูล และจดบันทึกรายละเอียดในกิจกรรมการสังเกตพื้นที่ภาคสนาม โดยจดบันทึกทันทีในระหว่าง การเก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อป้องกันการหลงลืมและป้องกันความคลาดเคลื่อนของข้อมูล

3.2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งเป็น 3 ส่วน ตามการได้มาซึ่งข้อมูลและผู้ให้ ข้อมูล ประกอบด้วย

1) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาและสร้าง องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แบ่งเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

- กลุ่มที่หนึ่ง คือ เกษตรกรผู้ปลุกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย

ใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบผสมผสาน ทั้งการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ประกอบ กับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ส่วนการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักมีวิธีการแบบผสมผสานเช่นกัน คือ ใช้ทั้ง

แบบเจาะจงและแบบลูกโซ่ (ตามคุณสมบัติที่กำหนดไว้) เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลตามคุณลักษณะที่ต้องการ ได้กำหนดแนวทางค้นหาผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ การสอบถามนาร่องกับผู้นำท้องที่ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ เพื่อให้ทราบถึงพื้นที่ของครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกยาสูบอิสระ โดยเมื่อทราบแล้วจะมีแนวทางต่อเนื่องดังนี้ 1) การสอบถามเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ เพื่อตรวจสอบสภาพว่า เกษตรกรผู้นั้นได้อยู่ในเกณฑ์ของผู้ให้ข้อมูลที่กำหนดไว้หรือไม่ (หากไม่อยู่ในเกณฑ์ จะดำเนินการสอบถามในประเด็นเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัยและวิธีการดำรงชีพที่เกี่ยวข้องกับการปลูกยาสูบในภาพรวมเท่านั้น/หากอยู่ในเกณฑ์ จะดำเนินการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกตามเค้าโครงการสัมภาษณ์ต่อไป) และ 2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ

- กลุ่มที่สอง คือ ผู้รับซื้อขายยาสูบ/ผู้ค้าคนกลาง

ใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจงตามที่ระบุไว้ เพื่อให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ ความสัมพันธ์กับกฎหมายยาสูบที่ตนเองต้องปฏิบัติตาม และความสัมพันธ์กับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย

- กลุ่มที่สามและสี่ หน่วยงานรัฐและผู้นำท้องที่

ใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจงตามหน่วยงานและตำแหน่งที่ระบุไว้ เพื่อให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของหน่วยงาน/บุคคล ความสัมพันธ์กับกฎหมายยาสูบของหน่วยงาน/บุคคล และความสัมพันธ์กับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย

ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าจะแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มข้างต้น แต่การวิจัยครั้งนี้ จะให้ความสำคัญกับกลุ่มเกษตรกรมากกว่ากลุ่มอื่น หรือกล่าวได้ว่า เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระเป็นแกนกลางของการวิจัยครั้งนี้

ส่วนการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลทุกกลุ่มนั้น จะให้ความสำคัญกับจริยธรรมการวิจัยในคน ซึ่งผู้วิจัยได้ขอจริยธรรมการวิจัยตามระเบียบและแนวปฏิบัติ โดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้อนุมัติตามเอกสารหนังสือรับรองเลขที่: 097-055/2567 ประเภทการพิจารณาแบบ : แบบเร่งรัด วันที่รับรอง : 22 กุมภาพันธ์ 2567 วันหมดอายุ : 21 กุมภาพันธ์ 2568 โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการตามที่ระบุไว้ในโครงการวิจัยอย่างเคร่งครัด การลงพื้นที่สัมภาษณ์ภาคสนาม ผู้วิจัยจะชี้แจงและอธิบายให้ผู้ให้ข้อมูลทราบถึงวัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย สิทธิของผู้ให้ข้อมูลที่สามารถเลือกตอบหรือไม่ตอบคำถามก็ได้ สิทธิที่จะอนุญาตให้บันทึกเสียงและถ่ายภาพขณะเก็บข้อมูล ตลอดจนผู้ให้ข้อมูลสามารถถอนตัวหรือปฏิเสธการให้ข้อมูลบางส่วนหรือทั้งหมดได้ตลอดเวลาหากต้องการ

อนึ่ง เพื่อเป็นการปกป้องสิทธิส่วนบุคคลและป้องกันผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นของผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยจะใช้ชื่อสมมติในการอ้างอิงบทสัมภาษณ์ เช่น พ่อฟ้า (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์) เป็นต้น ยกเว้นกรณีของ ผู้จัดการสถานียาสูบหนองคาย ผู้ใหญ่บ้าน และกำนัน เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้ได้คัดเลือกแบบเจาะจง ตามตำแหน่งในหน่วยงานและตำแหน่งผู้นำท้องที่ ประกอบกับข้อมูลที่ได้เป็นเพียงการนำเสนอให้เข้าใจถึงพื้นที่วิจัยเท่านั้น

3) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) นอกเหนือจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกแล้ว การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเข้ามาใช้เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามด้วย โดยการเฝ้าสังเกตอยู่ภายนอก ไม่ได้เข้าไปร่วมในกิจกรรมที่ผู้ให้ข้อมูลดำเนินการอยู่ เนื่องจากเป็นวิธีการที่ง่ายแต่สามารถเก็บรายละเอียดอื่นที่นอกเหนือจากที่ได้จากการสัมภาษณ์ เช่น วิธีการดำรงชีพของเกษตรกร รูปแบบการใช้ชีวิตประจำวันของเกษตรกร ขั้นตอนการปลูก การดูแลรักษาและกระบวนการแปรรูปเพื่อขายยาสูบ ตลอดจนการสนทนากันระหว่างเกษตรกรด้วยกันเอง การสนทนาระหว่างเกษตรกรกับผู้รับซื้อยาสูบหรือผู้ค้าคนกลาง ทั้งสี่หน้าท่าทาง การแสดงออก ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร เป็นต้น ทั้งนี้ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมกับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระนั้น ผู้วิจัยได้เลือกใช้วิธีการสังเกตทั้งแบบให้ผู้สังเกตรู้ตัว และแบบไม่ผู้รู้ตัว โดยมีแนวทางการปฏิบัติดังนี้ การสังเกตแบบให้ผู้สังเกตรู้ตัว ผู้วิจัยได้เข้าไปอยู่ใกล้ในเหตุการณ์ ในพื้นที่ใกล้เคียงกับผู้ถูกสังเกต ซึ่งจะทำให้สังเกตเห็นพฤติกรรมและลักษณะการสื่อสารกันอย่างชัดเจน แต่อาจมีข้อจำกัดเนื่องจากผู้ถูกสังเกตอาจแสดงพฤติกรรมที่ไม่เป็นธรรมชาติ ส่วนการสังเกตแบบไม่ให้ผู้สังเกตรู้ตัว ผู้วิจัยจะอยู่ห่างจากผู้ถูกสังเกต เพื่อให้ผู้ถูกสังเกตแสดงพฤติกรรมที่เป็นธรรมชาติ แต่อาจไม่ได้ยินเสียงและภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร โดยเห็นเพียงพฤติกรรมบางส่วนเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในสองวิธีการข้างต้น สามารถนำไปใช้ประกอบการนำเสนอผลการวิจัยเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น หรือกล่าวอีกด้านหนึ่งคือการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการเติมเต็มข้อมูลในส่วนที่อาจไม่ได้จากการสัมภาษณ์ และนำมาอธิบายในแง่บริบทของพื้นที่ สังคมและวัฒนธรรม และวิธีการดำรงชีพของผู้ให้ข้อมูลได้อีกด้วย

3.2.5 การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดกระบวนการพิจารณาความอึดตัวของข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม โดยได้พิจารณาเบื้องต้นในระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อดูว่าข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนมีความสมบูรณ์หรือไม่ หากกรณีที่ไม่สมบูรณ์ต้องลงพื้นที่เก็บข้อมูลอีกรอบ ซึ่งส่วนใหญ่ในกรณีของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ 1 คน ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลมากกว่า 1 ครั้ง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความสมบูรณ์และครบถ้วนมากที่สุด หรือในกระบวนการนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น เนื่องจากผู้วิจัยได้พิจารณาและจำแนกบทสัมภาษณ์ออกเป็นรายบุคคล โดย

ผู้ให้ข้อมูล 1 คน หรือใน 1 เหตุการณ์อาจเกี่ยวข้องกับหลายบุคคล โดยจำแนกเป็น “ใคร ที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร และมีความหมายอย่างไรในการกระทำสิ่งนี้ หรือการกระทำกับตัวแสดงและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในแต่ละการกระทำได้แสดงออกและมีความหมายอย่างไร” เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความสมบูรณ์

เมื่อตรวจสอบเบื้องต้นแล้วพบว่า ข้อมูลที่ได้มีความสมบูรณ์หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากภาคสนามในภาพรวมอีกครั้ง ด้วยการนำข้อมูลที่ได้มาจำแนกเนื้อหาออกเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์และคำถามการวิจัย ต่อด้วยการตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation) เพื่อพิสูจน์ว่า ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ โดยตรวจสอบที่มาจาก 3 แหล่ง ด้วยการเปรียบเทียบข้อค้นพบ ได้แก่ เวลา สถานที่ และบุคคล เช่น นำข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลต่างกลุ่ม คือ เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ เจ้าหน้าที่รัฐ และผู้นำท้องถิ่น มาสอบทานกัน ด้วยการตรวจสอบว่า ถ้าต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคล รวมถึงการสอบทานจากการใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน ได้แก่ ข้อมูลจากเอกสาร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ข้อมูลจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม จะได้ข้อมูลที่เหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่ เพื่อให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือ (credibility) และนำไปสู่กระบวนการวิเคราะห์และการนำเสนอผลการวิจัยต่อไป

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอผลการวิจัย

3.3.1 การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากการตรวจสอบคุณภาพข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพตามระเบียบวิธีวิจัย จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูล เพื่อสร้างมิติมุมมองตามประเด็นการวิจัยให้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ช่วยในการจัดทำระบบข้อมูลเพื่อให้สามารถทบทวน ตรวจสอบ และแยกหมวดหมู่ออกเป็นไฟล์อิเล็กทรอนิกส์ (Electronics) เพื่อง่ายและสะดวกต่อการค้นหาและนำมาใช้ในการวิเคราะห์มากยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์ข้อมูลและการสร้างข้อสรุปในการวิจัยครั้งนี้ ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์จะเป็นข้อความบรรยาย (Descriptive) ซึ่งได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูล และบางส่วนนำข้อมูลที่ได้จากการสังเกตมาประกอบร่วมในการบรรยายด้วย นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเลือกวิธีการวิเคราะห์แบบแก่นสาระ มาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่สัมพันธ์กับแนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้ในการวิจัย

ทั้งนี้ สิ่งสำคัญในการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งที่ได้จากการศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ และจากภาคสนาม ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาจากภาคสนามมากกว่า ซึ่งสามารถปรับความสัมพันธ์กับแนวคิดทฤษฎีได้เท่าที่จำเป็น

3.3.2 การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัย เพื่อให้สามารถอธิบายความจริงตามความเข้าใจของผู้วิจัย จึงสร้างข้อสรุปและนำเสนอผลการวิจัยตามการรับรู้และความเข้าใจในการวิจัยภาคสนาม ประกอบกับการใช้แนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการนำเสนอผลการวิจัย เพื่อตอบวัตถุประสงค์และคำถามการวิจัยต่อไป ดังนั้น สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดแนวทางการนำเสนอผลการวิจัย คือ 1) การนำเสนอด้วยวิธีการวิเคราะห์แบบแก่นสาระ (Thematic Analysis) ซึ่งเป็นวิธีที่เหมาะสมในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ เช่น 1) วิธีการดำรงชีพและยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรในแต่ละด้าน และ 2) การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร เช่น พฤติกรรมการแสดงออกทั้งการต่อรอง การบ้ายเบี่ยง การหลีกเลี่ยง การนิทา การสร้างทางเลือก การปฏิบัติตามของเกษตรกรต่อตัวแสดงและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบ เป็นต้น ด้วยการนำเสนอผลการวิจัยผ่านข้อสรุปภายใต้กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่นำมาใช้ เพื่อให้ผลการวิจัยที่มีความน่าเชื่อถือ ซึ่งเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับการวิจัยครั้งนี้

3.4 ข้อจำกัดของการวิจัย

ผู้วิจัยมองว่า การวิจัยครั้งนี้ มีข้อจำกัดสำคัญ 2 ประการ ดังนี้

- 1) พื้นที่วิจัยมีเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ จำนวน 2 กลุ่มคือ กลุ่มสถานี หรือชาวไร่ในสังกัดสถานียาสูบโพนา การยาสูบแห่งประเทศไทย และ 2) กลุ่มอิสระ ซึ่งการวิจัยครั้งนี้เลือกศึกษาเพียงกลุ่มเดียว คือ “กลุ่มอิสระ” เท่านั้น
- 2) ผู้วิจัยได้นำกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ประกอบด้วย 2 แนวคิดสำคัญคือ มโนทัศน์การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันมาใช้ศึกษาและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยมีแกนกลางของเรื่อง คือ เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ แต่ไม่ได้เชื่อมโยงกับทุกองค์ประกอบย่อยของแนวคิดที่นำมาใช้ สามารถยืดหยุ่นได้ โดยเฉพาะองค์ประกอบย่อยของมโนทัศน์การดำรงชีพ

บทที่ 4

การกำกับ การปลูกยาสูบ และบริบทพื้นที่วิจัย

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะอธิบายเกี่ยวกับการกำกับทั้งที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและการขายยาสูบ บริบทพื้นที่และการปลูกยาสูบในพื้นที่บ้านโพน ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย เพื่อทำความเข้าใจถึงสาระสำคัญของพื้นที่ เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบในพื้นที่บ้านโพนสา โดยในส่วนแรกจะวิเคราะห์เกี่ยวกับสิ่งที่ “กำกับ”⁷ การปลูกและการขายยาสูบของเกษตรกร ได้แก่ กฎหมาย ประกาศ และกติกาทั้งในเชิงสถาบันและปฏิบัติการในท้องถิ่น เพื่อชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบได้เผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างไร ทั้งที่เพิ่มและลดทอนประโยชน์ของเกษตรกร ทำให้ส่งผลต่อการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยแบ่งประเด็นการนำเสนอไว้ดังนี้

- 4.1 การกำกับ และกติกาที่ส่งผลต่อการปลูกและการขายยาสูบ
- 4.2 บริบทพื้นที่วิจัย
- 4.3 การปลูกยาสูบในพื้นที่บ้านโพนสา
- 4.4 สรุปท้ายบท

4.1 การกำกับ และกติกาที่ส่งผลต่อการปลูกยาสูบ

ก่อนที่จะกล่าวถึงการปลูกยาสูบของเกษตรกรในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคายเป็นการเฉพาะนั้น ผู้วิจัยขอแนะนำเกี่ยวกับการปลูกและการขายยาสูบในภาพรวมก่อน ซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบทุกพื้นที่ต้องปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มสถานี หรือชาวไร่ในสังกัด และกลุ่มอิสระ ทั้งนี้ เนื่องจากยาสูบ เป็นพืชเศรษฐกิจที่เกษตรกรไม่สามารถปลูกได้อย่างอิสระเหมือนกับข้าว อ้อย มันสำปะหลัง เพราะว่าหากต้องการปลูกพืชชนิดนี้ เกษตรกรต้องขออนุญาตการปลูกและการขายตามที่กฎหมายกำหนด หากไม่ปฏิบัติตามจะต้องได้รับโทษตามกฎหมายเช่นกัน ซึ่งมีโทษปรับที่ค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับมูลค่าของผลผลิต โดยปัจจุบันมีกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ เกี่ยวกับการปลูกและการขายยาสูบที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้

⁷ “กำกับ” หมายถึง ควบคุมอย่างใกล้ชิดและชี้แนะให้เป็นไปตามต้องการ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 122)

4.1.1 กฎหมายและระเบียบเกี่ยวกับการปลูกยาสูบ

ปัจจุบันมีกฎหมายและประกาศของกรมสรรพสามิตที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบ และสินค้าสืบเนื่องจากยาสูบที่สำคัญอยู่ 3 ฉบับ ซึ่งบังคับใช้ครอบคลุมเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบทั้งสองกลุ่ม ได้แก่

1) พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 โดยมีทั้งหมด 213 มาตรา ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีจากสินค้าและบริการเฉพาะที่เรียกเก็บจากสินค้าและบริการบางประเภท โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้บริโภคต้องรับภาระภาษีสูงกว่าปกติ สำหรับสินค้าที่อาจมีผลเสียต่อสุขภาพของผู้บริโภคหรือศีลธรรมอันดี หรือสินค้าที่มีลักษณะเป็นการฟุ่มเฟือย หรือสินค้าที่ได้รับผลประโยชน์เป็นพิเศษจากรัฐ หรือสินค้าที่ก่อให้เกิดภาระต่อรัฐบาลในการที่จะต้องสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้บริการแก่ผู้บริโภค หรือเป็นสินค้าก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น สุรา ยาสูบ ไฟ สนามแข่งม้า สนามกอล์ฟ แบทเตอรี เป็นต้น (กรมสรรพสามิต, ม.ป.ป.) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายใบยาสูบ อยู่ในส่วนที่ 2 “ยาสูบ” ตั้งแต่มาตรา 159 ถึงมาตรา 161 โดยมีมาตราที่เกี่ยวข้องกับการปลูกยาสูบของเกษตรกรโดยตรง ได้บัญญัติสาระสำคัญไว้ดังนี้

ตามพระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 ได้นิยามยาสูบ⁸ ไว้หลายลักษณะ โดยมีสาระสำคัญคือ “ยาสูบ” หมายความว่า พืชนิโคเทียนาตาแบกัม (NICOTIANATABACUM) “ใบยา” หมายความว่า ใบยาสดหรือใบยาแห้งของยาสูบ “ยาสูบ” หมายความว่า บุหรี่ซิการ์เรต บุหรี่ซิการ์ บุหรี่อื่น ยาเส้น ยาเส้นปรุง ยาเคี้ยวและให้หมายความรวมถึงผลิตภัณฑ์อื่นใดที่บริโภคได้ เช่นเดียวกับยาสูบตามที่กำหนดในกฎกระทรวง “บุหรี่ยาสูบเรต” หมายความว่า ยาเส้นหรือยาเส้นปรุง ไม่ว่าจะมียาสูบตามที่กำหนดในกฎกระทรวงหรือไม่ ซึ่งมวนด้วยกระดาษหรือวัตถุที่ทำขึ้นใช้แทนกระดาษ หรือใบยาแห้งหรือยาอัด “บุหรี่ยาสูบ” หมายความว่า ใบยาแห้งหรือยาอัด ซึ่งมวนด้วยใบยาแห้งหรือยาอัด “บุหรี่ยาสูบ” หมายความว่า ยาเส้นหรือยาเส้นปรุง ซึ่งมวนด้วยใบตอง กลีบบัว กาบหมาก ใบมะกา ใบจาก หรือวัตถุอื่นที่มีใช้กระดาษหรือวัตถุที่ทำขึ้นใช้แทนกระดาษและที่มีใช้ใบยาแห้งหรือยาอัด “ยาเส้น” หมายความว่า ใบยาหรือยาอัด ซึ่งได้หั่นเป็นเส้นและแห้งแล้ว “ยาเส้นปรุง” หมายความว่า ใบยาหรือยาอัด ซึ่งได้หั่นเป็นเส้นและปรุงหรือปนด้วยวัตถุอื่นนอกจากน้ำ “ยาเคี้ยว” หมายความว่า ส่วนใดส่วนหนึ่งของใบยาแห้ง ซึ่งได้ปรุงหรือปนด้วยวัตถุอื่นนอกจากน้ำเพื่ออม หรือเคี้ยว “ยาอัด” หมายความว่า ส่วนใดส่วนหนึ่งของยาสูบซึ่งได้ปั่นหรือย่อยและทำเป็นแผ่นโดยมีวัตถุอื่นเจือปนด้วยหรือไม่ก็ตาม “ผู้เพาะปลูกยาสูบ” หมายความว่า ผู้ได้รับอนุญาตให้ทำการเพาะปลูกยาสูบ “ผู้บ่มใบยา” หมายความว่า ผู้ทำการบ่มใบยาสดเป็นใบยาแห้ง “ซอง” ให้หมายความรวมถึง ห่อ กระจ่อง กล่อง ขวด หรือสิ่งบรรจุอื่นซึ่งใช้บรรจุหรือผูกมัดยาสูบ

⁸ ตามมาตรา 159 พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560

ทั้งนี้ จากกฎหมายและระเบียบเกี่ยวกับการปลูกยาสูบ ทำให้เกษตรกรจะต้องขออนุญาตต่าง ๆ ในหลากหลายขั้นตอน ได้แก่ การปลูกยาสูบ เกษตรกรต้องขออนุญาตเพาะปลูกยาสูบ⁹ โดยต้องเดินทางไปยื่นคำขออนุญาตต่อเจ้าพนักงานสรรพสามิตสาขาในพื้นที่ พร้อมกับเตรียมเอกสารตามระเบียบและแนวปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งพื้นที่วิจัย เกษตรกรจะต้องเดินทางไปสำนักงานสรรพสามิตพื้นที่หนองคาย สาขาศรีเชียงใหม่

ส่วนการขายยาสูบนั้น เกษตรกรก็ต้องขออนุญาตขายยาสูบ (ยาเส้น)¹⁰ โดยเกษตรกรในพื้นที่วิจัยครั้งนี้ เข้าหลักเกณฑ์ที่ต้องขออนุญาตตาม “ใบขออนุญาตขายยาสูบประเภทที่ 1” สำหรับยาสูบประเภทยาเส้น ครั้งหนึ่งจำนวน 2 กิโลกรัมขึ้นไป หรือใบอนุญาตขายยาเส้นที่ผู้ขายเป็นผู้เพาะปลูกต้นยาสูบและผลผลิตเอง หรือ “ใบขออนุญาตหั่นซอย” โดยมีค่าธรรมเนียมปีละ 100 บาท

นอกจากการปลูกกับการขายยาสูบที่จะต้องขออนุญาตตามหลักเกณฑ์ข้างต้นแล้ว ยังมีกฎหมายอีกฉบับที่เกษตรกรต้องปฏิบัติตามที่เชื่อมโยงกับการขายยาสูบคือ พระราชบัญญัติยาสูบ พ.ศ. 2509 โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการปิดแสตมป์สรรพสามิตยาเส้น¹¹ ซึ่งกำหนดบทลงโทษเป็นค่าปรับที่สูงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับมูลค่าของยาเส้น นอกจากนี้ในส่วนของ ผู้รับซื้อยาสูบจากเกษตรกร จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายด้วยเช่นเดียวกัน¹² จะเห็นได้ว่า ยาสูบ เป็นพืชที่ถูกรัฐกำกับอย่างเข้มงวด

⁹ ตามมาตรา 160 พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 ได้บัญญัติว่า ผู้ใดประสงค์จะทำการเพาะปลูกยาสูบ ให้ยื่นคำขออนุญาตต่อเจ้าพนักงานสรรพสามิต การขออนุญาตและการออกใบอนุญาต ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่อธิบดีประกาศกำหนด ใบอนุญาตที่ออกตามมาตรา 160 นี้ให้มีอายุหนึ่งปีนับแต่วันที่ได้รับอนุญาต (ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา 160 ปรับไม่เกินห้าพันบาท บทกำหนดโทษตามมาตรา 196)

¹⁰ ตามมาตรา 167 พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 ได้บัญญัติว่า ผู้ใดประสงค์จะขายยาสูบ ให้ยื่นคำขออนุญาตต่อเจ้าพนักงานสรรพสามิต การขออนุญาตและการออกใบอนุญาต ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง ใบอนุญาตที่ออกตามมาตรา 167 นี้ให้มีอายุหนึ่งปีนับแต่วันที่ได้รับอนุญาต (ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา 167 ปรับไม่เกินห้าพันบาท บทกำหนดโทษตามมาตรา 196)

¹¹ ตามมาตรา 24 พระราชบัญญัติยาสูบ พ.ศ. 2509 ได้บัญญัติว่า ห้ามมิให้ผู้ใดขายหรือมีไว้เพื่อขายซึ่งยาเส้นหรือยาสูบที่มีได้ปิดแสตมป์ยาสูบตามพระราชบัญญัตินี้ นอกจากยาเส้นที่ทำจากใบยาพันธุ์ยาสูบพื้นเมือง (มาตรา 50 ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา 24 ต้องระวางโทษปรับสิบห้าเท่าของค่าแสตมป์ยาสูบที่จะต้องปิด หรือที่ยังขาดอยู่แต่ต้องไม่น้อยกว่าหนึ่งร้อยบาท ถ้าเป็นบุหรี่ยาสูบที่ผลิตในประเทศและมีได้มีประกาศกำหนดราคาขายปลีกไว้ต้องระวางโทษปรับกึ่งละสามบาท แต่ต้องไม่น้อยกว่าหนึ่งร้อยบาท บทกำหนดโทษตามมาตรา 50)

¹² ตามมาตรา 161 พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 ได้บัญญัติว่า ผู้ใดประสงค์จะซื้อใบยาแห้ง ให้ยื่นคำขออนุญาตต่อเจ้าพนักงานสรรพสามิต การขออนุญาตและการออกใบอนุญาต ตลอดจนการทำบัญชีให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์วิธีการ และเงื่อนไขที่อธิบดีประกาศกำหนด ใบอนุญาตที่ออกตามมาตรา 161 นี้ให้มีอายุหนึ่งปีนับแต่วันที่ได้รับอนุญาต (ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา 161 ปรับไม่เกินห้าพันบาท บทกำหนดโทษตามมาตรา 196)

เห็นได้จากกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพืชชนิดนี้ จะต้องขออนุญาตจากรัฐในหลากหลายขั้นตอน

ทั้งนี้ หากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบไม่ปฏิบัติตามนั้น พระราชบัญญัติ ภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 ก็ได้กำหนดโทษที่เกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดที่เกี่ยวข้องกับยาสูบ เป็นรายกรณี ได้แก่ บทกำหนดโทษตามมาตรา 193 คือ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ บทกำหนดโทษตามมาตรา 194 คือ ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าหมื่นบาท บทกำหนดโทษตามมาตรา 196 คือ ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าพันบาท และบท กำหนดโทษตามมาตรา 205 คือ ต้องระวางโทษปรับไม่เกินห้าพันบาท จากการกระทำความผิด (1) ใช้ ใบอนุญาตไม่ตรงกับสถานที่ที่ระบุไว้ในใบอนุญาต (2) ไม่แสดงใบอนุญาตไว้ในที่เปิดเผย และ (3) ไม่ขอใบแทนใบอนุญาตจากผู้อำนาจออกใบอนุญาตภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ใบอนุญาตสูญหาย หรือชำรุดในสาระสำคัญ

2) ประกาศกรมสรรพสามิต เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการขออนุญาต และการออกใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ พ.ศ. 2562 เป็นประกาศที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติให้กับเกษตรกร ใช้สำหรับขออนุญาตปลูกยาสูบในปัจจุบัน โดยมีทั้งหมด 10 ข้อ แต่ข้อที่เกี่ยวข้องกับการปลูกยาสูบ ของเกษตรกรโดยตรง ได้กำหนดแนวปฏิบัติที่สำคัญ คือ ผู้ประสงค์จะทำการเพาะปลูกยาสูบ ต้องมี คุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังต่อไปนี้ (1) เป็นรัฐวิสาหกิจไทย หรือหน่วยงานราชการ (2) เป็นนิติ บุคคลที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายไทย และมีวัตถุประสงค์เพื่อการทดลอง การวิจัย หรือการเพาะพันธุ์ ยาสูบ (3) เป็นบุคคลธรรมดาที่มีอายุไม่ต่ำกว่ายี่สิบปีบริบูรณ์ นอกจากนี้ ผู้ประสงค์จะทำการ เพาะปลูกยาสูบ ให้ยื่นแบบคำขออนุญาตทำการเพาะปลูกยาสูบต่อเจ้าพนักงานสรรพสามิตตามแบบ ภส.08-08 พร้อมด้วยเอกสารหรือหลักฐานที่กำหนดไว้ในแบบคำขอ ณ สำนักงานสรรพสามิตพื้นที่ หรือสำนักงานสรรพสามิตพื้นที่สาขาแห่งท้องที่ที่สถานที่เพาะปลูกตั้งอยู่ หรือผ่านระบบเครือข่าย อินเทอร์เน็ตของกรมสรรพสามิต <https://www.excise.go.th> ก่อนเพาะปลูกยาสูบ ส่วนในใบอนุญาต เพาะปลูกยาสูบนั้น ให้เป็นไปตามแบบ ภส.08-09 โดยต้องมีข้อกำหนด ดังต่อไปนี้ (1) ผู้ได้รับ ใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ ต้องเพาะปลูกตามพันธุ์ยาสูบ สถานที่เพาะปลูก และจำนวนเนื้อที่ที่ใช้ใน การเพาะปลูกตามที่ระบุในใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ (2) ผู้ได้รับใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบต้องขาย ใบยาสด หรือใบยาแห้งที่ได้รับจากการเพาะปลูกให้แก่ผู้รับซื้อตามที่ระบุในใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ เว้นแต่ผู้รับซื้อตามที่ระบุในใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบไม่รับซื้อ (3) ผู้ได้รับใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ ต้องยินยอมให้เจ้าพนักงานสรรพสามิตเข้าตรวจสอบสถานที่เพาะปลูก และปฏิบัติตามคำแนะนำของเจ้า พนักงานสรรพสามิต (4) ผู้ได้รับใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบเพื่อทำยาเส้น หรือยาสูบนอกจากยาเส้น เป็นผู้ประกอบอุตสาหกรรมยาสูบและต้องเสียภาษียาสูบตามอัตราที่กำหนดในกฎกระทรวงก่อนนำ ออกจากโรงอุตสาหกรรมยาสูบ และต้องปฏิบัติตามกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง

สรุปได้ว่า ในปัจจุบันมีกฎหมายและประกาศของกรมสรรพสามิตที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบ รวมถึงสินค้าสืบเนื่องจากยาสูบที่สำคัญอยู่ 3 ฉบับ ได้แก่ 1) พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 พระราชบัญญัติยาสูบ พ.ศ. 2509 และ 3) ประกาศกรมสรรพสามิต เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการขออนุญาต และการออกใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ พ.ศ. 2562 โดยอายุของใบอนุญาตมีระยะเวลา 1 ปี นับตั้งแต่วันที่ได้รับอนุญาต ซึ่งทำให้การปลูกยาสูบได้รับการกำกับอย่างเข้มงวดมากกว่าพืชเศรษฐกิจหลักทั่วไป (เช่น ข้าว มันสำปะหลัง ยางพารา อ้อย เป็นต้น) เนื่องจากหากเกษตรกรต้องการปลูกจะต้องขออนุญาตตามที่กฎหมายกำหนดจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หากไม่ดำเนินการก็จะได้รับการลงโทษตามบทบัญญัติของกฎหมาย ซึ่งครอบคลุมทั้งการปลูก และการขายผลผลิต ตลอดจนการปิดแสดมภ์ พืชชนิดนี้จึงถูกควบคุมมากกว่าพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น โดยมีสำนักงานสรรพสามิตพื้นที่หนองคาย สาขาศรีเชียงใหม่ (สรรพสามิตศรีเชียงใหม่) เป็นหน่วยงานบังคับใช้กฎหมายทั้งสองฉบับเกี่ยวกับการปลูกและการขายยาสูบของเกษตรกรในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย

อนึ่ง หากเป็นกรณีของเกษตรกรกลุ่มสถานที่เป็นชาวไร่ในสังกัดของสถานียาสูบ การยาสูบแห่งประเทศไทย จะมีระเบียบการยาสูบแห่งประเทศไทย ว่าด้วยการจัดหาและซื้อใบยาในประเทศ พ.ศ. 2561 กำหนดให้ต้องปฏิบัติตามอีกฉบับหนึ่ง ตั้งแต่การขอโควตา การส่งเสริมและสนับสนุน การประกันราคา และเงื่อนไขการรับซื้อใบยาจากเกษตรกรด้วย

กฎหมายและระเบียบเกี่ยวกับการปลูกและขายยาสูบ ทั้ง 3 ฉบับนั้น ได้กลายมาเป็นบริบทสำคัญที่ส่งผลต่อการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร เนื่องจากการปลูกและขายยาสูบได้ถูกกำกับอย่างเข้มงวด เพราะเป็นพืชที่มีข้อโต้แย้งและมีผลกระทบต่อสุขภาพสูง ดังนั้น จึงถูกกำกับและบีบบังคับจากกรอบทางกฎหมาย ทำให้กรอบทางกฎหมายเหล่านี้ ย่อมส่งผลต่อการดำรงชีพ เนื่องจากมันเข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่การปลูก การขนย้าย การขาย รวมถึงได้ส่งผลต่อรายได้ของเกษตรกรด้วย และก็ทำให้ตัวแสดงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมันส่งผลต่อการเมืองในชีวิตประจำวันที่แตกต่างกันออกไป ยกตัวอย่างเช่น การบ้ายเบียงและการหน่วงเหนี่ยวเวลา การฉวยใช้ประโยชน์ การนิเทศ การต่อรอง เป็นต้น สำหรับตัวอย่างและรายละเอียดอื่น ๆ นั้น ผู้วิจัยจะอธิบายอย่างละเอียดในบทที่ 5

ทั้งนี้ จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม และได้ขยายความในประเด็นกฎหมายและระเบียบเกี่ยวกับการปลูกและขายยาสูบอย่างละเอียดแล้ว ผู้วิจัยพบว่า ในช่วงปีที่ผ่านมามีพื้นที่วิจัยมีเกษตรกรถูกเจ้าหน้าที่รัฐด้านสรรพสามิตเข้าตรวจพื้นที่ จนถูกดำเนินคดีทางกฎหมายในอัตราโทษเกี่ยวกับการไม่ปิดแสดมภ์ยาเส้นขณะขนย้ายมีเพียงจำนวน 2 ราย ในกรณีนี้ชี้ให้เห็นว่า การกระทำผิดและโทษทางกฎหมายที่ระบุไว้นั้น ได้ถูกหลีกเลี่ยงด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้เรียกว่า การเมืองในชีวิตประจำวันและทำให้โทษเหล่านั้น ไม่ได้ส่งผลต่อนัยสำคัญต่อการดำรงชีพมากนัก

4.1.2 นโยบายรัฐเกี่ยวกับการปลูกและการขายยาสูบ

นอกเหนือจากกฎหมายและประกาศสำคัญ 2 ฉบับข้างต้นแล้ว ปัจจุบันหน่วยงานของรัฐได้มีนโยบายที่สำคัญเกี่ยวกับการปลูกและการขายยาสูบ สามารถแบ่งออกเป็น 2 มิติกว้าง ๆ ได้แก่ 1) การส่งเสริม และเยียวยา และ 2) การควบคุม โดยมีรายละเอียดที่สำคัญดังนี้

1) การส่งเสริม การเยียวยา ถึงแม้ว่า ยาสูบ ไม่ได้เป็นพืชเศรษฐกิจหลักสำคัญที่รัฐส่งเสริมเป็นวงกว้างเหมือนกับข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา เป็นต้น แต่ก็พบว่า รัฐได้มีมาตรการหรือนโยบายในการส่งเสริมและช่วยเหลือเกษตรกรหากได้รับผลกระทบ อย่างไรก็ตาม การช่วยเหลือเยียวยาผ่านนโยบายเหล่านี้ กลับช่วยเหลือเฉพาะเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบที่ขึ้นทะเบียนกับรัฐ คือ กลุ่มสถานี หรือชาวไร่ในสังกัดผ่านสถานียาสูบ การยาสูบแห่งประเทศไทย และกรมสรรพสามิตเท่านั้น เช่น

ในรอบฤดูการผลิต 2562/2563 คณะรัฐมนตรี (ครม.) ได้อนุมัติงบกลางเกือบ 160 ล้านบาท ช่วยผู้ปลูกยาสูบและผู้บ่มอิสระ จำนวน 14,292 ราย จากการได้รับผลกระทบจากการลดปริมาณการรับซื้อผลผลิตและปัญหาภัยธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 3 ประเภทใบยา ดังนี้ 1) ใบยาเวอร์นิเนีย ประกอบด้วย ชาวไร่ 2,378 ราย ผู้บ่มอิสระ 54 ราย ชาวไร่ใบยาสด 1,807 ราย 2) ใบยาเบอร์เลย์ ชาวไร่ 6,562 ราย และ 3) ใบยาเตอร์กิช ชาวไร่ 3,491 ราย โดยกำหนดจ่ายเงินช่วยเหลือ 70% ของรายได้ที่หายไปภายในระยะเวลา 150 วัน (ไทยรัฐ, 2565) ซึ่งโอนเข้าบัญชีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ที่มีชื่อเกษตรกรผู้ลงทะเบียน

นอกเหนือจากการช่วยเหลือในลักษณะข้างต้นแล้ว ในฤดูการผลิต 2565/2566 หน่วยงานของรัฐ คือ การยาสูบแห่งประเทศไทย (ยสท.) กระทรวงการคลัง ยังได้ให้การสนับสนุนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ ด้วยการสนับสนุนค่าปัจจัยการผลิตที่สูงขึ้นให้แก่เกษตรกร โดยใช้งบประมาณ 112.32 ล้านบาท ซึ่งคณะกรรมการ ยสท. ได้มีมติอนุมัติการให้ความช่วยเหลือเกษตรกรโดย ยสท. สนับสนุนปัจจัยการผลิต ร้อยละ 50 ในวงเงิน 56.16 ล้านบาท ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ 50 วงเงิน 56.16 ล้านบาท ได้เสนอขออนุมัติจัดสรรงบประมาณกลางจากรัฐบาลตามระเบียบขั้นตอน ทั้งนี้ ยสท. ได้จ่ายเงินให้เกษตรกรในการรับซื้อใบยา ฤดูการผลิต 2565/2566 ในช่วงระหว่างเดือนเมษายน - พฤษภาคม 2566 (สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2566) เพราะกลุ่มสถานี หรือชาวไร่ในสังกัดเป็นผู้บ่มปัจจัยการผลิตให้กับอุตสาหกรรมบุหรี่ของการยาสูบแห่งประเทศไทย

นอกจากนี้ ผู้ว่าการการยาสูบแห่งประเทศไทยได้กล่าวว่า เกษตรกรชาวไร่ยาสูบในสังกัดทั่วประเทศ คือครอบครัว ยสท. ที่มีความผูกพันกันอย่างยาวนาน ใบยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจ ที่ ยสท. มีนโยบายส่งเสริมเกษตรกรชาวไร่ยาสูบมาโดยตลอดทั้งกระบวนการตั้งแต่เริ่มการเพาะปลูก ซึ่งที่ผ่านมา ยสท. ได้ให้การสนับสนุนเกษตรกรชาวไร่อย่างเต็มที่ เมื่อเกษตรกรได้รับความเดือดร้อนจากผลกระทบต่าง ๆ ก็พร้อมที่จะดูแลช่วยเหลือโดยไม่ทอดทิ้งอย่างแน่นอน (สำนักเลขาธิการ

นายกรัฐมนตรี, 2566) แสดงให้เห็นว่า รัฐ ได้ให้ความสำคัญต่อการส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกยาสูบของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบที่ลงทะเบียนไว้ หรือที่เป็นชาวไร่ในสังกัด ตั้งแต่กระบวนการเพาะปลูก การดูแลรักษา ไปจนถึงการเยียวยาหากผลผลิตได้รับผลกระทบทั้งเรื่องรายได้และภัยธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มอิสระที่ไม่ได้รับการช่วยเหลือและเยียวยา

2) การควบคุมการบริโภคบุหรี่ การผลักรอกออกจากวงจรการปลูกยาสูบ ถึงแม้ว่ารัฐผ่านหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะมีการส่งเสริม สนับสนุน และเยียวยาการปลูกยาสูบ แต่เนื่องจากผลผลิตที่ได้หากนำมาบริโภคจะมีผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชน ทำให้รัฐมีนโยบายในการรณรงค์ให้ประชาชนลดการบริโภคบุหรี่ ส่งผลให้เกิดการควบคุมพืชชนิดนี้ด้วย ซึ่งเกษตรกรทั้งสองกลุ่มได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน แต่ความรุนแรงจากผลกระทบที่เกิดขึ้นนั้นกลับแตกต่างกัน กล่าวคือเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระจะได้รับผลกระทบด้านลบมากกว่า เนื่องจากเกษตรกรกลุ่มนี้ไม่สามารถเข้าถึงการสนับสนุนและเยียวยาจากรัฐ โดยมาตรการควบคุมมีทั้งการกำหนดให้ลดปริมาณผลผลิตและการส่งเสริมให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชชนิดอื่น เช่น

ผลสืบเนื่องจากการที่รัฐต้องอุดหนุนรายได้ให้กับเกษตรกร ในรอบฤดูการผลิต 2562/2563 นั้น กระทรวงการคลัง จึงออกหนังสือด่วนที่สุดลงวันที่ 20 กรกฎาคม 2564 โดยส่วนหนึ่งได้มีข้อเสนอว่า เพื่อไม่เป็นภาระด้านงบประมาณของรัฐ จึงควรส่งเสริมให้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบหันไปปลูกพืชชนิดอื่นทดแทน เช่น หอมแบ่ง หอมแดง มะเขือเทศ พริก ข้าวโพด อ้อย ฯลฯ ซึ่งเป็นพืชรอบการปลูกระยะสั้น เพื่อความต่อเนื่องของรายได้ และความยั่งยืนในอาชีพของเกษตรกรเอง (กระทรวงการคลัง, 2564) แต่ในพื้นที่วิจัยกลับมองย้อนแย้งกับรัฐ เนื่องจากพืชชนิดข้างต้นมีปัญหาในตัว โดยเฉพาะในแง่ของราคาและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ ถึงแม้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบจะไม่ได้บริโภคยาสูบหรือบุหรี่โดยตรง แต่อาจได้รับผลกระทบจากสารนิโคตินจากการปลูกยาสูบเช่นกัน ดังข้อมูลจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (2565) ที่ระบุว่า ชาวไร่ยาสูบที่เพาะปลูกและเก็บเกี่ยวยาสูบ อาจดูดซับสารนิโคตินต่อวันมากเท่ากับนิโคตินที่พบในบุหรี่ถึง 50 มวน ในใบยาสูบมีสารชนิดหนึ่งที่มีความเหนียว หากติดที่เสื้อผ้าจะซักไม่ออก ซึ่งเป็นสารที่ทำให้เกิดความเมา เมื่อได้รับการเผาไหม้ สูบควันเข้าไปในร่างกาย แล้วพ่นออกมาที่เล็บนิ้วมือจะเป็นคราบสีดำ สารตัวนี้เมื่อสูบเข้าไปจะเกาะติดอยู่ในปอด เมื่อสะสมไปเรื่อย ๆ อาจทำให้เกิดโรคมะเร็งในที่สุด ดังนั้น การส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนใบยาสูบ ตลอดจนการส่งเสริมให้เกษตรกรมีทางเลือกเพิ่มขึ้นในการหารายได้จึงมีความจำเป็นและสำคัญ ดังข้อเสนอต่อไปนี้ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2565)

1) สนับสนุนทางเลือกที่เป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ อาทิ การสร้างความสามารถในการแข่งขันจากสินค้าผลิตภัณฑ์ด้านเกษตรกรรม รวมถึงการสร้างกลไกในการสนับสนุนทางเลือกที่เป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ ที่มุ่งเน้นสัมฤทธิ์ผล

2) ส่งเสริมให้เกษตรกรและแรงงานในไร่ยาสูบ รวมถึงภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการสนับสนุนทางเลือกที่เป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ

3) พัฒนาขีดความสามารถและศักยภาพกลุ่มเป้าหมายด้านทักษะอาชีพ

4) กำหนดแนวทางในการลดหรือจำกัดบทบาทของอุตสาหกรรมยาสูบในการส่งเสริม สนับสนุนให้เกษตรกรปลูกยาสูบ

5) สนับสนุนการวิจัยในมิติที่เกี่ยวกับทางเลือกที่เป็นไปได้เชิงเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของเกษตรกร และมิติด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม

6) จัดการข้อจำกัด และอุปสรรคต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพที่เป็นทางเลือกใหม่ อาทิ การสร้างตลาดใหม่ ที่เน้นความยั่งยืนตลอดห่วงโซ่อุปทานการผลิต การสนับสนุนด้านงบประมาณ

7) มุ่งเน้นการคุ้มครองด้านสังคม สุขภาพ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ที่มีการปลูกยาสูบ จะเห็นได้ว่า การผลักดันเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบออกจากวงจรการปลูกยาสูบ โดยได้เสนอแนวทางที่หลากหลายทั้งการหันไปปลูกพืชชนิดใหม่ และการประกอบอาชีพอื่นตามเหมาะสมที่แตกต่างกัน โดยผู้วิจัยเห็นว่า การผลักดันหรือส่งเสริมกันในลักษณะนี้ต้องไม่กระทบต่อการดำรงชีพของเกษตรกรมากนัก พืชและอาชีพทางเลือกใหม่ต้องสร้างรายได้ในระดับที่ไม่แตกต่างกัน เช่น ลักษณะการปลูก ความรู้ในการปลูกและการดูแลรักษา รวมถึงเกษตรกรส่วนใหญ่ มีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง และยังมีหนี้สินติดตัว ซึ่งเป็นข้อจำกัดสำคัญในการนำเงินไปลงทุนประกอบอาชีพอื่น เพราะมีต้นทุนไม่เพียงพอ จึงควรมีมาตรการและแนวทางภายใต้ยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวไร่ยาสูบ เพื่อเตรียมความพร้อมต่อการลดผลผลิตและลดการบริโภคยาสูบของประชาชนอย่างเหมาะสม และยั่งยืนแบบค่อยเป็นค่อยไป

4.1.3 กติกาและการสนับสนุนการปลูกยาสูบในท้องถิ่น

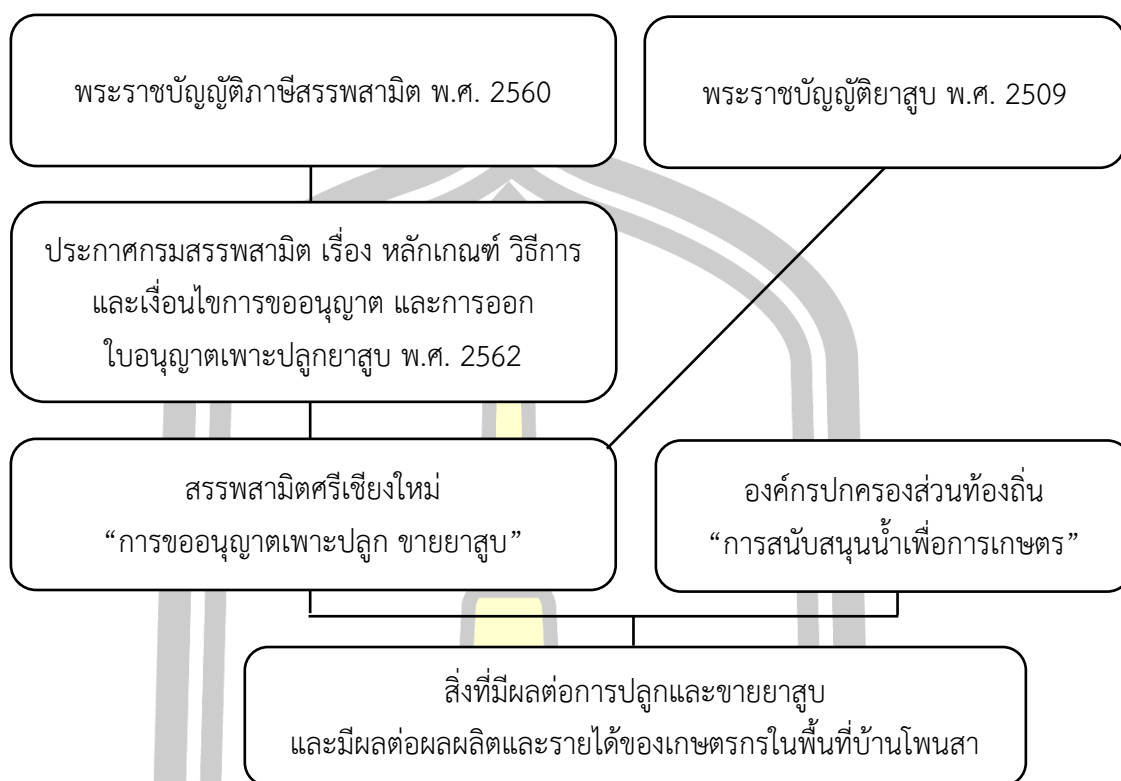
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทหน้าที่สำคัญหลายอย่าง เช่น การคมนาคม การศึกษา สาธารณสุข ความปลอดภัย การส่งเสริมอาชีพ รวมถึงการสนับสนุนน้ำสำหรับใช้ในครัวเรือนและการเกษตร สิ่งเหล่านี้เพื่อดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบของตนตามที่กฎหมายกำหนด ดังนั้น ในระดับท้องถิ่นจึงมีการสร้างกติกา ระเบียบ ข้อบังคับขึ้น เพื่อให้หน่วยงานกับประชาชนในพื้นที่ปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งหนึ่งในนั้นคือการขอน้ำและการใช้น้ำเพื่อการเกษตร จึงเป็นกติกาอีกอย่างที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้การบริหารจัดการภายในท้องถิ่นมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ สำหรับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบนั้น เนื่องจากยาสูบ เป็นพืชที่ต้องการน้ำอย่างต่อเนื่อง สำหรับการเจริญเติบโต สภาพดินที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตเป็นดินที่ชุ่มน้ำตลอดเวลา แต่พืชชนิดนี้ก็ไม่ต้องการน้ำมาก เพราะหากน้ำขังก็จะส่งผลให้รากเน่าและในที่สุดก็จะยืนต้นตาย ดังนั้น ช่วงเวลา

ที่เหมาะสมต่อการปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตจึงอยู่ในช่วงปลายฤดูหนาวถึงฤดูร้อน หรือประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายนในปีถัดไป ซึ่งอยู่ในช่วงฤดูแล้งทำให้แหล่งน้ำธรรมชาติตามปกติที่เกษตรกรมีอยู่ในพื้นที่ของตนมีไม่เพียงพอ การสนับสนุนน้ำเพื่อการเกษตร จึงเป็นสิ่งสำคัญที่เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบต้องการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐโดยเฉพาะกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีพื้นที่รับผิดชอบจำนวนมากพร้อมด้วยการต้องดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่หลายภารกิจ ประกอบกับงบประมาณและเครื่องจักรที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนด้านระบบชลประทานสำหรับการเกษตรมีค่อนข้างจำกัด ถึงแม้ว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะมีเครือข่ายความร่วมมือกับกรมพัฒนาที่ดินและกรมชลประทาน แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของเกษตรกร รวมถึงนอกเหนือจากการปลูกยาสูบแล้ว ยังต้องแบ่งสนับสนุนเพื่อการปลูกพืชชนิดอื่นและการทำกิจกรรมในด้านอื่นด้วย ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบได้รับการสนับสนุนน้ำเพื่อการเกษตรไม่ทั่วถึงและไม่เพียงพอต่อความต้องการ

ดังนั้น กติกาและการสนับสนุนที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกำหนดขึ้นจึงมีผลต่อรายได้ของเกษตรกรเป็นอย่างมาก เช่น หากอยู่ในพื้นที่ระบบน้ำเพื่อการเกษตรเข้าถึงแปลงเกษตรนั้น ก็จะได้ผลผลิตดีและเกษตรกรไม่ต้องสูญเสียค่าน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับสูบน้ำจากแหล่งน้ำอื่น หรือบางรายอาจถึงขั้นต้องซื้อน้ำเข้าแปลงเกษตรจากที่อื่นด้วย นอกจากนี้ในการสนับสนุนน้ำเพื่อการเกษตรนั้น หากมองเฉพาะเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบก็พบว่า มีทั้งกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนและไม่ได้รับการสนับสนุน ดังนั้น น้ำเพื่อการเกษตรจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ เนื่องจากมีผลต่อการเจริญเติบโตของต้นยาสูบ รวมถึงปริมาณและคุณภาพของผลิต และที่สำคัญคือ มีผลต่อรายได้ซึ่งเป็นสิ่งที่เกษตรกรต้องการมากที่สุด ทำให้เกิดกลไกในการแสวงหาและต่อรองกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นผ่านคณะกรรมการน้ำเพื่อการเกษตร พร้อมกับช่วงชิงกับเกษตรกลุ่มอื่นไปในคราวเดียวกัน จึงเกิดการรวมกลุ่มแบบไม่เป็นทางการเพื่อแสวงหาและรักษาประโยชน์ของตนเองขึ้น

สรุปได้ว่า สิ่งที่ “กำกับ” การปลูกและขายยาสูบของเกษตรกร โดยมีผลสำคัญต่อการปลูกและการขายยาสูบ ไปจนถึงต้นทุนการผลิตและรายได้ของเกษตรกร ได้แก่ กฎหมายและประกาศของกรมสรรพสามิตเกี่ยวกับขั้นตอนการขออนุญาตปลูกและการขาย ซึ่งครอบคลุมถึงจำนวนพื้นที่ปลูก พันธุ์ยาสูบที่ปลูก ผู้รับซื้อ และกติกาในท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องการสนับสนุนน้ำเพื่อการเกษตรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเครือข่าย เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการเจริญเติบโตของยาสูบ สิ่งเหล่านี้จึงมีผลกระทบสำคัญต่อการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของผลผลิต และรายได้ของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรได้แสดงพฤติกรรมในการต่อรอง ป้ายเบี่ยง หรือหลีกเลียง ตลอดจนการฉวยใช้ประโยชน์จากกลไกและตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง รวมถึงเงื่อนไขบางอย่างหากมองว่าตนเองสูญเสียประโยชน์ที่ควรจะได้รับ โดยสามารถสรุปสิ่งกำกับการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกรได้ดังภาพ

ภาพที่ 8 สิ่งกำกับการปลูกและขยายยาสูบของเกษตรกร

4.2 บริบทพื้นที่วิจัย

จังหวัดหนองคาย เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) มีพื้นที่ชายแดนติดต่อกับแขวงเวียงจันทน์ นครหลวงเวียงจันทน์ และแขวงบอลิคำไซ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นพรมแดน โดยมีข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญดังนี้

4.2.1 ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดหนองคาย

จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดชายแดนตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จัดอยู่ในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 (อุดรธานี หนองคาย เลย หนองบัวลำภู และ บึงกาฬ) ห่างจากกรุงเทพมหานคร 615 กิโลเมตร มีขนาดพื้นที่ 3,026.5 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,893,726 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 0.59 ของพื้นที่ทั้งประเทศ มีรูปร่างลักษณะพิเศษโดยทอดยาวขนานตามลำแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นเส้นเขตแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ระยะทางรวม 210.6 กิโลเมตร ลักษณะของพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ค่อนข้างราบสลับ

กับคลื่นลอนลาด โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ ได้แก่ 1) อำเภอเมืองหนองคาย 2) อำเภอท่าบ่อ 3) อำเภอโพนพิสัย 4) อำเภอศรีเชียงใหม่ 5) อำเภอสังคม 6) อำเภอสระใคร 7) อำเภอเฝ้าไร่ 8) อำเภอรัตนวาปี และ 9) อำเภอโพธิ์ตาก มีประชากรรวม 522,270 คน (สำนักงานจังหวัดหนองคาย, 2564)

ปัจจุบันประชากรจังหวัดหนองคายส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธคิดเป็นร้อยละ 99.55 รองลงมาคือ ศาสนาคริสต์ คิดเป็นร้อยละ 0.43 ศาสนาอิสลาม คิดเป็นร้อยละ 0.01 และอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 0.01 ด้านอาชีพประชากรจังหวัดหนองคาย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ปลูกยาสูบ ทำสวนยาง คิดเป็นร้อยละ 28.45 รองลงมาคือ อาชีพรับจ้างทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 26.93 (สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดหนองคาย, 2562)

4.2.2 ข้อมูลพื้นฐานบ้านโพนสา ตำบลโพนสา

สืบเนื่องจากจังหวัดหนองคาย ได้แบ่งการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ 62 ตำบล โดยตำบลโพนสา เป็น 1 ใน 10 ตำบลของอำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

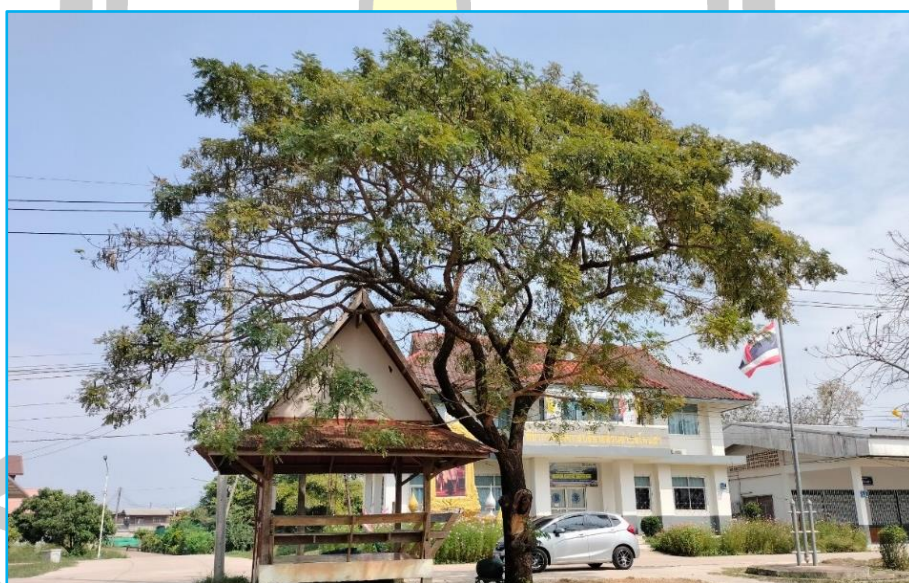
ตำบลโพนสา แบ่งการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน/ชุมชน มีพื้นที่รวมประมาณ 25 ตารางกิโลเมตร โดยอยู่ในขอบเขตรับผิดชอบขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2 แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา มีพื้นที่รวมประมาณ 24 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 8 หมู่บ้าน 1,139 ครัวเรือน มีประชากรรวม 3,159 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา, 2566) และเทศบาลตำบลโพนสา มีพื้นที่รวมประมาณ 1 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 6 ชุมชน 1,098 ครัวเรือน มีประชากรรวม 3,849 คน (เทศบาลตำบลโพนสา, 2566) อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะแบ่งหน่วยการปกครองออกเป็น 2 ส่วน แต่ในพื้นที่มีความสัมพันธ์กันสูงมาก เห็นได้จากการจัดงานบุญประเพณีและเทศกาลที่สำคัญทั้งสองพื้นที่ก็จะจัดร่วมกัน ทำให้ทั้งสองพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ทั้งทางด้านสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ เช่น ในครัวเรือนเดียวการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยอาจอยู่ในพื้นที่ชุมชนหรือในเขตเทศบาล แต่ก็มีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล หรือการเป็นครอบครัวขยาย รุ่นพ่อแม่อาจอาศัยอยู่ในเขตเทศบาล แต่รุ่นลูกได้แยกออกไปสร้างที่อยู่อาศัยในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น (สุรพงษ์ วงทองคำ, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์) อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ ได้เลือกศึกษาเฉพาะประชากรที่เป็นผู้ปลูกยาสูบอิสระ โดยใช้เกณฑ์ภูมิลำเนาตามทะเบียนบ้านใน 2 หมู่บ้าน คือ บ้านโพนสา หมู่ 1 และหมู่ 9 ในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา ตามเกณฑ์ที่กำหนดเท่านั้น ดังนั้น การกล่าวถึงพื้นที่ ผู้คน ซึ่งจะเชื่อมโยงไปถึงวิถีการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรการปลูกยาสูบต่อไปนั้น จึงจะให้ความสำคัญกับบ้านโพนสาที่อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลโพนสาเป็นหลัก โดยมีสาระสำคัญดังนี้ (องค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา, 2566)

ลักษณะที่ตั้ง ตำบลโพนสาตั้งอยู่บนที่ราบริมแม่น้ำโขง ทิศเหนือกับทิศตะวันตกติดกับแม่น้ำโขง ส่วนทิศใต้ติดลำห้วยคุตตลอดแนวตำบล ทำให้พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตร ปัจจุบันพื้นที่ตำบลโพนสา แบ่งออกเป็นจำนวน 8 หมู่บ้าน (ในเขต อบต.) ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านโพนสา (พื้นที่บางส่วนอยู่ในเขต อบต.) หมู่ที่ 3 บ้านศรีวิไล (พื้นที่บางส่วนอยู่ในเขต อบต.) หมู่ที่ 4 บ้านท่ามะเฟือง (พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขต อบต.) หมู่ที่ 5 บ้านดอนน้อย (พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขต อบต.) หมู่ที่ 6 บ้านศิลาเลข (พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขต อบต.) หมู่ที่ 7 บ้านศิลาเลข (พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขต อบต.) หมู่ที่ 9 บ้านโพนสา (พื้นที่บางส่วนอยู่ในเขต อบต.) หมู่ที่ 10 บ้านขามใหญ่ (พื้นที่บางส่วนอยู่ในเขต อบต.) ด้านการศึกษา และสังคม ในพื้นที่รับผิดชอบของ อบต. มีสถาบันทางการศึกษา ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 2 แห่ง คือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กองค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กชุมชนบ้านโพนสา ส่วนโรงเรียนประถมศึกษามี 2 แห่ง คือ โรงเรียนชุมชนบ้านโพนสา และโรงเรียนบ้านท่ามะเฟือง ประชากรทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ทำให้สังคมวัฒนธรรมและประเพณีที่สำคัญของชุมชนเชื่อมโยงกับศาสนา โดยมีวัด จำนวน 6 แห่ง ได้แก่ วัดสาละวัน (บ้านโพนสา หมู่ที่ 9) วัดไพธสณฑ์สันติธรรม (บ้านโพนสา หมู่ที่ 1) วัดศิลาเลข (บ้านศิลาเลข หมู่ที่ 6) วัดศรีสุธรรม (บ้านท่ามะเฟือง หมู่ที่ 4) วัดแก้วบัวบาน (บ้านดอนน้อย หมู่ที่ 5) และวัดดอนโพธิ์ (บ้านโพนสา หมู่ที่ 1) นอกจากนี้ยังมีสำนักสงฆ์จำนวน 3 แห่ง ได้แก่ สำนักสงฆ์เทพนิมิต (บ้านศิลาเลข หมู่ที่ 7) สำนักสงฆ์หนองแปน (บ้านศิลาเลข หมู่ที่ 7) สำนักสงฆ์โพธิ์เสนธรรมสถาน (บ้านโพนสา หมู่ที่ 9)

สำหรับพื้นที่บ้านโพนสา หมู่ 1 เป็นหมู่บ้านสำคัญและเก่าแก่ของตำบล มี 143 ครัวเรือน ประชากรรวม 305 คน แยกเป็นเพศชาย 159 คน และเพศหญิง 146 คน ส่วนพื้นที่บ้านโพนสา หมู่ 9 เป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่ 1 ด้วยเหตุผลทางการปกครองและจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น มี 161 ครัวเรือน ประชากรรวม 490 คน แยกเป็นเพศชาย 237 คน และเพศหญิง 253 คน โดยในด้านสัดส่วนของประชากรศาสตร์ สามารถจำแนกช่วงอายุตามลักษณะของสมาชิกในครัวเรือน ได้ดังนี้ ช่วงที่หนึ่งอายุระหว่าง 1-18 ปี เป็นวัยเด็กและวัยที่กำลังศึกษาเล่าเรียน (ประมาณร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด) โดยกลุ่มนี้ยังไม่มีรายได้และยังไม่ได้ประกอบอาชีพ ช่วงที่สองอายุระหว่าง 19-50 ปี เป็นวัยแรงงานทั่วไป (ประมาณร้อยละ 50 ของประชากรทั้งหมด) โดยส่วนใหญ่คนกลุ่มนี้จะออกไปทำงานนอกพื้นที่แล้วส่งรายได้กลับมาจุนเจือครัวเรือน และช่วงที่สามอายุ 50 ปีขึ้นไป เป็นวัยแรงงานในภาคการเกษตรกรและรับจ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ในพื้นที่ (ประมาณร้อยละ 30 ของประชากรทั้งหมด) โดยส่วนใหญ่คนกลุ่มนี้ จะปลูกยาสูบพร้อมกับรับจ้างในภาคการเกษตร และดูแลกลุ่มคนที่อยู่ในช่วงวัยที่หนึ่งด้วย (สุรพงษ์ วงทองคำ, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์ ; สมบัติ สัมพันธ์, 28 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์) ทั้งนี้ จากลักษณะโครงสร้างประชากรศาสตร์ของครัวเรือนข้างต้นเรียกได้ว่า มีลักษณะเป็นครัวเรือนแบบแห่วงกลาง กล่าวคือ สมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ด้วยกันจะประกอบไปด้วยรุ่นปู่-ย่า รุ่นตา-ยาย แล้วข้ามไปที่รุ่นหลาน โดยขาดสมาชิกรุ่นพ่อ-แม่ เพราะต้องออกไปทำงาน

นอกพื้นที่ ทำให้ในพื้นที่มีแรงงานในภาคการเกษตรที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป หรือจัดอยู่ในกลุ่มที่กำลังจะเข้าสู่ช่วงวัยผู้สูงอายุในอนาคต และในกลุ่มนี้ยังรวมถึงกลุ่มอายุ 60 ปีขึ้นไปด้วย ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุแล้ว จึงมีผลสำคัญต่อการอยู่ในวงจรการปลูกยาสูบที่เป็นสังคมเกษตรกรรมสูงวัยด้วย

ในด้านประวัติความเป็นมานั้น จากการบอกเล่าของผู้นำชุมชนและอดีตผู้นำชุมชนได้กล่าวว่า ชื่อบ้านโพนสา มาจากเดิมหมู่บ้านและตำบลแห่งนี้ยังไม่ปรากฏชื่อ ต่อมาเข้าใจกันว่าในพื้นที่มีต้นลำสา (จากที่ผู้วิจัยค้นหาข้อมูลพบว่า ต้นไม้ชนิดนี้ในแต่ละพื้นที่เรียกแตกต่างกัน เช่น ต้นลำสา ต้นกามปู่ ต้นจามจุรี¹³ (โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช, ม.ป.ป.)) ซึ่งเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ได้เกิดและเติบโตอยู่บริเวณที่เนินสูงกว่าปกติ ชาวบ้านในพื้นที่เรียกว่า “โนน หรือ โพน” ทำให้ในอดีตกลายเป็นสถานที่หลบแดด ฝน และหยุดพักผ่อน บริเวณใต้โพนต้นลำสา ต่อมาอาจจะเพี้ยนหรือต้องการพูดให้สั้นและกระชับลงจึงกลายเป็นโพนสา และกลายเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านในปัจจุบัน คือ โพนสา ซึ่งมาจากพื้นที่โพนที่มีต้นลำสานั่นเอง (ยงยุทธ อินทะรักษา, 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์ ; สมบัติ สัมพันธ์, 28 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ภาพที่ 9 ต้นลำสา หรือต้นจามจุรี หน้าสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา

ที่มา: ผู้วิจัย

¹³ ต้นลำสา หรือต้นจามจุรี มีชื่อวิทยาศาสตร์คือ Samanea saman (Jacq.) Merr. ชื่อวงศ์: LEGUMINOSAE-MIMOSOIDEAE ชื่อสามัญ: Rain Tree, East Indian Walnut ลักษณะมีลำต้นขนาดใหญ่ แตกกิ่งต่ำ เรือนยอดแผ่กว้างโค้งตรงกลางและลาดลงหาขอบคล้ายรูปร่ม เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีอายุได้นานเป็นร้อยปี มีลำต้นสูงได้มากกว่า 25 เมตร และมีขนาดทรงพุ่มกว้างได้มากกว่า 25 เมตร

ภาพที่ 10 ป้ายชื่อหมู่บ้านโพนสา พื้นที่บ้านโพนสา

ที่มา: ผู้วิจัย

ด้านการประกอบอาชีพนั้น จากการบอกเล่าของผู้นำชุมชนได้กล่าวว่า ปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านโพนสา ทั้งสองหมู่มีการประกอบอาชีพและการทำมาหากินที่สำคัญเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้ ดังนี้ 1) ด้านการเกษตร ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ปลูกยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก ร่วมกับการปลูกพืชชนิดอื่น ๆ เช่น พริก ข้าว (นาปี) ผักชนิดต่าง ๆ ข้าวโพด มะเขือเทศ เป็นต้น 2) การรับจ้างทั้งในและนอกภาคการเกษตร เช่น การรับจ้างปลูกยาสูบและดูแลแปลงยาสูบ การทำงานก่อสร้าง การรับจ้างในบริษัทเอกชนทั้งในและนอกพื้นที่ 3) การค้าขาย มีทั้งรูปแบบร้านขายของชำรถค้าเร่ตามหมู่บ้าน ตลาดชุมชนและตลาดนัดในละแวกหมู่บ้าน และ 4) อาชีพที่มีน้อยที่สุดในพื้นที่ คือ การรับราชการ ซึ่งหากเปรียบเทียบเป็นร้อยละ (percent) สามารถสรุปได้ ดังนี้ อาชีพเกษตรกร ประมาณร้อยละ 80 อาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นการรับจ้างทั้งในและนอกภาคการเกษตร ประมาณร้อยละ 15 อาชีพค้าขาย ประมาณร้อยละ 3 และอาชีพรับราชการ ซึ่งรวมถึงการทำงานในหน่วยงานของรัฐและรัฐวิสาหกิจ ประมาณร้อยละ 2 อนึ่ง จำนวนร้อยละที่ได้ระบุนั้น ไม่รวมกลุ่มคนที่ไม่ได้ประกอบอาชีพ เช่น เด็กและเยาวชนที่กำลังเรียนหนังสือ ผู้สูงอายุ และกลุ่มคนว่างงาน ซึ่งอาจมีจำนวนร้อยละ 20 ของประชากร (สุรพงษ์ วงทองคำ, 23 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์ ; สมบัติ สัมพันธ์, 28 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ ประเด็นนัยการปลูกพืชชนิดอื่นร่วมกับยาสูบนั้น สิ่งที่เป็นอุปสรรคสำคัญของเกษตรกร คือ ตลาดรองรับสินค้าในพื้นที่มีจำกัด ซึ่งทำให้ส่งผลต่อรายได้ของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรในพื้นที่เลือกปลูกยาสูบมากกว่าการปลูกพืชชนิดอื่นนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ในส่วนข้างต้น ประชากรหนึ่งรายอาจมีกิจกรรมที่สร้างรายได้มากกว่าหนึ่งอาชีพ เช่น มีอาชีพหลักเป็นเกษตรกร แต่หากว่างเว้นจากการทำการเกษตรก็จะออกไปทำงานรับจ้าง

เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว โดยเฉพาะในครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

4.3 การปลูกยาสูบในพื้นที่บ้านโนนสา

ในหัวข้อนี้ ว่าด้วย “การปลูกต้นยาสูบในพื้นที่บ้านโนนสา” ผู้วิจัยต้องการปูพื้นฐานเพื่อให้เข้าใจพืชเศรษฐกิจที่เรียกว่า “ยาสูบ” และ “เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ” มากยิ่งขึ้น โดยจะอธิบายเพื่อฉายให้เห็นถึง ต้นยาสูบ ความเป็นมาและความสำคัญของการปลูกยาสูบในพื้นที่วิจัย โดยการรวบรวมข้อมูลได้ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตในพื้นที่วิจัย สรุปได้ดังนี้

4.3.1 สายพันธุ์ยาสูบ

เมื่อยาสูบได้เข้ามาในประเทศไทยในช่วงแรกคนไทยแต่เดิมเรียกยาสูบเป็นคำกลาง ๆ ว่า “ยา” และใช้คำว่ายาไปประกอบกับคำอื่น ๆ ที่บอกลักษณะของยาสูบแต่ละประเภท เช่น ยาเส้น ยาฉุน ยาจืด ยามวน เป็นต้น คำว่า “ยา” ในความหมายที่เป็นยาสูบในระยะแรกเข้าใจว่าคงไม่มีความหมายในเชิงลบ เพราะคนไทยสมัยก่อนใช้ยาสูบในการบำบัดรักษาโรค เช่น ใช้ใบรักษาฝี ห้ามเลือด ใช้สูบเพื่อรักษาโรคหืดหรือโรคไอบายาสูบทำยาฆ่าแมลง ทั้งนี้เพราะสารนิโคตินในใบยาสูบมีคุณสมบัติในการฆ่าสิ่งมีชีวิตสามารถใช้ผสมยารักษาสัตว์ และที่สำคัญคือ มีผลกระทบต่อนระบบการทำงานต่าง ๆ ของร่างกายทำให้เกิดการผ่อนคลายรู้สึกสบายใจในขณะสูบ ทำใหยาสูบเป็นที่นิยมและต้องการอย่างแพร่หลาย ประกอบกับในช่วงแรกของการขยายตัวรัฐบาลไทยก็ให้การสนับสนุนด้วยการยาสูบแห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.) ด้านสายพันธุ์ยาสูบที่นิยมปลูกในประเทศไทย ตามรายงานของกรมพัฒนาที่ดิน (2561) เรื่อง “เขตการใช้ที่ดินพืชเศรษฐกิจยาสูบ” ระบุว่า ในประเทศไทย มีพื้นที่ปลูกยาสูบ ทั้งหมด 231,047 ไร่ โดยปลูกในเขตป่าตามกฎหมาย เนื้อที่ 227,771 ไร่ หรือร้อยละ 98.58 ของพื้นที่ปลูกยาสูบทั่วประเทศ และปลูกในเขตเกษตรกรรมเนื้อที่ 3,276 ไร่ หรือร้อยละ 1.42 ของพื้นที่ปลูกยาสูบทั่วประเทศ แบ่งเป็นรายจังหวัด ได้ดังนี้ 1) ภาคเหนือ มีพื้นที่ปลูกยาสูบทั้งหมด 162,095 ไร่ 2) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ปลูกยาสูบทั้งหมด 68,729 ไร่ 3) ภาคกลาง มีพื้นที่ปลูกยาสูบทั้งหมด 223 ไร่ ส่วนภาคใต้ไม่มีพื้นที่ปลูกยาสูบ อนึ่ง หากพิจารณาเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น จังหวัดที่ปลูกยาสูบมากที่สุด ได้แก่ จังหวัดหนองคาย มีเนื้อที่ 36,056 ไร่ หรือร้อยละ 52.46 ของพื้นที่ปลูกยาสูบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (เป็นอันดับ 3 ของประเทศ รองจากจังหวัดสุโขทัย 66,533 ไร่ และจังหวัดเพชรบูรณ์ 47,588 ไร่) รองลงมาได้แก่ จังหวัดนครพนม มีเนื้อที่ 25,143 ไร่ หรือร้อยละ 36.58 ของพื้นที่ปลูกยาสูบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และจังหวัดบึงกาฬ มีเนื้อที่ 4,513 ไร่ หรือร้อยละ 6.57 ของพื้นที่ปลูกยาสูบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

นอกจากนี้ในรายงานฉบับเดียวกันยังได้กล่าวถึงพื้นที่ปลูกยาสูบในประเทศไทย และสายพันธุ์ยาสูบที่เกษตรกรนิยมปลูกและความเหมาะสมต่อการปลูกของแต่ละสายพันธุ์ โดยมีสาระสำคัญ ดังนี้ (กรมพัฒนาที่ดิน, 2561)

1) สายพันธุ์เวอร์จิเนีย (Virginia Tobacco) จะมีลักษณะรสอ่อน

ลักษณะใบยาเวอร์จิเนีย

- ใบจะมีสีเขียวเข้ม
- ใบขนาดใหญ่
- ใบโน้มลง

ภาพที่ 11 ต้นยาสูบสายพันธุ์เวอร์จิเนีย (Virginia Tobacco)

ที่มา: ส่วนตรวจสอบป้องกันและปราบปราม (ม.ป.ป.)

สายพันธุ์เวอร์จิเนีย เป็นสายพันธุ์ที่มีลักษณะดินที่เหมาะสมต่อการปลูกคือ ดินร่วนหรือดินร่วนปนทราย ดินร่วนปนเหนียวเล็กน้อย การระบายน้ำดี มีความชื้นหรืออุ้มน้ำได้ดี หน้าดินลึก ดินมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ดินควรมีอินทรีย์วัตถุ 1.0-2.0 เปอร์เซ็นต์ มีปริมาณคลอไรด์ได้ไม่เกิน 15 ppm ค่าความเป็นกรดเป็นด่างอยู่ระหว่าง 5.5-6.5 สภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตอยู่ในช่วง 24-32 องศาเซลเซียส ในเวลากลางวัน ส่วนกลางคืนอยู่ในช่วง 15-18 องศาเซลเซียส ความชื้นสัมพัทธ์ที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโต 50-70 เปอร์เซ็นต์ ปริมาณน้ำฝนต่อปีประมาณ 700-1,200 มิลลิเมตร แต่ส่วนใหญ่เกษตรกรจะปลูกเป็นพืชหลังนา ในเขตพื้นที่ชลประทาน ส่วนพื้นที่ที่อยู่นอกเขตชลประทาน จะใช้น้ำบาดาล หรือน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งแหล่งที่มีการส่งเสริมให้ปลูกยาสูบสายพันธุ์เวอร์จิเนีย จะพบมากในพื้นที่ภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำปาง ลำพูน แม่ฮ่องสอน น่าน แพร่ อุตรดิตถ์ ภาคกลาง จังหวัดสุโขทัย เพชรบูรณ์ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ นครพนม หนองคาย รวม 13 จังหวัด

2) สายพันธุ์เบอร์เลย์ (Burley Tobacco) จะมีลักษณะรสฉุน

ลักษณะใบยาเบอร์เลย์

- ใบจะมีสีเขียวอ่อน
- ใบขนาดกลาง
- ใบจะตั้ง

ภาพที่ 12 ต้นยาสูบสายพันธุ์เบอร์เลย์ (Burley Tobacco)

ที่มา: ส่วนตรวจสอบป้องกันและปราบปราม (ม.ป.ป.)

สายพันธุ์เบอร์เลย์ เป็นสายพันธุ์ที่มีลักษณะดินที่เหมาะสมต่อการปลูก คือ ดินร่วนหรือดินร่วนปนทราย มีการระบายน้ำดี มีอินทรีย์วัตถุ 2.0 เปอร์เซ็นต์และปริมาณคลอไรด์ไม่เกิน 15 ppm ค่าความเป็นกรดเป็นด่างอยู่ระหว่าง 5.6 -6.5 เป็นพื้นที่ราบและสม่ำเสมอ ที่ไม่มีน้ำท่วมขัง ระบายน้ำดี น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกยาสูบจะต้องมีคลอไรด์ไม่เกิน 25 ppm แต่ส่วนใหญ่เกษตรกรจะปลูกเป็นพืชหลังนาในเขตพื้นที่ชลประทาน ส่วนพื้นที่ที่อยู่นอกเขตชลประทานจะใช้น้ำบาดาล หรือน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งแหล่งที่มีการส่งเสริมให้ปลูกยาสูบสายพันธุ์เบอร์เลย์ ได้แก่ สุโขทัย เพชรบูรณ์ และอุดรธานี รวม 3 จังหวัด

พูน ปณ จิต ชีเว

3) สายพันธุ์เตอร์กิช (Turkish Tobacco) มีลักษณะรสกลาง

ลักษณะใบยาเตอร์กิช

- ใบมีขนาดเล็ก
- ลำต้นสูง

ภาพที่ 13 ต้นยาสูบสายพันธุ์เบอร์เลย์ (Burley Tobacco)

ที่มา: ส่วนตรวจสอบป้องกันและปราบปราม (ม.ป.ป.)

สายพันธุ์เตอร์กิช เป็นสายพันธุ์ที่มีลักษณะดินที่เหมาะสมต่อการปลูก คือ ดินภูเขาทั่วไปหรือดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำถึงปานกลาง มีลักษณะดินร่วนปนทราย หน้าดินตื้น เนื้อดินหยาบมีกรวดหินปูนอยู่บ้างมีการระบายน้ำดี และมีสภาพเป็นกรดอ่อน (pH 5.6 - 6.4) ความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ มีอินทรีย์วัตถุประมาณ 0.5 -1.0 เปอร์เซ็นต์ ไนโตรเจนต่ำโพแทสเซียมสูง ซึ่งจะทำให้ใบเล็ก แต่เนื้อละเอียด มีนิโคตินต่ำ กลิ่นหอมมาก ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของใบยาเตอร์กิชที่มีคุณภาพดี นอกจากนี้ ในดินไม่ควรมีเกลือคลอไรด์ หรือมีได้ไม่เกิน 15 ppm หรือ 6 กิโลเมตรต่อไร่ สภาพอากาศที่เหมาะสมในการปลูกสายพันธุ์เตอร์กิช ได้แก่ สภาพอากาศค่อนข้างแห้งแล้ง มีความชื้นต่ำเพียงพอให้ต้นยาสูบสามารถเจริญเติบโตได้ตามธรรมชาติ ต้นยาสูบควรได้รับแสงแดดสม่ำเสมอ ไม่ร้อนจัดจนเกินไป ซึ่งจะส่งเสริมให้ต้นยาสูบเตอร์กิชมีการสร้างสารหอมที่ใบอย่างสม่ำเสมอ ทำให้บุหรี่มีกลิ่นรสที่ดี ดังนั้นการกำหนดระยะเวลาในการปลูกยาสูบเตอร์กิชที่เหมาะสม จะทำให้ได้ผลผลิตใบยาที่มีคุณภาพดี ตรงตามความต้องการใช้งาน ช่วงเวลาที่เหมาะสม คือ ช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ส่วนใหญ่เกษตรกรจะปลูกเป็นพืชหลังนา จะใช้น้ำบาดาลหรือน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งแหล่งที่มีการส่งเสริมให้ปลูกยาสูบสายพันธุ์เตอร์กิช ได้แก่ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด สกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ ยโสธร อุบลราชธานี ชัยภูมิ ขอนแก่น บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ นครสวรรค์ และเลย รวม 14 จังหวัด

นอกจากนี้ ยังพบว่า ในบางพื้นที่อาจมีสายพันธุ์พื้นเมือง (Nicotiana Tabacam) หรือสายพันธุ์ที่กลายพันธุ์จนมีรสชาติและคุณภาพใบยาที่แตกต่างจาก 3 สายพันธุ์ข้างต้น

ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าพันธุ์ยาสูบจะมีอยู่จำนวน 4 สายพันธุ์ตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่ก็พบว่า สายพันธุ์ที่นิยมปลูกมากที่สุดในประเทศไทย คือ สายพันธุ์เวอร์จินเนีย (Virginia Tobacco) เนื่องจากเป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งสอดคล้องกับสายพันธุ์ที่นิยมปลูกในพื้นที่วิจัยด้วยเช่นเดียวกัน โดยจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

4.3.2 การปลูดยาสูบในพื้นที่บ้านโนนสา

จากการศึกษาในพื้นที่พบว่า การปลูดยาสูบในพื้นที่บ้านโนนสา ตำบลโนนสา จังหวัดหนองคาย เกือบทั้งหมด นิยมการปลูดยาสูบในสายพันธุ์เวอร์จินเนีย (Virginia Tobacco) ซึ่งสอดคล้องกับสายพันธุ์ที่นิยมปลูกทั่วประเทศ เนื่องจากมีเหตุผลเดียวกัน คือ สายพันธุ์นี้เป็นที่ต้องการของตลาด หรือเมื่อผลิออกมาแล้วหากใบยาสูบมีคุณภาพก็จะมีผู้รับซื้อทั้งหมด ประกอบกับคุณภาพดินและสภาพอากาศที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโต จึงลดความเสี่ยงของเกษตรกรลงได้

ด้านกระบวนการปลูดยาสูบนั้น อาจมีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างกับการพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น เช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง เป็นต้น ทั้งนี้ โดยมีส่วนที่คล้ายคลึงในแง่ที่ว่า เกษตรกรต้องเอาใจใส่ในการดูแลรักษา เนื่องจากมีกระบวนการปลูกไปจนถึงเก็บเกี่ยวผลผลิตและการขายหลายขั้นตอน หากเกษตรกรไม่เอาใจใส่และไม่ให้ความสำคัญก็จะทำให้ได้ผลผลิตที่ไม่มีคุณภาพและผลที่ตามมาคือ ขายไม่ได้ ผู้รับซื้อจะปฏิเสธผลผลิต ส่วนที่แตกต่างกันคือ กระบวนการในทางปฏิบัติและระยะเวลาในการดูแลรักษาผลผลิตที่มีขั้นตอนและกระบวนการที่แตกต่างกับการปลูกพืชชนิดอื่น เนื่องจากพืชแต่ละชนิดต้องการการดูแลที่ต่างกัน เช่น ดิน น้ำ ปุ๋ย รวมถึงระยะเวลา เป็นต้น

ส่วนระยะเวลาในการปลูดยาสูบนั้น ตั้งแต่การปลูกไปจนถึงการเก็บเกี่ยวใบยาสูบใช้ระยะเวลา ประมาณ 3-4 เดือนหรือประมาณ 90-120 วัน โดยจะต้องกำจัดวัชพืชและพรวนดินให้ร่วนซุยให้ดินแตกละเอียดประมาณ 3-4 ครั้ง ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์เกษตรกร และสังเกตพบว่า มีขั้นตอนการปลูกไปจนถึงการขายผลผลิตที่สำคัญ ดังนี้

- 1) การเตรียมต้นกล้าและการเตรียมดิน ต้นกล้ายาสูบที่เหมาะสมต่อการปลูกจะเป็นต้นกล้าที่มีอายุประมาณ 35-45 วัน โดยมีความสูงประมาณ 10-15 เซนติเมตร ถึงถอนย้ายไปปลูกในแปลง ส่วนการเตรียมดินต้องใช้รถไถไถพรวนดินกำจัดวัชพืชและปรับพื้นดินยกร่องสูงโดยปรับหลังแปลงให้เสมอกัน ความกว้างประมาณ 0.8-1 เมตร ก่อนปลูกจะต้องนำน้ำเข้าร่องดินแช่ไว้ประมาณ 3 วัน พื้นให้ดินมีความชุ่มชื้น

- 2) การเตรียมแปลงปลูกและการปลูก ต้นกล้ายาสูบแต่ละต้นควรห่างกันพอสมควร โดยจำแนกเป็นแนวกว้างห่าง 80 เซนติเมตร x แนวลึกห่าง 60 เซนติเมตร เพื่อให้แต่ละต้น

เจริญเติบโตได้เต็มที่ เพราะหากใกล้ชิดหรือถี่เกินไปในแต่ละต้นจะจรดกันทำให้ใบมีขนาดเล็กได้น้ำหนักและคุณภาพไม่ดี

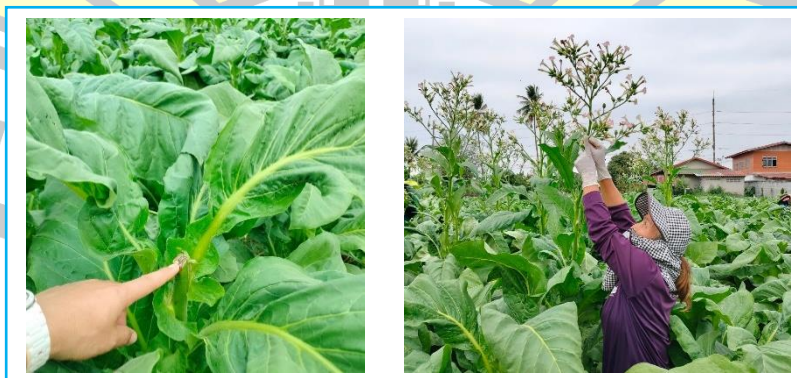
3) การนำน้ำเข้าแปลงและการใส่ปุ๋ย การปลูกยาสูบนั้น น้ำและปุ๋ยเป็นสิ่งสำคัญมากในการเจริญเติบโต ซึ่งหลังการปลูกเกษตรกรจะปล่อยน้ำเข้าแปลงจำนวน 3 ครั้ง คือ ครั้งแรก เมื่อปลูกได้ประมาณ 1 เดือน ครั้งที่ 2 หลังจากครั้งแรกประมาณ 15 วัน และครั้งที่ 3 หลังจากครั้งที่ 2 ประมาณ 15 วัน ส่วนปุ๋ยจะใส่จำนวน 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกหลังการปลูกประมาณ 7 วัน และครั้งที่ 2 หลังจากครั้งแรกประมาณ 14 วัน

ภาพที่ 14 การนำน้ำจากคลองส่งน้ำเข้าแปลงยาสูบ ที่บ้านโนนสา

ที่มา: ผู้วิจัย

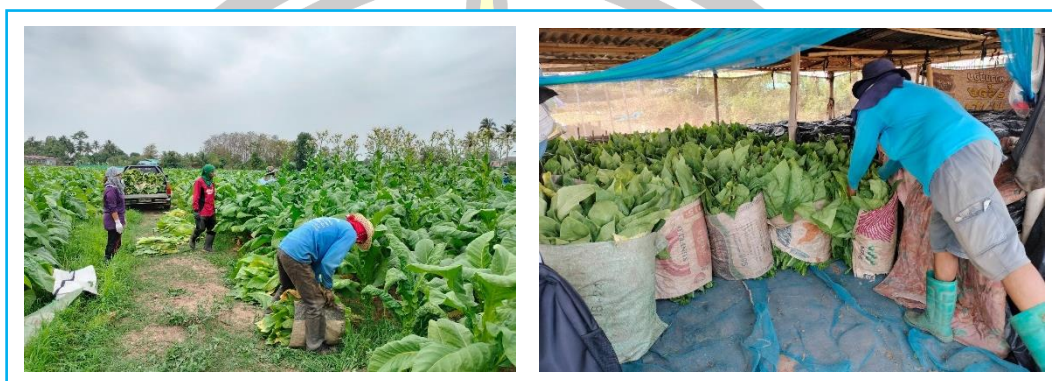
4) การตอนหรือการตัดยอดยาสูบ คือ การตัดส่วนยอดบนสุดออกให้คงเหลือใบยาสูบประมาณ 20-25 ใบ เพื่อให้ใบยาสูบแต่ละใบได้ผลผลิตคุณภาพดี เพราะหากไม่ตัดส่วนยอดออกจะทำให้ลำต้นสูง ใบเล็ก และออกดอก ทำให้มีคุณภาพต่ำ แต่ก็มีบางกรณีที่เกษตรกรต้องการเก็บรักษาไว้เพื่อเป็นกล้าพันธุ์ยาสูบในฤดูกาลถัดไปก็จะเก็บไว้ให้ต้นยาสูบออกดอกแต่ก็ไม่มากนัก

ภาพที่ 15 การตอนหรือการตัดยอดยาสูบ ที่บ้านโนนสา

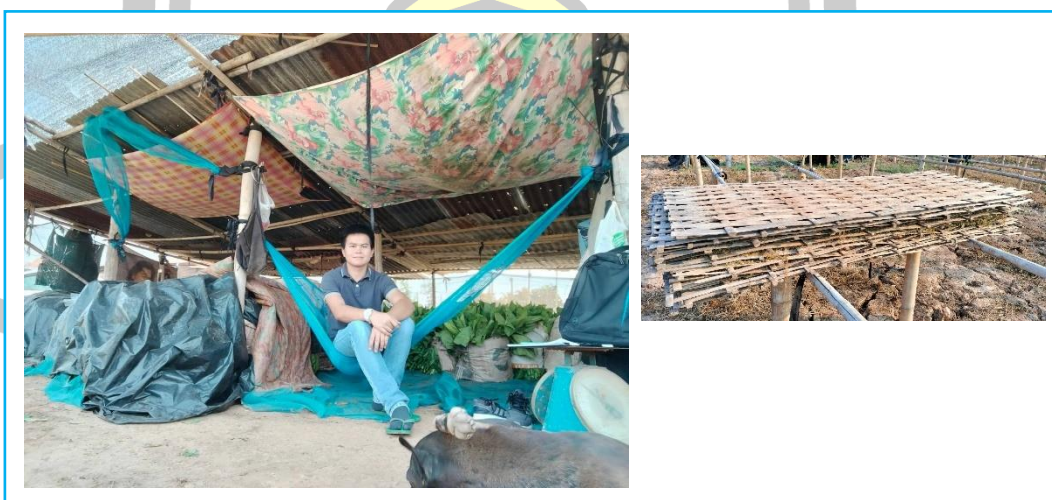
ที่มา: ผู้วิจัย

5) การเก็บใบยา เมื่อครบกำหนดเกษตรกรจะเก็บใบยาจากใบที่อยู่ในตำแหน่งล่างสุดขึ้นมาจนถึงตำแหน่งที่อยู่บนสุด โดยสังเกตจากสีใบที่จะเปลี่ยนจากเขียวเข้มเป็นเขียวอ่อน-เหลืองอมน้ำตาล หรือเกษตรกรเรียกว่า “ใบสุก” ครั้งละประมาณ 4-5 ใบ ทำให้ 1 ต้น จะต้องมีการเก็บใบยาประมาณ 4-5 ครั้ง จนครบประมาณ 20-25 ใบ

ภาพที่ 16 การเก็บใบยาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา
ที่มา: ผู้วิจัย

6) การหั่นซอยและการตากแดด เมื่อเกษตรกรเก็บใบยาจากแปลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็จะนำไปเก็บที่โรงเรือนชั่วคราวเป็นสถานที่ที่เกษตรกรจัดเตรียมไว้ หรือเกษตรกรเรียกว่า “ตูป” เพื่อบ่มไว้ประมาณ 4 วัน เพื่อให้ใบยาเหี่ยวแห้งเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอมน้ำตาลแล้วถึงหั่นซอย โดยเมื่อหั่นซอยเสร็จแล้ว ก็จะนำไปใส่แผงไม้ไผ่ หรือเกษตรกรเรียกว่า “แต่” ตากแดดจำนวน 2 แดดหรือ 2 วัน ก่อนนำไปบรรจุใส่ถุงเพื่อขาย

ภาพที่ 17 ตูป หรือโรงเรือนชั่วคราวและแต่สำหรับตากยาสูบ พื้นที่บ้านโนนสา
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 18 การหั่นซอยและการตากแดดยาสูบ พื้นที่บ้านโพนสา

ที่มา: ผู้วิจัย

7) การขาย เมื่อเกษตรกรทำการหั่นซอยและการตากแดดเรียบร้อยแล้ว ก็จะนำเส้นยาสูบมาบรรจุใส่ถุง โดยปกติจะบรรจุถุงแล้วชั่งน้ำหนักด้วยตาชั่งมาตรฐานให้ได้น้ำหนักถุงละ 10 กิโลกรัม เพราะจะสามารถนับและคำนวณจำนวนกิโลกรัมและจำนวนเงินได้ง่าย ประกอบกับข้อกำหนดของกฎหมายและทำการปิดแสตมป์ของสรรพสามิต เพื่อรอการมารับซื้อของผู้รับซื้อต่อไป

ภาพที่ 19 การบรรจุเส้นยาสูบใส่ถุงและการปิดแสตมป์ยาสูบ พื้นที่บ้านโพนสา

ที่มา: ผู้วิจัย

อนึ่ง ในแต่ละขั้นตอนนี้ เกษตรกรแต่ละรายได้เผชิญกับสถานการณ์ที่แตกต่างและหลากหลาย และที่สำคัญได้มีตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในแต่ละขั้นตอนภายใต้เงื่อนไข บริบท และผลลัพธ์ที่ต่างกันไป ทำให้ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพ เช่น การใช้ทุนมนุษย์ในด้านทักษะ ความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในการปลูกและดูแลรักษายาสูบ การใช้ทุนทางสังคมเพื่อจัดการน้ำ ทรัพยากรน้ำให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ (Climate change) การใช้ทุนธรรมชาติเพื่อสนับสนุนการแสวงหารายได้ การใช้ทุนกายภาพเพื่อทำให้การปลูกยาสูบมีการใช้แรงงานน้อยลง การใช้ทุนการเงินเพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีพ เป็นต้น

โดยยุทธศาสตร์การดำรงชีพได้เชื่อมโยงและส่งต่อการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรที่แตกต่างกันด้วย กล่าวคือ ทั้งการปรับตัว การต่อรอง การขายเบี่ยงหลีกเลี่ยง การฉวยใช้ประโยชน์ ตลอดจนการแสวงหาและสร้างทางเลือกให้กับตนเอง ภายใต้สถานการณ์และความสัมพันธ์ในรูปแบบที่ต่างกันไป โดยจะกล่าวถึงรายละเอียดอีกครั้งในบทต่อไป

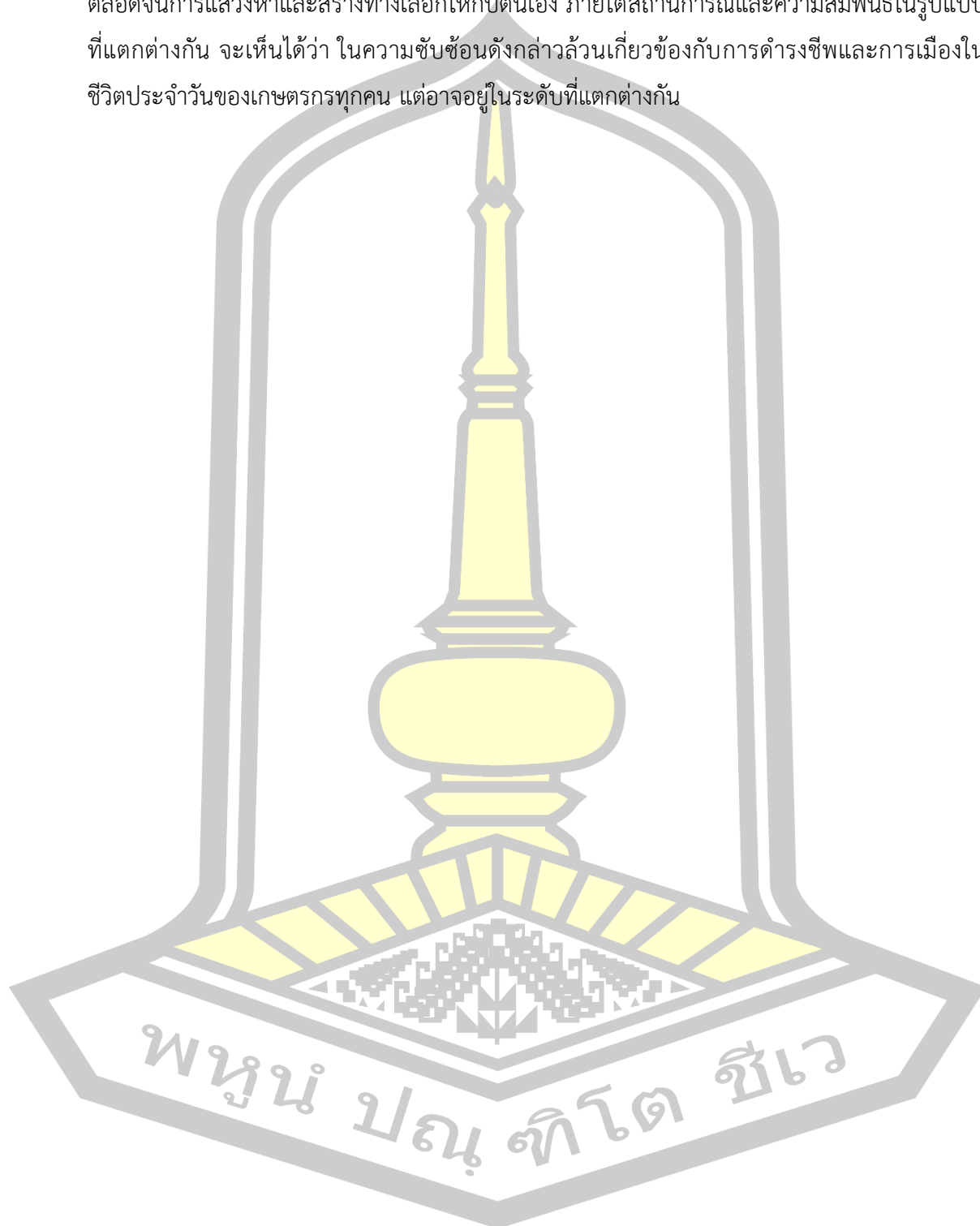
4.4 สรุปท้ายบท

ถึงแม้ว่า “ยาสูบ” จะเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกร แต่เนื่องจากผลิตภัณฑ์ยาสูบเป็นสินค้าควบคุมตามกฎหมายสรรพสามิตและสาธารณสุข ทำให้การปลูกยาสูบของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ ต้องถูก “กำกับ” จากกฎหมายและจากหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องในหลายระดับ ทั้งที่เป็นการกำกับในรูปแบบของกฎหมายที่กำหนดให้เกษตรกรต้องปฏิบัติตาม เช่น ก่อนการปลูกและการขายจะต้องขออนุญาต และจะต้องได้รับอนุญาตก่อนเท่านั้นถึงจะสามารถดำเนินการได้ ซึ่งในประเด็นนี้มีความแตกต่างจากการปลูกพืชเศรษฐกิจทั่วไปอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีกติกาในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องการใช้น้ำและการสนับสนุนน้ำเพื่อการเกษตรที่เป็นหัวใจสำคัญต่อการเจริญเติบโตของยาสูบ เนื่องจากพืชชนิดนี้ต้องปลูกในช่วงปลายฤดูหนาว ส่วนการเก็บเกี่ยวจะต้องอยู่ในช่วงฤดูร้อน ส่งผลให้น้ำปกติตามแหล่งน้ำธรรมชาติที่อยู่ในพื้นที่ของเกษตรกรมีไม่เพียงพอ ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทต่อผลผลิตและรายได้ของเกษตรกรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ทั้งนี้ การปลูกยาสูบในประเทศไทยนั้น มีพื้นที่ปลูกกระจายตัวอยู่ในสามภูมิภาคของประเทศ ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง ตามลำดับ (ยกเว้นภาคใต้) สำหรับพื้นที่วิจัยครั้งนี้ คือ บ้านโพนสา ตำบลโพนสา อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย โดยความสำคัญของพื้นที่ในระดับจังหวัดนั้น จังหวัดหนองคาย เป็นพื้นที่ที่มีการปลูกยาสูบมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเป็นอันดับ 3 ของประเทศเป็นรองเพียงจังหวัดสุโขทัยและจังหวัดเพชรบูรณ์ ส่วนในระดับพื้นที่นั้น “บ้านโพนสา” ตำบลโพนสา เป็นหมู่บ้านและตำบลที่มีเกษตรกรปลูกยาสูบเป็นจำนวนมากในจังหวัดหนองคาย โดยมีสายพันธุ์ที่นิยมปลูกมากที่สุดคือ สายพันธุ์เวอร์จิเนีย (Virginia Tobacco) ซึ่งสอดคล้องกับสายพันธุ์ที่นิยมปลูกทั่วประเทศ เพราะเป็นที่ต้องการของตลาด ประกอบกับคุณภาพดินและสภาพอากาศที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโต จึงเป็นที่นิยมของเกษตรกรเนื่องจากสามารถลดความเสี่ยงของเกษตรกรลงได้

อย่างไรก็ตาม นอกจากการกำกับผ่านกฎหมายและกติกาในท้องถิ่นแล้ว เกษตรกรยังต้องเผชิญกับตัวแสดง (actor) อื่นที่เกี่ยวข้องอีกด้วย ได้แก่ ผู้รับซื้อยาสูบ ผู้ให้เช่าที่ดิน และแรงงาน โดยเฉพาะกับผู้รับซื้อยาสูบ ทำให้ส่งผลกระทบต่อการค้าและการเมืองในชีวิตประจำวันของ

เกษตรกร ทั้งการปรับตัว การต่อรอง การบ้ายเปียงหลีกเลียง การฉวยใช้ประโยชน์ การยอมตาม
ตลอดจนการแสวงหาและสร้างทางเลือกให้กับตนเอง ภายใต้สถานการณ์และความสัมพันธ์ในรูปแบบ
ที่แตกต่างกัน จะเห็นได้ว่า ในความซับซ้อนดังกล่าวล้วนเกี่ยวข้องกับการดำรงชีพและการเมืองใน
ชีวิตประจำวันของเกษตรกรทุกคน แต่อาจอยู่ในระดับที่แตกต่างกัน

บทที่ 5

การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ

บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะอธิบายการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นสองส่วนตามวัตถุประสงค์การวิจัย ข้อ 1 การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ เป็นการฉายให้เห็นถึงทรัพยากรในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร ทั้งการแสวงหาโอกาส การจัดการกับปัญหา อุปสรรค และผลกระทบจากการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกร และวัตถุประสงค์การวิจัย ข้อ 2 การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ เป็นการฉายให้เห็นว่าเกษตรกรได้กระทำพฤติกรรมต่อตัวแสดงต่าง ๆ อย่างไร เช่น การบ้ายเบี่ยง การนิินทา การฉวยใช้ประโยชน์ การต่อรอง การยอมตาม ตลอดจนการแสวงหาและสร้างทางเลือกที่เหมาะสมให้กับตนเอง

โดยผลการวิจัยทั้ง 2 ข้อ จะทำให้เข้าใจเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระครอบคลุมในหลากหลายมิติ โดยเฉพาะประเด็น “การดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันของการปลูกยาสูบ” ผ่านปรากฏการณ์ที่สำคัญ 3 ประเด็นคือ ประเด็นแรก ทนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพต่าง ๆ มีผลต่อการดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันอย่างไร ประเด็นที่สอง ความท้าทายหรือสิ่งที่สร้างแรงกดดันในการดำรงชีพประกอบด้วยอะไรบ้าง และประเด็นที่สาม แล้วทนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพอะไรที่ทำให้เกษตรกรข้ามผ่านความท้าทายนั้น นอกจากนี้ ยังจะเห็นถึงตัวแสดงที่หลากหลายและบริบททางการเมืองที่ร่ายล้อมเกษตรกร เช่น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่ กลไกการต่อรองและแสวงหาอำนาจของเกษตรกรกับตัวแสดงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อรักษาประโยชน์และสร้างทางเลือกให้กับตนเอง จนทำให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวันขึ้น

อนึ่ง เนื้อหาส่วนแรกจะเป็นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการปลูกยาสูบในพื้นที่บ้านโพนสา ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งต่อการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันในรูปแบบต่าง ๆ สำหรับการอ้างอิงข้อมูลส่วนบุคคลในบทนี้ ผู้วิจัยจะใช้ชื่อสมมติเพื่อเป็นการปกป้องสิทธิส่วนบุคคลและป้องกันผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นของผู้ให้ข้อมูล โดยแบ่งประเด็นการนำเสนอไว้ดังนี้

- 5.1 ตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการปลูกยาสูบของเกษตรกรบ้านโพนสา
- 5.2 ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา
- 5.3 การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา
- 5.4 การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา
- 5.5 สรุปท้ายบท

5.1 ตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการปลุกยาสูบของเกษตรกรบ้านโพนสา

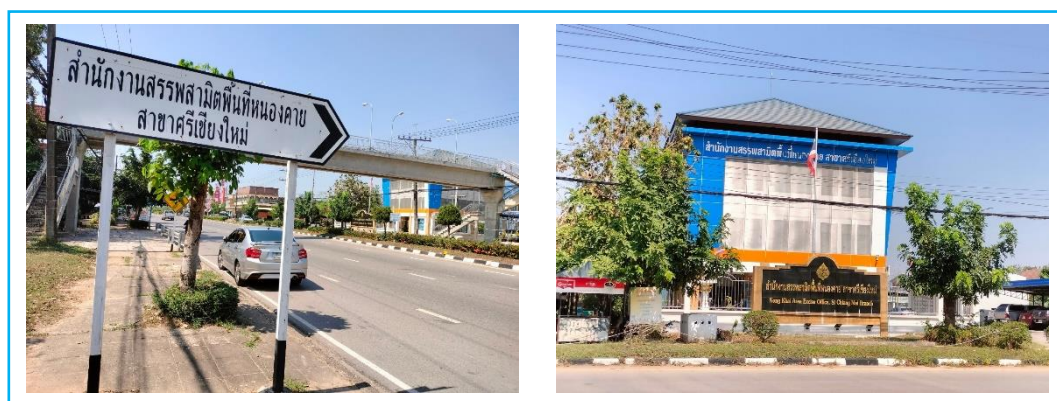
ดังที่กล่าวไว้แล้วว่า ตั้งแต่การปลูกไปจนถึงการขายยาสูบของเกษตรกรบ้านโพนสา ได้เกี่ยวข้องกับตัวแสดง (actor) อยู่หลายส่วนด้วยกัน ทั้งในเชิงหน่วยงานและตัวบุคคล โดยตัวแสดงเหล่านี้ได้มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีพของเกษตรกร จนส่งผลต่อพฤติกรรมและการแสดงออกของเกษตรกรต่อตัวแสดงต่าง ๆ ด้วยเช่นเดียวกัน โดยได้แสดงออกและมีความสัมพันธ์ทั้งในฐานะการเป็นผู้กระทำการในคราวเดียวกันก็กลายเป็นผู้ถูกกระทำการด้วย โดยเพื่อรักษาเป้าหมายสูงสุดของเกษตรกรที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ ก่อนที่จะมีการกล่าวถึงดังที่ระบุไว้ข้างต้น ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตัวแสดงและความสัมพันธ์ของตัวแสดงในการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกร เพื่อฉายให้เห็นภาพตัวแสดงที่มีส่วนช่วยสร้างการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันรูปแบบต่าง ๆ อันประกอบไปด้วย 3 ตัวแสดงหลัก ดังนี้

5.1.1 ตัวแสดงกลุ่มแรก “หน่วยงานของรัฐ”

ตัวแสดงกลุ่มนี้ คือ หน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจบังคับใช้กฎหมาย และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบที่เกษตรกรต้องขออนุญาตก่อนถึงจะสามารถปลูกและขายยาสูบได้ ตัวแสดงกลุ่มนี้ มีบทบาทในการกำกับเกษตรกรให้ปฏิบัติตาม หากไม่ปฏิบัติตามจะถูกลงโทษตามกฎหมาย

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในประเด็นนี้ว่า ผู้ปลุกยาสูบอิสระ การปลุกยาสูบจะอยู่ในการกำกับในเชิงสถาบันภายใต้กฎหมายสำคัญ 2 ฉบับ ได้แก่ 1) พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 และ 2) ประกาศกรมสรรพสามิต เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการขออนุญาต และการออกใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ พ.ศ. 2562 โดยในระดับปฏิบัติการในพื้นที่นั้นมีหน่วยงานที่นำกฎหมาย 2 ฉบับมาบังคับใช้กับเกษตรกร คือ สรรพสามิตสาขาศรีเชียงใหม่ ซึ่งมีบทบาทหน้าที่สำคัญคือ “การขออนุญาตปลูก ขาย และรับซื้อยาสูบ” รวมไปถึงการตรวจสอบพื้นที่ และการลงโทษเกษตรกรผู้ที่ไม่ปฏิบัติตาม

ทั้งนี้ ในจังหวัดหนองคาย มีสำนักงานสรรพสามิตพื้นที่หนองคาย โดยปัจจุบันทั้งจังหวัดมี 2 สาขา แห่งแรกคือ สาขาเมืองหนองคาย มีพื้นที่รับผิดชอบ 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอสระใคร อำเภอโพนพิสัย อำเภอรันทวาปี และอำเภอเฝ้าไร่ ส่วนแห่งที่สอง คือ สาขาศรีเชียงใหม่ มีพื้นที่รับผิดชอบ 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภอท่าบ่อ อำเภอศรีเชียงใหม่ อำเภอโพธิ์ตาก และอำเภอสังคม อนึ่ง สาขาศรีเชียงใหม่ เป็นสาขาที่รับผิดชอบและกำกับเกษตรกรในพื้นที่วิจัยครั้งนี้ด้วย โดยสำนักงานตั้งอยู่ที่ ถนนมิ่งเมือง ตำบลพานพร้าว อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ซึ่งห่างจากตำบลโพนสาขึ้นไปทางทิศเหนือระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร

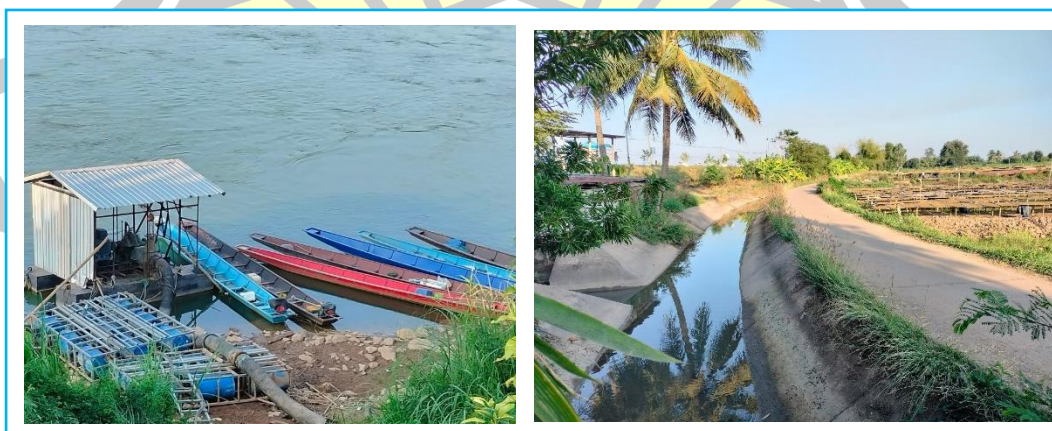

ภาพที่ 20 สำนักงานสรรพสามิตพื้นที่หนองคาย สาขาศรีเชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย

5.1.2 ตัวแสดงกลุ่มที่สอง “องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเครือข่าย”

ตัวแสดงกลุ่มนี้ ถึงแม้ว่าเป็นหน่วยงานของรัฐเช่นเดียวกับกลุ่มแรก แต่เป็นหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ทำให้มีผลในเชิงปฏิบัติที่แตกต่างกับกลุ่มแรก ประกอบกับการแต่งตั้งเครือข่ายทางสังคม คือ “คณะกรรมการน้ำชุมชนเพื่อการเกษตร” เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกรในการกระจายทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร จึงมีผลสำคัญต่อผลผลิตและรายได้ของเกษตรกรด้วย ประกอบกับเงื่อนไขสำคัญอีกประการคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะให้ความสำคัญต่อเสียงเรียกร้องของเกษตรกรในพื้นที่ เพราะในมือของเกษตรกรมีคะแนนเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาและผู้บริหารท้องถิ่น เกษตรกรจึงมีอำนาจในการต่อรอง อย่างไรก็ตาม การมององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการวิจัยครั้งนี้ จะพิจารณาเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุน การจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรเป็นหลักเท่านั้น ซึ่งมองผ่านโครงการสำคัญ 2 โครงการคือ สถานีสูบน้ำเพื่อการเกษตร และคลองส่งน้ำเพื่อการเกษตรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ภาพที่ 21 สถานีสูบน้ำเพื่อการเกษตร และคลองส่งน้ำเพื่อการเกษตร พื้นที่บ้านโพนสา

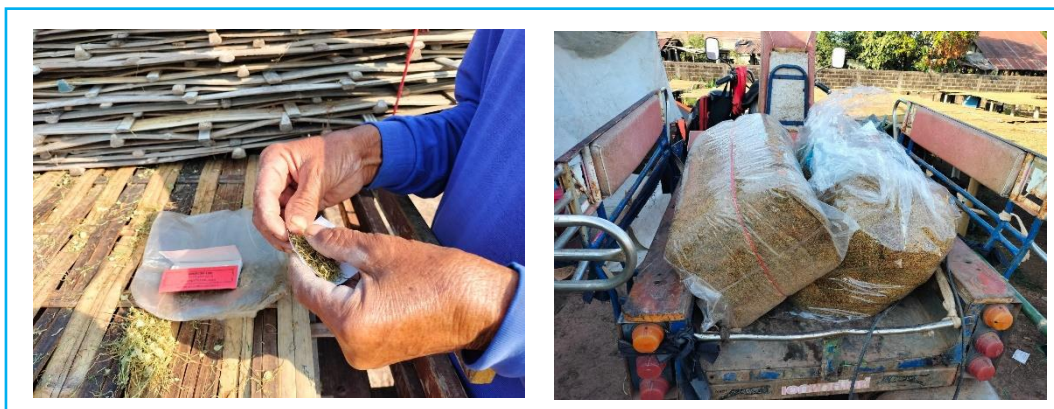
ที่มา: ผู้วิจัย

ทั้งนี้ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่ด้านการจัดสรรและแบ่งปันทรัพยากรน้ำ จากการสอบถามข้อมูลจากเกษตรกรพบว่า เนื่องจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ ซึ่งโดยหลักการทั่วไปมีหน้าที่สำคัญ คือ การสนับสนุนประชาชนในเขตรับผิดชอบของตนให้มีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยส่วนสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้นั้น คือ การมีผลผลิตและรายได้ที่ดี แต่อย่างไรก็ตาม “ไม่ได้สนับสนุนให้เกษตรกรปลูกยาสูบโดยตรง แต่เป็นการสนับสนุนโดยอ้อม” ตัวอย่างที่สำคัญคือ การสนับสนุนการบริหารจัดการด้านการแบ่งปันน้ำเพื่อการเกษตร ด้วยการสร้างสถานีสูบน้ำจากแม่น้ำโขงเข้าสู่แปลงเกษตรและการแต่งตั้งคณะกรรมการน้ำชุมชนเพื่อการเกษตร เป็นต้น ทำให้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อรายได้และการดำรงชีพของเกษตรกรด้วย

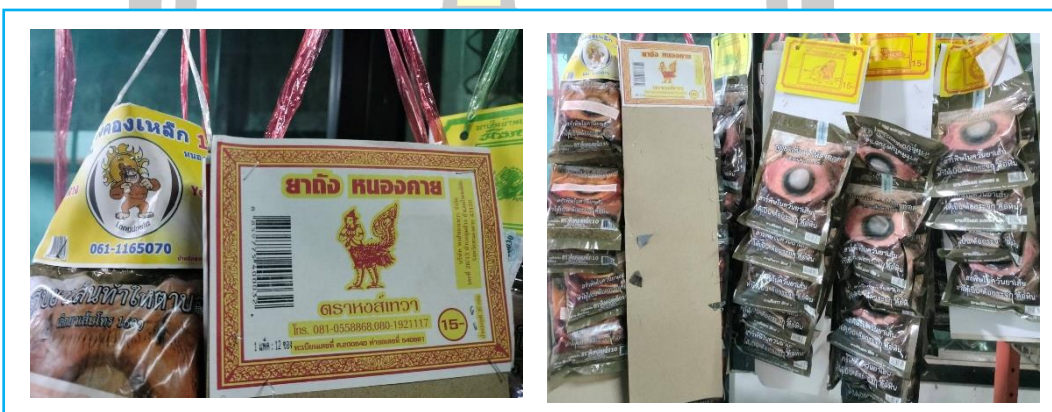
5.1.3 ตัวแสดงกลุ่มที่สาม “ผู้รับชื้อยาสูบ”

ตัวแสดงกลุ่มนี้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้รับชื้อยาสูบในพื้นที่บ้านโพนสาทั้งหมดเป็นผู้รับชื้อรายย่อย โดยมีผู้ประกอบการอุตสาหกรรมยาสูบรายใหญ่นอกพื้นที่ให้การสนับสนุนเงินทุนสามารถจำแนกได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก เป็นผู้รับชื้อปกติ คือ เกษตรกรนำใบยาสูบไปขายให้โดยได้เงินสดเป็นการตอบแทนแบบไม่มีเงื่อนไขอื่นประกอบ และกลุ่มที่สอง เป็นผู้รับชื้อด้วยและปล่อยเงินให้กู้ยืมด้วย กลุ่มนี้จะได้ประโยชน์จากเกษตรกรสองทางคือ ได้ยาสูบจากเกษตรกรและได้ดอกเบี้ยเงินกู้จากเกษตรกรด้วย โดยเกษตรกรสามารถส่งคืนเงินกู้ได้ทั้งที่เป็นเงินสดและผลผลิตยาสูบ โดยคำนวณจากราคาขายยาสูบปกติ

จากบทบาทข้างต้นทำให้ผู้รับชื้อยาสูบรายย่อยในพื้นที่ อาจเรียกอีกอย่างคือ ผู้ค้าคนกลาง โดยจากการสอบถามข้อมูลจากเกษตรกรพบว่า ในพื้นที่บ้านโพนสา ไม่มีโรงงานที่เป็นผู้ประกอบการรับชื้อยาเส้นรายใหญ่ในพื้นที่ หรือไม่มี “รายใหญ่” ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ โดยผู้รับชื้อยาสูบจากเกษตรกรทั้งหมดจะเป็นผู้รับชื้อรายย่อย ซึ่งมีสถานะเป็นผู้ค้าคนกลาง เพื่อรวบรวมยาเส้นให้กับรายใหญ่ต่อไป ซึ่งเกษตรกรในพื้นที่เรียกว่า “นายหน้ายาเส้น” โดยในพื้นที่มีประมาณ 5-6 ราย แต่การชื้อขายกับเกษตรกรในพื้นที่จะไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับผู้รับชื้อในพื้นที่เท่านั้น เนื่องจากจะมีผู้รับชื้อจากนอกพื้นที่เข้ามารับชื้อยาสูบในพื้นที่ด้วย อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมาจากพื้นที่ที่แตกต่างกัน แต่ส่วนใหญ่จะตั้งคารับชื้อที่ใกล้เคียงกันมาก โดยอาจห่างกันเพียง 2-5 บาทเท่านั้น และมีเกณฑ์การพิจารณาคุณภาพของผลผลิตยาเส้นที่เหมือนกันคือ 1) การตรวจสอบคุณภาพเส้นยา สีของเส้นยา ไม่มีส่วนผสมของกำยานมากนัก และ 2) การสูบเพื่อชิมรสชาติของยาเส้น ก่อนการรับชื้อ

ภาพที่ 22 การตรวจสอบคุณภาพยาสูบ และการรับซื้อยาสูบ ที่บ้านโนนสา
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 23 ยาเส้นมวนเอง
ที่มา: ผู้วิจัย

อนึ่ง ผู้รับซื้อยาเส้นรายใหญ่นอกพื้นที่นั้น ไม่ใช่กลุ่มเกษตรกรที่รวบรวมผลผลิตไปขาย และไม่ใช่กลุ่มที่รวบรวมผลผลิตไปขายให้กับโรงงานยาสูบ แต่เป็นกลุ่มที่รับซื้อผลผลิตแล้วนำไปแปรรูปแล้วแบ่งขายเป็นบุหรี่ยามวนเอง หรือ “ยาเส้นมวนเอง” เช่น แบ่งขายโดยบรรจุซองละ 20-30 กรัม โดยขายปลีกในราคาซองละ 15-20 บาท ซึ่งลักษณะนี้จะแตกต่างจากพืชชนิดอื่น เช่น อ้อย ยางพารา แต่ในพื้นที่ไม่มีตัวแสดงกลุ่มนี้

โดยหากพิจารณาแล้วจะพบว่า คนกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญ คือ การรับเงินและรับโควตายาเส้นมาจากรายใหญ่ มีทั้งรับมาในช่วงก่อนฤดูกาลปลูก คือ ประมาณเดือนกันยายนถึงเดือน

ตุลาคม หรือในช่วง “ยาออก”¹⁴ คือ ประมาณเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคมของทุกปี และเมื่อได้โควตาแล้วก็จะติดต่อหาซื้อยาเส้นจากเกษตรกร เพื่อส่งต่อไปกับรายใหญ่ต่อไป อนึ่ง ราคาที่ผู้ค้าคนกลางยาเส้นรับซื้อจากเกษตรกรนั้น อาจไม่ใช่ราคาที่ได้รับเงินมาจากรายใหญ่ก็ได้ เพราะผู้ค้าคนกลางก็ต้องการรายได้ส่วนต่างด้วยเช่นกัน ทำให้ในบางกรณีผู้ค้าคนกลาง อาจจะมีรายได้ถึง 3 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นค่านายหน้า¹⁵ ส่วนที่สองเป็นส่วนต่างจากราคาที่รายใหญ่กำหนดกับราคาจริงที่รับซื้อจากเกษตรกร และส่วนที่สาม ดอกเบี้ยจากการปล่อยเงินกู้ คนกลุ่มนี้จึงมีความสำคัญต่อการปลูกและการขายยาสูบของเกษตรกร

สรุปได้ว่า ตัวแสดงทั้งสามกลุ่มมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนเกี่ยวข้องและเงื่อนไขสำคัญของการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกรเป็นอย่างยิ่ง ทำให้มีผลสำคัญที่ทำให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร แต่อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากตัวแสดงทั้งสามกลุ่มข้างต้นแล้ว ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกตยังพบว่า ได้ปรากฏตัวแสดงอื่นด้วย เช่น ผู้ให้เช่าที่ดินสำหรับปลูกยาสูบ เกษตรกรด้วยกันเอง แรงงานรับจ้างในแปลงเกษตร ที่ทำให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวันขึ้นได้เช่นเดียวกัน แต่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นอาจไม่มากนักหากเปรียบเทียบกับสามกลุ่มแรก

ทั้งนี้ ในการระบุถึงตัวแสดงที่เกี่ยวข้องในประเด็นนี้ ผู้วิจัยพยายามจะให้ข้อมูลภูมิหลังว่า ตัวแสดงที่มีบทบาทสำคัญในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบมีใครบ้าง ซึ่งตัวแสดงเหล่านี้ จะเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในความท้าทายและการคงอยู่ของเกษตรกร ทั้งในแง่ของการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวัน อันได้แก่ หน่วยงานรัฐด้านสรรพสามิต องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้รับซื้อยาสูบ อนึ่ง ในส่วนของรายละเอียดว่า ตัวแสดงเหล่านี้ได้ส่งผลต่อการดำรงชีพอย่างไรและไปเกี่ยวข้องกับการเมืองในชีวิตประจำวันอย่างไร ผู้วิจัยจะอธิบายโดยละเอียดในลำดับต่อไป

5.2 ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา

การวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดภูมิสำเนาของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระที่อยู่ในพื้นที่ตำบลโพนสาเป็นแกนกลางในการวิจัยครั้งนี้ (เฉพาะในเขตพื้นที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา) จำนวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านโพนสา หมู่ 1 และบ้านโพนสา หมู่ 9 รวมจำนวน 10 คน โดยมีสัดส่วนเกษตรกรผู้ให้สัมภาษณ์ (ผู้ให้ข้อมูล) แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม โดยพิจารณาจากการถือครองที่ดิน ได้แก่ 1) กลุ่ม

¹⁴ ยาออก หมายถึง ช่วงของการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่เกษตรกรส่วนใหญ่เก็บพร้อมกัน โดยรวมตั้งแต่การเก็บใบยา การคัดแยกใบยา การหั่นซอย ไปจนถึงการบรรจุใส่ถุงและการปิดแสตมป์ เพื่อส่งมอบให้กับผู้รับซื้อ ซึ่งปกติจะอยู่ระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคมของทุกปี

¹⁵ ในพื้นที่เรียกว่า “ค่าเปอร์เซ็นต์จากรายใหญ่”

แรก คือ เกษตรกรที่มีที่ดินสำหรับปลูกลายสูบเป็นของครัวเรือน จำนวน 5 คน และกลุ่มที่สอง คือ เกษตรกรที่เช่าที่ดินบุคคลอื่นสำหรับปลูกลายสูบ จำนวน 5 คน รวมจำนวน 10 คน โดยทั้ง 10 คน ได้ปลูกลายสูบสายพันธุ์เดียวกันทั้งหมด คือ สายพันธุ์เวอร์รี่เนีย เนื่องจากสายพันธุ์นี้เป็นที่ต้องการของตลาดทั้งในและนอกพื้นที่ ประกอบกับเป็นสายพันธุ์ที่ปลูกราย สภาพดิน น้ำ และอากาศในพื้นที่มีความเหมาะสมต่อการเจริญเติบโต จึงได้ผลผลิตที่ดีและมีคุณภาพ ส่วนข้อมูลคุณลักษณะของเกษตรกรแต่ละราย มีข้อมูลพื้นฐานดังนี้

ตารางที่ 2 คุณลักษณะส่วนบุคคลของเกษตรกรและรายได้จากการปลูกลายสูบ

คุณลักษณะส่วนบุคคล				ผลผลิตและรายได้จากขายยาสูบ				
เกษตรกร (ชื่อสมมติ)	อายุ (ปี)	การศึกษา	ประสบการณ์ ปลูกลายสูบ (ปี)	พื้นที่ปลูก (ไร่)	ผลผลิตต่อไร่ (กิโลกรัม)	ผลผลิตรวม (กิโลกรัม)	ราคาขายต่อ กิโลกรัม (บาท)	รวมเงิน (บาท)
พ่อฟ้า	61	ม.6	51	12	320	3840	140	537,600
พ่อดำ	59	ม.6	40	3	300	900	150	135,000
พ่อขาว	60	ม.3	50	5	300	1500	150	225,000
พ่อม่วง	61	ม.3	51	9	300	2700	150	405,000
พ่อแดง	57	ป.6	45	3	267	801	150	120,150
พ่อเขียว	75	ป.4	65	2	350	700	150	105,000
แม่ส้ม	53	ป.6	10	5	280	1400	160	224,000
แม่ชมพู	53	ป.6	43	7	300	2100	160	336,000
แม่ตาล	53	ป.6	10	5	300	1500	160	240,000
แม่เงิน	53	ป.6	43	5	300	1500	160	240,000
เฉลี่ย	58.5	-	40.8	5.6	301.7	1694.1	153	256,775

ที่มา: การเก็บข้อมูลภาคสนามเดือนกุมภาพันธ์ 2567

จากตารางที่ 2 สรุปได้ว่า ข้อมูลเกี่ยวกับเกษตรกรและรายได้จากการปลูกลายสูบของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลสำคัญ มีดังนี้

ผลจากการเก็บข้อมูลภาคสนามในเดือนกุมภาพันธ์ 2567 จากเกษตรกรที่ได้รับการคัดเลือกตามเกณฑ์ที่การวิจัยครั้งนี้กำหนด จำนวน 10 คน พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน 6 คน ส่วนเพศหญิง จำนวน 4 คน ด้านอายุของเกษตรกรเฉลี่ยอยู่ที่ 58.5 ปี หรือประมาณ

59 ปี อายุสูงสุดอยู่ที่ 75 ปี น้อยสุดอยู่ที่ 53 ปี ด้านการศึกษา เกษตรกรส่วนใหญ่มีการศึกษาสูงสุดในระดับประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 5 คน รองลงมา มีสองระดับเท่ากันคือระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.3) จำนวน 2 คน และมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.6) จำนวน 2 คน และระดับประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 1 คน ตามลำดับ ด้านประสบการณ์การปลูกยาสูบของเกษตรกรเฉลี่ยอยู่ที่ 40.8 ปี หรือประมาณ 49 ปี เกษตรกรที่มีประสบการณ์มากที่สุดอยู่ที่ 65 ปี ส่วนเกษตรกรที่มีประสบการณ์น้อยสุดจะอยู่ที่ 10 ปี

ต่อมาด้านที่ดินสำหรับปลูกยาสูบ พบว่า เกษตรกรมีพื้นที่เฉลี่ยในการปลูกยาสูบอยู่ที่ 5.6 ไร่ พื้นที่มากที่สุด 12 ไร่ น้อยสุด 2 ไร่ ด้านจำนวนผลผลิตต่อไร่เฉลี่ยอยู่ที่ 301.7 กิโลกรัมต่อไร่ ผลผลิตสูงสุด 320 กิโลกรัมต่อไร่ น้อยสุด 267 กิโลกรัมต่อไร่ ด้านผลผลิตรวมเฉลี่ย 1,694.1 กิโลกรัม ด้านราคาขายผลผลิตเฉลี่ยกิโลกรัมละ 153 บาทต่อกิโลกรัม สูงสุด 160 บาทต่อกิโลกรัม น้อยสุด 140 บาทต่อกิโลกรัม ด้านรายได้รวมเฉลี่ย 256,775 บาท สูงสุด 537,600 บาท น้อยสุด 105,000 บาท

อนึ่ง ประเด็นที่มีข้อสังเกตเพิ่มเติมจากข้อมูลการสรุปข้างต้นคือ การพบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญของเกษตรกรแต่ละราย คือ

ประเด็นแรก “จำนวนผลผลิตต่อไร่” ที่มีความแตกต่างกัน เนื่องจากกรณีของ “พ่อฟ้า” ที่ได้ผลผลิตต่อไร่มากที่สุด เพราะว่าแปลงเกษตรมีน้ำใช้จากคลองส่งน้ำอย่างเพียงพอ และแปลงเกษตรเป็นผืนใหญ่ ไม่มีสระน้ำ ไม่มีการสร้างโรงเรือนชั่วคราวในพื้นที่เพาะปลูกจึงสามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่สำหรับปลูกยาสูบได้อย่างเต็มพื้นที่ ประกอบกับมีการดูแลรักษาแปลงเกษตรเป็นอย่างดี ทั้งด้วยตนเองและจ้างบุคคลอื่น ซึ่งแตกต่างจากกรณีของ “พ่อแดง” ที่ได้ผลผลิตต่อไร่น้อยที่สุด เพราะว่าได้แบ่งพื้นที่บางส่วนสำหรับสร้างโรงเรือนชั่วคราวสำหรับเก็บผลผลิต หรือ “ตูบ” นอกจากนี้ ก็ไม่สามารถดูแลแปลงเกษตรได้อย่างเต็มที่มากนัก เพราะพ่อแดงอายุมาก ประกอบกับไม่ต้องการที่จะจ้างบุคคลอื่นเพราะมีข้อจำกัดเรื่องเงินลงทุน

ประเด็นที่สอง “ราคาขายต่อกิโลกรัม” ที่มีความแตกต่างกัน ประเด็นนี้แยกพิจารณาเป็นสองประการคือ ประการแรก เนื่องจากระยะเวลาในการขายและผู้รับซื้อที่แตกต่างกัน จะทำให้ได้ราคาขายที่แตกต่างกันด้วย กล่าวคือ กรณีที่ได้ราคาขายที่สูง เนื่องจากผู้รับซื้อยาสูบต้องการได้ผลผลิตอย่างเร่งด่วนจากเกษตรกร ผู้รับซื้อจึงให้ราคาที่สูงกว่าราคาที่รับซื้อในพื้นที่ เช่น ปกติในพื้นที่รับซื้ออยู่ที่ 150 บาท จะกลายเป็น 160 บาท หากผู้รับซื้อต้องการผลผลิตอย่างเร่งด่วน ส่วนเงื่อนไขที่สำคัญของความต้องการเร่งด่วนคือ ยาเส้นที่จะนำไปแปรรูปไม่เพียงพอ อาจเกิดขึ้นจากมีความต้องการของตลาดที่เพิ่มขึ้น หรือการสต็อก (stock) วัตถุดิบไว้น้อย จึงไม่เพียงพอต่อการนำไปแปรรูป เป็นต้น ส่วนกรณีที่ได้ราคาต่ำ คือ กรณี “พ่อฟ้า” เนื่องจากได้จ้างบุคคลอื่นในการหั่นซอยยาเส้น ตากแดด บรรจุใส่ถุง ปิดแสตมป์ ไปจนถึงการขายให้กับผู้รับซื้อ โดยกิจกรรมเหล่านี้ได้ตกลงว่าจ้างกันแบบเหมา กิโลกรัมละ 10 บาท โดยเครื่องมือและอุปกรณ์ทั้งหมดเป็นของพ่อฟ้า ดังนั้น

ถึงแม้ว่า ราคาซื้อขายในตลาดจริงจะอยู่ที่ 150 บาท แต่ต้องหักเป็นค่าจ้าง 10 บาท จึงได้รับเพียง 140 บาท นั่นเอง

5.3 การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา

ในหัวข้อการนำเสนอนี้ เป็นการแสดงผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 คือ “เพื่อศึกษาการดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย” โดยการดำรงชีพเป็นรูปแบบการดำรงชีวิตของเกษตรกรที่มีความแตกต่างและหลากหลาย มีลักษณะเป็นชุดของกิจกรรมของบุคคลระดับปัจเจกและกลุ่ม เพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอดในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว แต่มีลักษณะเป็นพลวัตและสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น เพื่อให้ตนเองและครัวเรือนใช้ชีวิตในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรจึงมีรูปแบบการดำรงชีวิตที่หลากหลาย โดยสิ่งสำคัญที่เป็นตัวกำหนดการดำรงชีพของเกษตรกรจะเกี่ยวข้องกับทรัพยากรในการดำรงชีพ ซึ่งสามารถอธิบายถึงทรัพยากรในการดำรงชีพของเกษตรกรได้ ดังนี้

5.3.1 ทรัพยากรในการดำรงชีพ

ทรัพยากรการดำรงชีพ (Livelihood assets) เป็นสิ่งที่เกษตรกรมีอยู่หรือมีสิทธิ์อยู่ในสิ่งนั้น สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ โดยเป็นสิ่งที่เป็ผลทั้งเชิงบวกและลบต่อการดำรงชีพ ประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนการเงิน โดยในแต่ละด้านได้ค้นพบสาระสำคัญ จากการสัมภาษณ์และการสังเกต สรุปได้ดังนี้

5.3.1.1 ทุนมนุษย์ (human capital)

ทุนมนุษย์ เป็นสิ่งสำคัญที่เกษตรกรมีอยู่ในตนเอง คือ ทักษะ ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ในการปลูกและขายยาสูบ ตลอดจนสภาวะด้านสุขภาพที่เหมาะสมต่อการปลูกพืชชนิดนี้ เนื่องจากการปลูกยาสูบมีขั้นตอนและกระบวนการที่จะต้องอาศัยความรู้และประสบการณ์ โดยอาจไล่เรียงตั้งแต่การเตรียมดิน การใส่ปุ๋ย การใส่ปุ๋ย การถอน ไปจนถึงการหั่นซอย เพื่อขาย โดยทุก ๆ ขั้นตอนล้วนอาศัยความรู้และประสบการณ์ทั้งสิ้น ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“พ่อปลูกยาสูบมาตั้งแต่เกิด ตอนเด็กรุ่นพ่อรุ่นแม่ก็พาปลูก บอกสอนวิธีการปลูกการดูแลรักษา ตอนนี้อายุ 61 ปี การปลูกพืชชนิดนี้ต้องอาศัยประสบการณ์ ลองไปเดินถามได้เลยพ่อมั่นใจว่าทุกแปลง มีประสบการณ์เกิน 10 ปี ทั้งนี้ เพราะหาก

ปลูกไม่เป็นดูไม่เป็นก็ไปไม่รอดขายไม่ได้ กว่าจะเป็นต้นและใบสวย ๆ อย่างที่เห็นนี้ ต้องอาศัยการเอาใจใส่ ต้องมันดูแลรักษา เพราะหากผลผลิตไม่ได้คุณภาพเขาก็ไม่รับซื้อ ขายไม่ได้จะเอาเงินที่ไหนมาใช้จ่าย” (พ่อฟ้า (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

อย่างไรนั้น นอกเหนือจากทักษะ ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์แล้ว อีกปัจจัยสำคัญในด้านทุนมนุษย์ คือ สุขภาพร่างกาย และการใช้แรงงานที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบ ก็เป็นอีกปัจจัยที่เป็นทรัพยากรในการดำรงชีพของเกษตรกร อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทุนมนุษย์ในพื้นที่ และในครัวเรือนเกษตรกรทำให้ได้เผชิญกับความท้าทายที่สำคัญคือ การก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัย การก้าวเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัย ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“การปลูกยาสูบระยะเวลามันสั้น คือ ประมาณ 3 เดือน ใช้แรงงานไม่มาก และใช้เฉพาะในช่วงเวลาสั้น ๆ ยาสูบ 3 เดือน ไม่ได้ใช้แรงงานทั้ง 3 เดือน หลัก ๆ จะใช้เพียง การปลูก การใส่ปุ๋ย ใส่ปุ๋ย การกำจัดวัชพืช การพรวนดิน การเก็บเกี่ยว และการหั่นซอย ซึ่งรวม ๆ แล้ว น่าจะไม่ถึง 30 วันด้วยซ้ำ จึงเป็นพืชที่ไม่ต้องใช้แรงงานมาก เหมาะกับผู้สูงอายุอย่างพอดี” (พ่อดำ (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

สรุปได้ว่า ทุนมนุษย์ของเกษตรกร เป็นทักษะ ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ในการปลูกและขายยาสูบ ตลอดจนสถานะด้านสุขภาพที่เหมาะสมต่อการปลูกพืชชนิดนี้ ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานที่อยู่ในตัวของเกษตรกร และเป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีพของเกษตรกร แต่ไม่สามารถแยกออกจากทรัพยากรในด้านอื่น เนื่องจากเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญต่อการสนับสนุนทรัพยากรในด้านอื่น และทำให้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพบรรลุผลอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ถึงแม้ทุนมนุษย์จะเป็นปัจจัยที่มีผลสำคัญต่อการปลูกยาสูบ และการดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันของการปลูกยาสูบในพื้นที่ แต่เนื่องจากเกษตรกรในหมู่บ้านแห่งนี้ ได้ก้าวเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัย และมีลักษณะครัวเรือนแห่กลาง หรือข้ามรุ่น กล่าวคือ จากรุ่นปู่-ย่า รุ่นตา-ยาย แล้วกระโดดข้ามไปเป็นรุ่นหลาน ส่วนรุ่นพ่อ-แม่ ได้ออกไปทำงานนอกพื้นที่ ทำให้มีเพียงกลุ่มคนสูงวัยเท่านั้นที่อยู่ในวงจรการปลูกยาสูบ ดังนั้น เรื่องอายุและสุขภาพจึงเป็นประเด็นสำคัญ ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พ่อแดงที่ระบุว่า “พ่ออายุมากแล้ว ลูกหลานก็ไปทำงานที่อื่น” (พ่อแดง (ชื่อสมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ถึงแม้ว่า เกษตรกรจะมีความรู้และประสบการณ์ในการปลูกยาสูบที่ยาวนาน แต่บางอย่างก็ไม่จำเป็นแล้วหรือไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้วในพื้นที่ เนื่องจากสภาพแวดล้อมในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงจากอดีต ยกตัวอย่างเช่น ประสบการณ์หรือภูมิปัญญาในการจัดการน้ำ เพราะเกษตรกรไม่ได้อาศัยน้ำฝน หรือจัดการน้ำตามฤดูกาลปกติเพียงอย่างเดียว ดังนั้น ท่ามกลางโครงสร้างประชากร และการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม รวมถึงสภาพภูมิอากาศ ภัยแล้ง จึงส่งผลกระทบต่อความกดดันและความท้าทายของการปลูกยาสูบในพื้นที่ โดยทั้ง 2 ความท้าทายข้างต้น เกษตรกรได้ใช้ทุนในการจัดการเพื่อข้ามผ่านความท้าทายได้ดังนี้ ประเด็นแรก เรื่องสังคมเกษตรกรรมสูงวัย เกษตรกรสามารถใช้ทุนกายภาพเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว ด้วยการนำเครื่องทุ่นแรง เช่น รถไถ เครื่องพ่นปุ๋ย เครื่องหั่นซอย ประกอบกับการจ้างแรงงาน เพื่อลดการใช้แรงงานของตนเองลง ส่วนประเด็นการจัดการน้ำ เกษตรกรสามารถใช้ทุนทางสังคมเข้ามาแก้ไข ด้วยการสร้างเครือข่ายทางสังคม เพื่อต่อรองและขอรับการสนับสนุนน้ำเพื่อการเกษตรกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่

5.3.1.2 ทุนทางสังคม (social capital)

ทุนทางสังคมเป็นเครือข่ายและความสัมพันธ์ที่มีอยู่ทั้งในและนอกชุมชน ตลอดจนกฎเกณฑ์ กติกา และบรรทัดฐานที่สืบทอดกันมาในชุมชน โดยส่งผลการดำรงชีพของเกษตรกร ที่ส่งผลให้การดำรงชีพเป็นไปอย่างราบรื่น เนื่องจากเกษตรกรเป็นสมาชิกในชุมชนและสังคม ดังนั้น การดำรงชีพของเกษตรกร จึงมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ความสัมพันธ์นั้นส่วนใหญ่จะเป็นความสัมพันธ์แบบที่ไม่เป็นทางการหรือไม่เป็นแบบราชการ แต่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมเครือญาติ การเป็นพี่น้องคนบ้านเดียวกัน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“คนปลูกยาสูบไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ เราต้องคุยกัน ทั้งเรื่องพันธุ์ที่ปลูก ทั้งการดูแลรักษา เรื่องราคาและเรื่องคนที่มารับซื้อ เราจะช่วยเตือนกันบอกกันตลอด ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ โดยเฉพาะเรื่องคนกลางหรือนายหน้าที่มารับซื้อ หากใครไว้ใจไม่ได้เราก็จะบอกกล่าวกัน” (พ่อขาว (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

อย่างนั้น นอกจากความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการ หรือการพูดคุยบอกกล่าวกันที่เป็นแนวปฏิบัติที่เกษตรกรสืบทอดกันมาแล้ว ในอีกแง่หนึ่ง ถึงแม้ว่ากลุ่มเกษตรกรที่ปลูกยาสูบจะไม่มี การจัดตั้งกลุ่มที่เป็นทางการ แต่การดำรงชีพของเกษตรกรก็ควบคู่กับการสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นทางการกับหน่วยงานราชการคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่ และต่อเนื่องโดยเฉพาะเรื่องน้ำ ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“เกษตรกรในหมู่บ้านรู้จักกันหมดเราจึงคุยกันว่า ควรที่จะขอรับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เขาเข้ามาช่วยเหลือเรา เขาจึงให้พ่อเข้าไปติดต่อ แต่เนื่องจากยาสูบไม่ใช่พืชเศรษฐกิจที่รัฐส่งเสริม เขาจึงสนับสนุนได้มากที่สุดคือเรื่องน้ำ ซึ่งก็เป็นเรื่องที่เราต้องการกับเขามากที่สุดด้วย เพราะยาสูบเป็นพืชที่จะปลูกได้ในฤดูน้ำแล้ง จึงมีการแต่งตั้งคณะกรรมการน้ำชุมชนเพื่อการเกษตรขึ้น โดยมีพ่อเป็นประธาน และกรรมการอีก 14 คน (รวมเป็น 15 คน) ซึ่งถือเป็นเครือข่ายและประโยชน์ส่วนที่เกษตรกรในกลุ่มได้มากที่สุด” (พ่อดำ (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

สรุปได้ว่า ทูทางสังคมของเกษตรกร เป็นเครือข่าย และความสัมพันธ์ของเกษตรกรที่มีกับบุคคลและหน่วยงาน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แต่เครือข่ายและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้นั้น เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีพอื่นได้ โดยเฉพาะทุนธรรมชาติและทุนกายภาพ หรือเข้าถึงการสนับสนุนจากบุคคลอื่นและรัฐอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่องได้

อนึ่ง ในหัวข้อก่อนหน้านี้ คือ ทุนมนุษย์ จากการที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า สังคมเกษตรกรรมสูงวัยท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อปลูกยาสูบนั้น เนื่องจากการปลูกยาสูบถึงเก็บเกี่ยวจะอยู่ในช่วงปลายฤดูหนาวถึงฤดูร้อน หรือช่วงหลังฤดูฝน ส่งผลให้น้ำปกติตามแหล่งน้ำธรรมชาติมีไม่เพียงพอ เกษตรกรจึงได้อาศัยทุนอื่นเพื่อแก้ไขปัญหาทำให้ทุนทางสังคมเข้ามามีบทบาทในด้านนี้ เพื่อข้ามผ่านความท้าทายในเรื่องน้ำที่เกิดขึ้น

5.3.1.3 ทุนธรรมชาติ (natural capital)

ทุนธรรมชาติเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ซึ่งอาจเป็นส่วนรวมหรือสาธารณะ และของเกษตรกรเฉพาะราย ซึ่งไหลเวียนอยู่ในพื้นที่แปลงเกษตร ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติสามารถช่วยสนับสนุนให้เกษตรกรมีการดำรงชีพที่ดีขึ้น หรือช่วยลดความเปราะบางของเกษตรกรลงได้ แต่ในทางกลับกันก็สามารถเพิ่มความเปราะบางของเกษตรกรได้เช่นเดียวกันหากมีในปริมาณมากจนเกินความพอดี หรือเข้ามาในช่วงเวลาที่ไม่เหมาะสมก็สามารถเพิ่มความเปราะบางให้กับเกษตรกรได้เช่นเดียวกัน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“พื้นที่บ้านโพนสาของเราดี ดินดี น้ำดี เหมาะต่อการทำเกษตร โดยเฉพาะน้ำคือจุดเด่นของบ้านเรา ด้านหนึ่งก็น้ำโขง ด้านหนึ่งก็น้ำโมง อีกด้านก็น้ำคุก ทำให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งน้ำเรามีตลอดทำให้เหมาะต่อการปลูกพืชใน

ฤดูแล้ง แต่หากฤดูฝน บางปีฝนมากกับน้ำโขงน้ำเยอะ ก็ท่วมทั้งบ้านเรือน และผลผลิตทางการเกษตรได้เหมือนกัน แลวันนี้เขาจึงไม่ค่อยปลูกพืชหน้าฝน” (พ่อม่วง (ชื่อสมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“บ้านเราปลูกยาสูบได้ดี ใบยามีคุณภาพดี ดินที่อื่นปลูกได้ไม่ดีเท่าบ้านเรามองดูสีโพนสามี่แต่แปลงยาสูบ ไปที่อื่นไม่เห็นมีมากเหมือนเราเลย แต่ก็มีมากในช่วงนี้ นะ (เดือนมกราคม ถึงเดือนมีนาคม) ถ้ามาตอนเดือนหก เดือนเจ็ด (เดือนมิถุนายน ถึงเดือนกรกฎาคม) ก็จะเห็นแต่น้ำ” (พ่อแดง (ชื่อสมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

สรุปได้ว่า ทนธรรมชาติของเกษตรกร ในความหมายของพื้นที่นั้น ไม่ใช่เฉพาะทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสาธารณะเพียงอย่างเดียว เช่น ป่าไม้สาธารณะ ลำน้ำสาธารณะ เป็นต้น แต่รวมถึงทรัพยากรดินซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกยาสูบของเกษตรกรด้วย หรือกล่าวได้ว่า ทนธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ได้มาจากธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกษตรกรไม่ได้สร้างขึ้นมาเอง โดยเกษตรกรมองว่า ทนธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พื้นที่บ้านโพนสามี่การปลูกยาสูบเป็นจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องจากทนธรรมชาติเป็นจุดเด่นของเกษตรกรในพื้นที่ ทำให้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรยังดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทาย นอกจากนี้ ทนธรรมชาติยังเป็นตัวกำหนด ภูมิทัศน์การเกษตรของพื้นที่อีกด้วย เช่น ลักษณะพืชที่เหมาะสมในการเพาะปลูก การจัดการช่วงเวลาที่เหมาะสมต่อการปลูกพืชแต่ละชนิด หรือพฤติกรรมการปลูกพืชของเกษตรกร

5.3.1.4 ทนกายภาพ (physical capital)

ทนกายภาพเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่ในพื้นที่ โดยเกษตรกรสามารถเข้าถึงและเข้าใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่ได้ นอกจากนี้ยังรวมถึงสิ่งที่เกษตรกรได้ดำเนินการจัดหา เพราะมีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพของเกษตรกร อย่างไรก็ตาม ทนกายภาพ อาจไม่ใช่สิ่งที่ช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิตและผลผลิตให้กับเกษตรกรได้โดยตรง แต่สามารถสนับสนุนความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพของเกษตรกรในทางอ้อมได้ เช่น เส้นทางคมนาคม ไฟฟ้า การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เครื่องมือทางการเกษตร คลองส่งน้ำ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เรียกได้ว่าเป็นกายภาพหรือสิ่งที่ไม่มีชีวิต แต่มีความสำคัญต่ออาชีพของเกษตรกรเอง โดยเฉพาะการสนับสนุนการทำการเกษตร ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“แปลงเกษตรทุกแปลงต้องมีถนนเข้าถึง บางเส้นทางเป็นถนนสาธารณะก็จะมีคอนกรีต เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมาทำให้ แต่หากไม่เป็นสาธารณะชาวบ้านก็ตัดแบ่งเพื่อใช้งานกันเอง คนอยู่แปลงด้านในก็ใช้ทางออกกับคนที่อยู่แปลงด้านนอก เพราะหากไม่มีถนนลำบากเลย ทั้งการเที่ยวเข้าเที่ยวออก เข้ามาดูแลรักษา และที่สำคัญตอนขนใบยาออกไปจะลำบากมากเพราะต้องเดินไกล คนแถวนี้จึงแบ่งถนนให้กันใช้” (แม่ชมพู่ (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“เรื่องข้อมูลข่าวสารสำคัญมาก ทั้งราคาเกี่ยวกับอุปกรณ์การเกษตร ราคาปุ๋ย ราคาแรงงาน ราคาการรับซื้อยาสูบ เกษตรกรจะส่งข่าวกัน ว่าตอนนี้ได้ราคาเท่าไร คนนี้คนนั้นให้ราคาเท่าไร ผู้รับซื้อเจ้านี้เจ้านั้นให้ราคาเท่าไร จะแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันตลอด จะได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกันด้วย เพราะหลาย ๆ คนก็เป็นญาติกัน” (พ่อฟ้า (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“เครื่องมือการเกษตรเราก็ต้องซื้อเข้ามาหลายอย่าง แต่ซื้อแบบทยอยซื้อ ซื้อเป็นอย่าง ๆ ปีไหนขายยาสูบได้เงินเยอะก็ซื้อเยอะ หรือหากไม่มีเงินก็ต้องยืมมาซื้อเพื่อสะสมไว้ เช่น รถไถ เครื่องสูบน้ำ ท่อส่งน้ำ เครื่องหั่นยาเส้น รถสามล้อขนยาสูบ เพราะหากไม่มีงานเราก็เดินช้า จะจ้างเขาทั้งหมดก็เป็นต้นทุนเราอยู่ดี สู้เราซื้อมาเป็นของเราดีกว่า ถึงแม้เสียเงินแต่เราก็ได้ของมาใช้” (พ่อดำ (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าน้ำเพื่อการเกษตร จะเป็นทุนทางธรรมชาติแต่คลองส่งน้ำ และสถานีสูบน้ำหรือสิ่งที่ทำให้น้ำจากแม่น้ำโขงมาถึงแปลงเกษตรได้ จัดว่าเป็นทุนกายภาพที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุน จึงกล่าวได้ว่าน้ำจากแม่น้ำโขงมาถึงแปลงเกษตรได้เพราะเกษตรกรมีการสร้างเครือข่ายการบริหารจัดการของคณะกรรมการน้ำร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำให้เกิดสถานสูบน้ำและคลองส่งน้ำขึ้น

สรุปได้ว่า ทุนกายภาพของเกษตรกร เป็นทั้งกายภาพที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานที่หน่วยงานของรัฐได้สนับสนุน เช่น ถนน ไฟฟ้า คลองส่งน้ำ และกายภาพที่เกษตรกรได้จัดหาด้วยตนเอง เพราะมีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพ เช่น เครื่องมืออุปกรณ์การเกษตร ทั้งนี้ หากเกษตรกรมีทุนกายภาพที่พร้อมก็จะทำให้การดำรงชีพและการประกอบอาชีพมีความสะดวกรวดเร็ว อุปสรรคและข้อจำกัดในขั้นตอนต่าง ๆ จากการปลูกและขายยาสูบก็จะลดน้อยลง

อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทุนกายภาพอีกประการที่สำคัญและแตกต่างจากการปลูกพืชเศรษฐกิจทั่วไปคือ ข้อมูลข่าวสารและการใช้เทคโนโลยีเชื่อมโยงกับหน่วยงานรัฐ กล่าวคือเกษตรกรได้ข้อมูลข่าวสารจากเกษตรกรด้วยกันเองเป็นหลัก ทั้งเรื่องการปลูก การดูแลรักษา การขายผลผลิต โดยไม่มีหน่วยงานใดทั้งรัฐและเอกชนส่งข้อมูลข่าวสารให้ ส่วนการใช้เทคโนโลยีเชื่อมโยงกับหน่วยงานรัฐนั้น การปลูกยาสูบนอกเหนือจากการขออนุญาตต่าง ๆ กับสรรพสามิตแล้ว ไม่ปรากฏการเชื่อมโยง ลงทะเบียน หรือรายงานข้อมูลกับหน่วยงานรัฐอีก ทั้งรูปแบบปกติหรือการทำผ่านเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทันสมัย เช่น แอปพลิเคชัน (application) ในสมาร์ทโฟน หรือทางอินเทอร์เน็ต (internet) อย่างเช่นพืชเศรษฐกิจทั่วไป เช่น ข้าว ข้าวโพด ลำไย ยางพารา เป็นต้น รัฐจะให้ลงทะเบียนในแอปพลิเคชัน Farmbook (สมุดทะเบียนเกษตรกร) ที่พัฒนาโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อรับเงินช่วยเหลือ อุดหนุน เบี้ยหวัด ตามนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนจากรัฐ แต่ไม่มียาสูบอยู่ในรายการของนโยบายนั้น

5.3.1.5 ทุนการเงิน (financial capital)

ทุนการเงินเป็นทั้งเงินและทรัพย์สินอื่นที่สามารถแลกเปลี่ยนเป็นเงินได้ เพื่อให้เกษตรกรสามารถนำมาใช้ในการดำรงชีพ ทั้งการใช้ในกิจกรรมด้านการเกษตรและการใช้จ่ายในครัวเรือน เช่น เงินสดและเงินฝากธนาคาร ทองคำ เงินกู้ยืม โดยทุนประเภทนี้จะมีคามยืดหยุ่นมากที่สุด เพราะสามารถใช้และแปลงสภาพเป็นทุนประเภทอื่นได้อย่างรวดเร็ว และสามารถเพิ่มทุนประเภทอื่นเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีพของเกษตรกรได้ เช่น การนำเงินไปซื้อเครื่องมือทางการเกษตร การจ้างแรงงาน การสะสมเงินจนสามารถซื้อที่ดินเพื่อการเกษตรเพิ่มขึ้น ตลอดจนการลงทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น เพื่อให้ได้ผลตอบแทนที่เกษตรกรมองว่าจะเกิดประโยชน์มากกว่า เช่น การส่งลูกหลานเรียนหนังสือ การส่งลูกหลานไปทำงานต่างประเทศ เป็นต้น

ดังนั้น ทุนการเงิน จึงเป็นเรื่องของรายได้และการสะสมรายได้ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้ที่เพียงพอต่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐานเท่านั้น ไม่สามารถสะสมทุนการเงินจนถึงขั้นเลื่อนขั้นทางสังคมและเศรษฐกิจได้ แต่เกษตรกรก็พยายามหาช่องทางเพื่อจัดการทุนการเงินให้เกิดความเหมาะสม ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“หาง่ายใช้ง่าย ยาสูบถึงแม้ว่าหากเปรียบเทียบกับจะมีราคาดีกว่าพืชชนิดอื่น เช่น ข้าว ข้าวโพด มะเขือเทศ แต่ต้นทุนการผลิตก็มีอยู่เหมือนกัน ทำให้พอเราขายได้ก็ต้องแบ่งใช้หนี้ ก็ต้องแบ่งใช้ในบ้าน ก็แทบที่จะไม่เหลือ แต่ก็ดีหน่อยเพราะยาสูบมันปลูกไม่นานก็ได้ขาย หลังจากนั้นเราก็ไปรับจ้างหาทำอย่างอื่น เป็นการหารายได้เพิ่ม”
(แม่ส้ม (ชื่อสมมติ), 29 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“ยาสูบได้ราคาดีกว่าพืชชนิดอื่นที่รัฐเข้ามาส่งเสริมให้ปลูก เช่น ยาสูบไร่ละประมาณห้าหมื่น ข้าวโพดไร่ละไม่ถึงหมื่น ส่วนมะเขือเทศยิ่งหนักตอนปลูกตอนขายไม่รู้ราคาต้องขนไปถึงโรงงานถึงจะรู้ราคา ปลูกก็ยากราคาก็ไม่ดี จะดีหน่อยก็มีแต่พริก เพราะพริกราคาดีพื้นที่ปลูกน้อย ตลาดรับซื้ออยู่ใกล้บ้าน และพริกก็ปลูกได้ตลอดสวนใหญ่จึงปลูกไปกับแปลงยาและบางส่วนก็ปลูกเพิ่มหลังเก็บยา ปลูกหลายอย่างได้เงินหลายทาง แต่เน้นการปลูกยาสูบดีกว่า มีเงินพอกินพอใช้ ปลูกมาตั้งแต่เกิดจนได้ส่งลูกเรียนจบปริญญาตั้งสองคน ก็เงินยาสูบนี้ละ สร้างบ้าน สร้างรถ ก็เงินยาสูบนี้ละ” (พ่อฟ้า (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ ในประเด็นของทุนการเงินนั้น นอกเหนือจากเป็นทุนที่มีความยืดหยุ่นมากที่สุดแล้ว ยังพบข้อที่แตกต่างมากที่สุดกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลอีกด้วย กล่าวคือ เกษตรกรแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกที่ดินปลูกยาสูบเป็นของครัวเรือน และกลุ่มที่สองที่ดินปลูกยาสูบเช่าบุคคลอื่น ทำให้เห็นถึงความแตกต่างในแง่ที่ว่า กลุ่มแรกจะมีโอกาสในการสะสมทุนการเงินมากกว่ากลุ่มที่สอง เพราะไม่ต้องจ่ายค่าเช่า ไม่ต้องสูญเสียเกี่ยวกับการสร้างโรงเรือนชั่วคราวเพื่อเก็บยาสูบทุกปี ทำให้มีโอกาสในการบรรลุเป้าหมายในการดำรงชีพมากยิ่งขึ้น ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุไว้ว่า

“ขายได้เงินมาก็ใช้จ่ายหลายทาง เพราะเราต้องเช่าคนอื่นทำ เราไม่มีที่ดินเป็นของตนเองก็ต้องเช่าคนอื่น ตอนนี้เช่าอยู่ 5 ไร่ ๆ ละ 4,000 บาทต่อปี ตกปีละ 20,000 บาท ทำให้เงินพอได้จากการขายยาสูบก็ต้องแบ่งไว้จ่ายให้กับเจ้าของที่ดินด้วย จึงพอได้ใช้จ่ายในครัวเรือนเท่านั้น ไม่ถึงขั้นเหลือเก็บ บางปีหากถึงหน้ายา ไม่มีเงินลงทุนก็ต้องไปหาญาติคนอื่นเขามาก่อน หมุนกันไปก่อน ขายยาได้ถึงเอามาคืนเขา” (แม่ตาล (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ ในประเด็นราคาเช่าที่ดินเพื่อเพาะปลูกในพื้นที่นั้น จะมีราคาที่แตกต่างกัน ตั้งแต่ 1,000-5,000 บาทต่อไร่ต่อฤดูกาล โดยแปลงที่มีราคาเช่าสูงเนื่องจากที่ดินสวย กล่าวคือ มีดินและน้ำที่สมบูรณ์ เส้นทางการคมนาคมสะดวก ที่ดินลักษณะเช่นนี้จะเป็นที่หมายตาของเกษตรกร ทำให้เจ้าของที่ดินตั้งราคาเช่าไว้สูง ส่วนใหญ่จะเป็นแปลงติดริมโขงตามถนนหมายเลข 242 สายหนองคาย-ท่าบ่อ ซึ่งมีแนวถนนขนานไปกับแม่น้ำโขง

สรุปได้ว่า ทุนการเงินของเกษตรกร เป็นเงินและทรัพย์สินอื่นที่สามารถแปลงเป็นเงินได้ง่ายและสะดวก ทั้งเป็นเงินที่เกิดจากรายได้ และเงินที่ได้มาจากการกู้ยืมบุคคลอื่น นอกจากนี้ ทุนการเงินอาจไม่ใช่เฉพาะรายได้หรือการถือครองทุนการเงินเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงค่าใช้จ่ายทาง

การเงินที่เกษตรกรมองว่า รายได้ที่เกิดขึ้นนั้น มีรายจ่ายที่จำเป็นต่อกันเงินรายได้ไว้จ่ายรายจ่ายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอย่างแน่นอนด้วย เช่น จ่ายค่าเช่า จ่ายค่าน้ำค่าน้ำประปา เป็นต้น

อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ในประเด็นการไม่สามารถสะสมทุนการเงินจนถึงขั้นเลื่อนขั้นทางสังคมและเศรษฐกิจได้ ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะอยู่ในวงจรการปลูกยาสูบมาอย่างยาวนาน และพร้อมที่จะอยู่ในวงจรนี้ต่อไป เนื่องจากเกษตรกรมองว่า การปลูกยาสูบมีความมั่นคงตามศักยภาพของตนเอง นอกจากนี้ ประเด็นการสะสมทุนการเงินของเกษตรกรที่ปลูกยาสูบมีความแตกต่างที่ชัดเจนกับเกษตรกรที่ปลูกข้าวในชนบทอีสานคือ การสะสมทุนการเงินผ่านทรัพย์สินประเภทอื่น โดยเฉพาะสัตว์เศรษฐกิจ เช่น วัว ควาย หมู ซึ่งเกษตรกรที่ปลูกยาสูบไม่มีการสะสมทุนประเภทนี้ เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องที่ดินและกิจกรรมการดำรงชีพที่ไม่เอื้ออำนวย

จากการที่กล่าวมาในประเด็นทรัพยากรการดำรงชีพ สรุปได้ว่า ทรัพยากรในการดำรงชีพเป็นสิ่งที่เกษตรกรมีอยู่หรือมีสิทธิ์อยู่ในสิ่งนั้น และสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ โดยเป็นสิ่งที่เปราะบางทั้งเชิงบวกและลบต่อการดำรงชีพ ประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนการเงิน โดยได้พบว่า ทุนมนุษย์เป็นปัจจัยพื้นฐานที่นำมาสู่การเกิดขึ้นและการบรรลุเป้าหมายในการดำรงชีพของเกษตรกร ทุนทางสังคมและทุนธรรมชาติเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้การดำรงชีพของเกษตรกร สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันได้ดียิ่งขึ้น แต่ทุกทุนก็มีความเชื่อมโยงกัน โดยไม่สามารถแยกออกจากทุนประเภทอื่นได้ ดังนั้น ทั้ง 5 ด้านนั้น ล้วนเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมซึ่งกันและกันไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง อนึ่ง เกษตรกรแต่ละรายได้เผชิญกับทรัพยากรในสถานการณ์ที่แตกต่างกันทำให้ส่งผลต่อการใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่แตกต่างกันด้วย

5.3.2 ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (Livelihood strategies) เป็นการเลือกใช้ทุนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพที่เหมาะสม และรวมไปถึงการจัดการ การสะสม การสร้างความมั่นคงปลอดภัย ตลอดจนการแสวงหาทรัพยากรและรายได้เพิ่มขึ้นในหลากหลายช่องทาง โดยมีกลวิธีต่าง ๆ ที่หลากหลาย เพื่อการตอบสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นต่อเกษตรกรและครัวเรือน ซึ่งประกอบด้วยยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.3.2.1 ยุทธศาสตร์การจัดการ (Coping strategies)

ยุทธศาสตร์การจัดการเป็นการพยายามแสวงหาและจัดสรรทรัพยากรในครัวเรือนให้เกิดความเหมาะสมต่อการดำรงชีพ นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงการที่เกษตรกรสามารถใช้เครือข่ายทาง

สังคมทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อสนับสนุนการมีชีวิตที่มั่นคงขึ้นทั้งต่อตนเองและครัวเรือนของเกษตรกร โดยยุทธศาสตร์ในการจัดการนี้ ถือได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เนื่องจากเป็นพื้นฐานและได้ส่งผลต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพในด้านอื่น หรือหากจะเปรียบเทียบแล้ว ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพก็คล้ายคลึงกับทุนมนุษย์ เนื่องจากเป็นพื้นฐานสำคัญของทรัพยากรในการดำรงชีพด้านอื่น ๆ นั่นเอง อนึ่ง ยุทธศาสตร์การจัดการของเกษตรกร สามารถจำแนกออกเป็น 4 ประเด็น คือ การแสวงหาน้ำเพื่อการเกษตรให้เพียงพอ การจัดการพื้นที่เพื่อการเกษตร การจัดการด้านแรงงาน และจัดการเครือข่ายทางสังคม

กล่าวได้ว่า ยุทธศาสตร์การจัดการ เป็นการหาหนทางให้ได้มาซึ่งทรัพยากรในการดำรงชีพ เช่น การจัดการให้น้ำมาเพื่อปลูกยาสูบ การจัดการให้ได้แรงงานมาเพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ ให้ความความราบรื่นและบรรลุผล ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“แหล่งน้ำในแปลงเกษตรของพ่อก็ไม่เพียงพอสำหรับปลูกยาสูบ ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ก็จะเป็นอย่างนี้ ประมาณร้อยละ 90 นะที่มีน้ำไม่พอ จึงได้เข้าร่วมกับโครงการน้ำเพื่อการเกษตรเขาจะมีประธานมีการรวมกันหมู่บ้านเรานี่ละดูแลกันเอง ซึ่งต้องจ่ายค่าใช้น้ำช่วยสถานีสูบน้ำจากโขงไร่ละประมาณ 150 บาท/ฤดูกาล แต่ก็คุ้มค่า เพราะเราปลูกแค่ 3-4 เดือน จ่ายไปก็หักหรือบาทขายยาสูบได้คืนอยู่แล้ว สถานีสูบน้ำตั้งอยู่ริมโขงสูบน้ำผ่านคลองชลประทานทั้งของ เทศบาล และ อบต. แต่หากสิ้นสุด เกษตรกรก็ทำคลองใส่ไก่อคลองเล็ก ๆ แล้วผันน้ำต่อกันไปเรื่อย ๆ หากไม่มีคลองก็จะเป็นท่อ PVC” (พ่อเขียว (ชื่อสมมติ), 29 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“แรงงานในครัวเรือนเพียงอย่างเดียวมันไม่พอ เพราะยาสูบมันมีช่วงเบาะช่วงเร่งซึ่งต้องแข่งกับเวลา บางช่วงคือ ช่วงลงกล้า ช่วงพรวนดินใส่ปุ๋ย และช่วงเก็บใบต้องทำไปพร้อมกันทั้งแปลง โดยเฉพาะช่วงเก็บใบ เพราะเก็บไปแล้วต้องเอาใบคัดแยกและหั่นซอยพร้อมกัน ซึ่งต้องแข่งกับเวลา ดังนั้น ก็จำเป็นที่จะต้องจ้างแรงงาน แต่ต้องเลือกคนที่ขยันเอาใจใส่ในการทำงาน ส่วนใหญ่จะจ้างเป็นวัน ๆ ละ 450 บาท แต่หากครึ่งวันจะ 250 บาท เลี้ยงดูอย่างดี ตอนเย็นวันไหนแดดร้อน ๆ ต้องเพิ่มค่าน้ำให้อีก” (พ่อฟ้า (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“ยา มันพอมีราคาจึงอยากเพิ่มพื้นที่ปลูกจึงได้ไปขอเช่าเขา ตกลงเช่ากันไร่ละ 4,000 บาท/ฤดูกาล เขาให้มาแต่ที่ดินนะหากขาดอะไรต้องทำเองหมด ถนนก็ทำเอง ร่องน้ำก็ทำเอง ไฟฟ้าก็ทำเอง ตูบก็ทำเอง (โรงเรือนชั่วคราวเก็บยาสูบ-ผู้วิจัย) เราดูแลเอง

หมด ส่วนพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นเราก็จ้างคนอื่นมาช่วยทำ ตอนนี้นั้นมีแรงงานรับจ้าง เข้าตั้งทีมกันไว้เลยเรายากได้ก็คนเขาก็มาถ้าเขาวางนะ ตามราคาที่ตกลงกัน นอกจากนั้น เกษตรกรยังจ้างกันเองก็มี เรื่องแรงงานจึงไม่มีปัญหา” (พ่อม่วง (ชื่อสมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“เห็นยาสูบมันพอได้เงิน เป็นของที่เรามาตั้งแต่เกิด เรามีทักษะและความพร้อมด้านนี้ และที่สำคัญเรื่องราคา แต่ก่อนประมาณ 2-3 ปีที่แล้ว กิโลละร้อย-กิโลละร้อยยี่สิบ ปีที่แล้วกิโลละ 130-140 บาท ปีนี้เห็นว่า 150 บาท ราคามันขึ้นก็เลยอยากปลูกเพิ่ม จึงไปติดต่อขอเช่าที่ดินจากเจ้าอื่น อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันนี่ละ ปีนี้เลยได้มา 3 ไร่ ปีนี้จึงได้ปลูกเพิ่มจากเดิม ตลาดก็มี ยาเรามีคุณภาพก็ขายได้หมด” (พ่อเขียว (ชื่อสมมติ), 29 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

สรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์การจัดการของเกษตรกร เป็นการแสวงหา การสร้างเครือข่าย การจัดสรรทรัพยากรในครัวเรือน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการดำรงชีพ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการปลูก และการขายยาสูบ และการดำรงชีวิตของตนเองและครัวเรือน ซึ่งยุทธศาสตร์ในการจัดการนี้ หากทำได้อย่างมีประสิทธิภาพก็จะทำให้องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตดีขึ้น แต่ในทางกลับกันหากการจัดการไม่เหมาะสมก็จะส่งผลต่อการดำรงชีพในด้านลบได้ เช่น ผลผลิตไม่มีคุณภาพ เนื่องจากเกษตรกรจัดการเรื่องดินและน้ำไม่เหมาะสม แรงงานที่ไม่กระตือรือร้นในการทำงาน จนทำให้ผลผลิตเกิดความเสียหาย เป็นต้น

อนึ่ง ในประเด็นการจัดการแรงงานนั้น ถึงแม้ว่าในพื้นที่จะก้าวเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัย แต่เนื่องจากการปลูกยาสูบไม่ใช่พืชที่ต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้น หรือไม่ต้องใช้แรงงานมากและต่อเนื่อง เกษตรกรจึงสามารถหมุนเวียนแรงงานในครัวเรือนและแรงงานรับจ้างในพื้นที่ได้ จึงเป็นพืชที่เอื้อต่อการปลูกในพื้นที่ด้วย

5.3.2.2 ยุทธศาสตร์การสะสม (Accumulation strategies)

ยุทธศาสตร์การสะสมเป็นการสะสมเพื่อเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคม โดยสามารถทำได้ในหลายรูปแบบ ทั้งการขยายครัวเรือน การหาที่ดินเพิ่ม เพื่อขยายพื้นที่สำหรับการปลูกยาสูบ ซึ่งจะส่งผลต่อการมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นด้วย โดยอาจรวมถึงการย้ายถิ่นฐานของเกษตรกรจากการจัดหาและจัดซื้อที่ดินแปลงใหม่ เครื่องมือทางการเกษตรชุดใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์ในการสะสมนี้ เกษตรกรส่วนใหญ่อาจมีข้อจำกัด เนื่องจากถึงแม้รายได้จากการขายยาสูบจะค่อนข้างดี เมื่อเปรียบเทียบกับพืชชนิดอื่น แต่รายจ่ายทั้งที่เกี่ยวข้องกับยาสูบและรายจ่ายในครัวเรือนของเกษตรกรก็

มากเช่นเดียวกัน ทำให้ส่วนใหญ่ไม่มีเงินเก็บสะสมถึงขั้นซื้อที่ดินและย้ายถิ่นฐานได้ โดยหากเป็นการขยายพื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่จะเป็นการเช่าที่ดินจากบุคคลอื่นเพื่อขยายแปลงเกษตรของตนเอง มากกว่าจะเป็นการซื้อที่ดินเป็นของตนเอง

กล่าวได้ว่า ยุทธศาสตร์การสะสม เป็นการแสวงหารายได้เพื่อสะสมทรัพย์สินทางเศรษฐกิจหรือสะสมทุนทางเศรษฐกิจ เพื่อเลื่อนชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งโดยความหมายทั่วไป คือ การเลื่อนชั้นจากเกษตรกรไร้ที่ดินเป็นเกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง หรือสะสมจนทำให้มีที่ดินเป็นของตนเอง (หรือการซื้อที่ดินทำกินแปลงแรกด้วยเงินของตนเอง) แต่ในพื้นที่วิจัยไม่ปรากฏลักษณะเช่นนี้ เนื่องจากในสัดส่วนของเกษตรกรที่มีที่ทำกินเป็นของตนเองนั้น ทั้งหมดได้ที่ดินแปลงแรกมาจากมรดกของครัวเรือน จึงไม่เข้าข่ายยุทธศาสตร์การสะสม อนึ่ง ส่วนเกษตรกร 1 รายที่สามารถซื้อที่ดินเพิ่มได้นั้น ก็ไม่เข้าข่ายยุทธศาสตร์การสะสมเช่นกัน เนื่องจากการซื้อที่เพิ่มจากของเดิมที่มีอยู่เป็นยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“พ่อปลูกยาสูบแบบไม่กดดัน จึงไม่เน้นรวย (พร้อมกับหัวเราะ) อย่างว่าแต่เก็บเงินสะสมเงินจนซื้อที่ซื้อทางเลย แคมี่เงินใช้จ่ายในครัวเรือนกับจ่ายค่าเช่าที่ดินก็เอาให้มันรอดก่อน เกษตรกรกลุ่มเช่าที่ดินก็เป็นคล้าย ๆ กันหมด เท่าที่พ่อเห็นไม่มีนะที่เช่าที่ดินเขาแล้ว เมื่อขยายยาสูบจนถึงขั้นสามารถซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้ ยกเว้นที่มรดกหรือเงินที่ลูกหลานส่งกลับจากการไปเมืองนอกนะ ถึงสามารถซื้อที่เป็นของตนเองได้ แต่ที่เห็นอยู่บ่อย ๆ จะเป็นขายนะ” (พ่อเขียว (ชื่อสมมติ), 29 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

โดยสิ่งที่ใกล้เคียงกับการสะสมเพื่อเลื่อนชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม อาจรวมถึงทรัพย์สินประเภทอื่นที่ไม่ใช่เฉพาะการสะสมที่ดินและเงินสดเท่านั้น เช่น การสะสมทรัพย์สินผ่านสิ่งอำนวยความสะดวกและเครื่องมือการเกษตรที่มีราคาสูง ซึ่งเป็นการเลื่อนชั้นจากเกษตรกรที่ใช้แรงงานอย่างเข้มข้น เป็นเกษตรกรที่ใช้เครื่องทุ่นแรงแทนแรงงานตนเอง ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ที่เห็นอยู่ โดยเฉพาะเครื่องมือการเกษตร เช่น รถไถ เครื่องสูบน้ำ เครื่องหั่นชอย รวมไปถึงการปรับปรุงบ้าน รถสามล้อ รถมอเตอร์ไซด์ ก็ได้มาจากการขายยาสูบทั้งนั้น สะสมปีละอย่างสองอย่าง เพราะต้องเอาไปใช้จ่ายในครัวเรือนด้วย” (สัมภาษณ์, พ่อดำ (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่สามารถใช้ยุทธศาสตร์การสะสมเพื่อเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคมได้มีจำนวนน้อยมาก โดยเฉพาะการสะสมที่ดิน ซึ่งเป็นผลมาจากการมีรายได้ที่ไม่สูงมากนักประกอบกับการมีรายจ่ายหลายทาง ทั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เกษตรกรที่เช่าที่ดินเพาะปลูกเผชิญกับข้อจำกัดในเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าเกษตรกรที่มีที่ดินเพาะปลูกเป็นของครัวเรือน กล่าวอีกนัยหนึ่ง เกษตรกรที่สามารถบรรลุยุทธศาสตร์การสะสมได้ต้องมีเงื่อนไขสำคัญคือ ที่ดินที่เพาะปลูกเป็นของครัวเรือน ยังไม่ได้แบ่งที่มรดกให้กับเกษตรกรแต่เกษตรกรสามารถเช่าเพาะปลูกได้โดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่า ทำให้มีเงินเก็บสะสมจนสามารถนำไปซื้อที่ดินแปลงแรกเป็นของตนเองได้ โดยยุทธศาสตร์การสะสมนี้มีสัมพันธ์กับยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้นด้วย

สรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์การสะสมของเกษตรกร เป็นการสะสมเพื่อเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคม โดยได้แปลงทรัพยากรทางการเงินที่ได้มาจากการขายยาสูบเป็นทรัพย์สินประเภทอื่นเพื่อเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเกษตรกรได้ใช้ยุทธศาสตร์ในหลายรูปแบบ เช่น การขยายพื้นที่การปลูกยาสูบ เพื่อให้ได้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น การเช่าที่ดินบุคคลอื่น ทำให้เกษตรกรสามารถสะสมทรัพย์สินทั้งที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือทางการเกษตรและเครื่องอำนวยความสะดวกในครัวเรือนได้

5.3.2.3 ยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น (Consolidation strategies)

ยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น มีความแตกต่างจากยุทธศาสตร์การสะสม กล่าวคือ เมื่อเกษตรกรเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคมมาแล้ว จากผลพวงของยุทธศาสตร์การสะสมแต่เกษตรกรต้องการยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น และมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองในระดับที่สามารถปล่อยให้คนอื่นเช่าได้

ดังนั้น ยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น จึงเป็นการกระทำที่ต้องการยกระดับคุณภาพชีวิตให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ทั้งตัวเกษตรกรเองและครัวเรือน ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่เป็นผลสำคัญมาจากการเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้น เพื่อยกระดับครัวเรือนให้สูงเพิ่มขึ้นอีก เกษตรกรจึงได้มีการขยายช่องทางและโอกาสในการพัฒนาพื้นที่การปลูกยาสูบและรายได้ของตนเองให้สูงขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม มีเพียงเกษตรกรจำนวนน้อยเท่านั้น ที่สะสมทุนจนถึงขั้นที่สามารถซื้อที่ดินเพื่อการเกษตรเพิ่มขึ้นจากเดิมได้ อนึ่ง จากผู้ให้ข้อมูลในสัดส่วนของเกษตรกรทั้ง 10 ราย พบเพียง 1 รายเท่านั้นที่สามารถสะสมเงินเก็บจนสามารถซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นได้ แต่ก็ย้อนหลังกลับไปนานเกือบ 20 ปีแล้ว ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“บ้านพ่อเป็นกลุ่มแรก ๆ ที่ปลูกยาสูบ พ่อขอพ่อพาทำมาตั้งแต่เกิด ตอนแรกยาสูบเข้ามาในโพนาเป็นการส่งเสริมจากสถานีใบยาสูบในช่วงแรก ตอนนั้นยังไม่มี

นายหน้า-นายทุนเข้ามารับซื้อ ทำได้เท่าไรก็ขายให้สถานีสหมิต แต่ต่อมาช่วงหลัง ๆ มานี้ สถานีลตโคเวตลง แถมมีเรื่องหลักเกณฑ์เรื่องคุณภาพ ประกอบกับข้างนอกก็เข้ามารับซื้อได้จึงหันมาทำแบบหันซอย (แบบอิสระ-ผู้วิจัย) จึงไม่บ่มเหมือนแต่ก่อน (แบบส่งสถานี ไปยาสูบ-ผู้วิจัย) ถึงแม้จะเปลี่ยนที่ขายแต่รายได้ก็ใกล้เคียงกัน พอได้ขายพอได้เก็บ เก็บจนได้ซื้อที่ดินแปลงนี้เพิ่ม น่าจะซื้อเมื่อปี 2550 ประมาณ 5 ไร่ ๆ ละสองแสนบาท แต่ตอนนั้นยังเป็นป่าอยู่ ราคาจึงไม่สูงมาก” (พ่อฟ้า (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

จะเห็นได้ว่า เกษตรกรที่สามารถสะสมทุนถึงขั้นสามารถซื้อที่ดินเพิ่มได้ต้องเป็นครัวเรือนที่เข้าเงื่อนไขดังต่อไปนี้ 1) มีที่ดินเพาะปลูกเป็นของตนเอง และ 2) มีที่ดินเพาะปลูกยาสูบมากกว่าเกษตรกรรายอื่นอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ กรณีพ่อฟ้า ที่มีที่ดินจำนวน 12 ไร่ ซึ่งสูงกว่าค่าเฉลี่ย 5.6 ไร่ ส่วนในกรณีที่เกษตรกรไม่สามารถเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคมได้ จะเห็นได้ว่าเกษตรกรที่เช่าที่ดินมีปัญหาในการสะสม กล่าวคือ ต้องสูญเสียค่าเช่าและค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับโรงเรือนชั่วคราว “ตูป” สำหรับเก็บรักษายาสูบ ทั้งค่าใช้จ่ายในการสร้าง การดูแลรักษา และการรื้อถอนโรงเรือน

ทั้งนี้ จากประเด็นเกษตรกรกลุ่มที่เช่าที่ดินเพาะปลูกจนไม่สามารถข้ามผ่านยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้นได้นั้น เนื่องจากเกษตรกรมีรายจ่ายหลายด้าน โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายที่แฝงมากับการเช่าที่ดิน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“เราเช่าที่ดินเขาทำ มันมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ จากการเช่าที่ดิน โดยเฉพาะการทำตูป ทั้งการหาของมาสร้าง ค่าช่างค่าของ พอเก็บยาสูบเสร็จ ก็ต้องหาคนมารื้อออกจากที่ดินเขาอีก ค่าใช้จ่ายในส่วนนี้รวม ๆ แล้วก็หมื่น-สองหมื่นอยู่นะ อันนี้ไม่รวมค่าแรงเรานะ และเราก็ทำเพียง 5 ไร่ ทำพอได้อยู่ได้กินกัน ไม่ถึงขั้นมั่นคงอะไรหรอก แต่ก็พออยู่ได้” (แม่ส้ม (ชื่อสมมติ), 29 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

โดยข้อมูลข้างต้นสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่ได้ให้ข้อมูลว่า ในปัจจุบันพื้นที่บ้านโนนสา เกษตรกรไม่สามารถซื้อที่ดินเป็นของตัวเองได้ ส่วนใหญ่หากมีการซื้อขายที่ดินกัน ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเป็นฝ่ายขายส่วนผู้ซื้อจะเป็นคนที่ไม่มาจากพื้นที่อื่น เช่น พ่อค้านักธุรกิจจากอำเภอและจังหวัด เพราะฉะนั้นแนวโน้มที่ดินของชาวบ้านซึ่งรวมถึงเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ จะหลุดมือจากกรรมสิทธิ์ในการถือครองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนมีคำกล่าวที่ติดตลกว่า “ไทยซื้อเหล็ก เจ๊กซื้อที่” ซึ่งหมายถึง คนไทยคือ ชาวบ้านนิยมขายที่ดินให้กับพ่อค้าคนจีนและคนญวน และเมื่อขายที่ดินได้แล้วก็

นิยมนำไปซื้อหลักคือ หลักสำหรับสร้างและซ่อมแซมบ้าน และรถยนต์ โดยนิยมซื้อรถยนต์กระบะ เพราะสามารถนั่งโดยสารก็ได้บรรทุกของก็ได้ แต่ในความเป็นจริงก็ไม่ใช่เฉพาะหลัก ได้นำไปใช้จ่ายในส่วนอื่นด้วย เช่น ส่งลูกหลานเรียนหนังสือ ลงทุนค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ในชุมชน ส่งลูกหลานไปทำงานต่างประเทศ เป็นต้น โดยรายการใช้จ่ายในส่วนหลังนี้ เกษตรกรมองว่า เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะทำให้ครัวเรือนมีความมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้นในอนาคต หรืออย่างน้อยที่สุดก็ไม่แย่งจากเดิมเนื่องจากหากไม่เปลี่ยนแปลงหรือไม่ทำอะไร ก็ย่อมเท่ากับเป็นการเพิ่มปัญหาและเพิ่มความเสี่ยงในอนาคต ทำให้การทำให้มั่นคงขึ้นจึงมีความสัมพันธ์กับการชดเชยและการเอาตัวรอดไปในตัวด้วย

5.3.2.4 ยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอด (Compensatory or survival strategies)

ยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอดเป็นการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน เป็นสิ่งที่ไม่ได้เตรียมตัวและไม่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า แต่ได้เกิดขึ้นกับเกษตรกรอย่างฉับพลัน จนทำให้ส่งผลกระทบต่อการค้าขายของเกษตรกร โดยเฉพาะเรื่องการเปลี่ยนแปลงในครัวเรือน หรือเป็นสถานการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นในครัวเรือนเป็นครั้งแรกจนเกิดความเสี่ยงต่อการปลุกยาสูบ เช่น สมาชิกที่เคยเป็นแรงงานในแปลงเกษตรต้องไปทำงานต่างประเทศ เกษตรกรผู้สูงวัยที่ร่างกายไม่แข็งแรงจนมีผลต่อการทำเกษตร รายจ่ายที่เพิ่มขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึง สถานการณ์ที่อยู่เหนือการควบคุมของเกษตรกรแต่มีผลต่อการปลูก การขาย และรายได้ของเกษตรกรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จนทำให้เกษตรกรต้องแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อเอาตัวรอด หรือเพื่อลดความเสี่ยงและความสูญเสียให้น้อยลง ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ตกมาปีนี้พ่อลูกชายที่เป็นกำลังหลักไปทำงานที่ได้วัน ก็เหลือพ่อกับแม่สองคนอายุก็เยอะขึ้น เรี่ยวแรงก็น้อยลง จึงจำเป็นต้องจ้างคนอื่นมาช่วย เพราะยาสูบเป็นรายได้หลักเพียงอย่างเดียวตอนนี้ ประกอบกับลูกชายพึ่งไปทำงานหนี้ยืมเขามายังเยอะก็เลยยังต้องทำยาสูบต่อไป แรงงานไม่พอก็ต้องจ้าง เพราะคิดว่าห้ทำอะไรต่าง ๆ แล้วถึงแม้ว่าจะได้น้อยลงแต่ก็พอจะได้อยู่” (พ่อดำ (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“เงินขายได้ปีที่แล้ว ก็ใช้หมดเพราะปีนี้ลูกเข้าเรียนปริญญา จึงมีค่าใช้จ่ายเยอะ ทำให้ต้องไปกู้ยืมเงินมาลงทุนทำสวนยา มีคนเขาปล่อย เราได้มา 10,000 ละ 1,000 ต่อฤดูกาล (1 ฤดูกาล คือ 4 เดือน-ผู้วิจัย) ไปเอามา 50,000 เอามาลงทุน ไม่มีก็

ทำไม่ได้ หากไม่ไปเอากับเขาก็ไม่รู้จะเอาที่ไหนมาลงทุน” (แม่ชมพู่ (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“แปลงเดิมเคยเช่าเขามาประมาณ 5 ปี ไร่ละ 3,000 จบฤดูกาลถึงจ่าย แต่เจ้าของเขาได้ขายที่ไป เจ้าของใหม่เขาก็จะสร้างบ้าน ต้องการที่เช่าใหม่ จึงได้มาเช่าแปลงนี้ เขาเอาไร่ละ 4,000 จ่ายก่อนครึ่งหนึ่ง จบฤดูกาลอีกครั้งหนึ่ง ก็ต้องจ่ายเพราะหากไม่เอาก็ไปรู้ว่าจะไปหาที่ไหน ที่เช่ามันพอมีแต่ บางแปลงดินน้ำไม่ดีก็ไม่อยากเช่า” (แม่ตาล (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

อีกประเด็นที่สำคัญของยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอด คือ เมื่อเกษตรกรไม่สามารถซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้ และเมื่อเผชิญกับปัญหาที่จำเป็นที่จะต้องเอาตัวรอด โดยเฉพาะเรื่องที่ดินสำหรับปลูกยาสูบ เกษตรกรก็ได้ใช้วิธีการแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าด้วยการขอเช่าบุคคลอื่น เนื่องจากการซื้อที่ดินไม่ใช่เหตุผลเดียวที่จะมีพื้นที่เพาะปลูกหรือเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกได้ ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ได้ใช้วิธีการเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกด้วยการเช่าบุคคลอื่น ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ไม่เคยซื้อหรือมีแต่ขาย เพราะค่าใช้จ่ายมันเพิ่มขึ้น อยากมีอยากได้ก็เลยต้องได้ขายที่ขายทาง แต่พื้นที่ปลูกไม่ได้ลดลงมีแต่จะเพิ่มขึ้น เพราะขายไปแล้วก็ไปหาเช่าเขาทำเหมือนเดิม เพราะหากพื้นที่ลดก็ทำให้รายได้ลด แล้วจะเอาที่ไหนมาใช้จ่าย” (แม่ตาล; แม่เงิน (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

อนึ่ง หากเกษตรกรมีรายได้ที่ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครัวเรือน การชดเชยหรือเอาตัวรอดอีกรูปแบบหนึ่งที่พบคือ การส่งลูกหลานออกไปทำงานนอกพื้นที่ เพื่อให้ส่งรายได้กลับมาใช้จ่ายในครัวเรือน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ลูกสองคนไปทำงานที่ชลบุรี เป็นบริษัทเกี่ยวกับการผลิตรถยนต์ เขาก็ส่งเงินมาให้ใช้ทุกเดือน ถึงแม้จะไม่เยอะ แต่ก็พอสำหรับจ่ายค่าน้ำค่าไฟ” (พ่อขาว (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

สรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอดของเกษตรกร เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นมาโดยที่เกษตรกรไม่ได้เตรียมการรับมือไว้ หรือในบางกรณีอาจเป็นสถานการณ์ที่

ได้เกิดขึ้นในครัวเรือนเป็นครั้งแรก โดยได้ส่งผลกระทบต่อ การปลูก การขาย และรายได้ของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรได้ใช้กลยุทธ์ในการเอาตัวรอด เพื่อลดปัญหาและความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้น ซึ่งเกษตรกรแต่ละรายจะมียุทธศาสตร์ในด้านนี้ที่แตกต่างกัน โดยขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ เช่น ความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ ตลอดจนการมีเครือข่าย เช่น แรงงานรับจ้าง ผู้ให้เช่าที่ดิน ผู้ให้กู้ยืมเงินลงทุน ที่ได้สนับสนุนสิ่งที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ จนทำให้เกษตรกรสามารถนำมาชดเชยสิ่งที่สูญเสีย หรือขาดหายไป ได้ โดยเอาตัวรอดจากข้อจำกัดและภัยคุกคามทั้งที่เกิดขึ้นจากภายในครัวเรือนและภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมได้อย่างเหมาะสม

5.3.2.5 ยุทธศาสตร์ความปลอดภัย (Security strategies)

ยุทธศาสตร์ความปลอดภัยเป็นการสร้างความปลอดภัยทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ให้กับเกษตรกรและครัวเรือน ทั้งนี้ สำหรับเกษตรกรแล้วสิ่งที่จำเป็นที่สุด คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะเรื่องรายได้ เพราะหากมีรายได้ที่มั่นคงและเพียงพอสำหรับการดำรงชีพแล้ว ความมั่นคงทางสังคมและด้านอื่น ๆ ก็จะตามมา อย่างไรก็ตาม ด้วยเงื่อนไขในทรัพยากรที่เกษตรกรมีอยู่ค่อนข้างที่จะจำกัดนั้น ทำให้เกษตรกรหนึ่งรายจำเป็นที่จะต้องแสวงช่องทางในการหารายได้ที่หลากหลาย ซึ่งบางรายอาจอยู่ในลักษณะการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นคู่ขนานกับการปลูกยาสูบ บางรายนอกเหนือจากการดูแลแปลงยาสูบของตนเองแล้วก็อาจเลือกที่จะเป็นแรงงานรับจ้างในแปลงยาสูบของเกษตรกรรายอื่นไปในคราวเดียวกันด้วย นอกจากนี้ ในช่วงที่ว่างเว้นจากการดูแลแปลงยาสูบระหว่างที่รอการเก็บเกี่ยวผลผลิตก็ผันตัวเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตร โดยกิจกรรมที่หลากหลายเหล่านี้ล้วนมีเป้าหมายปลายทางเดียวกันคือ การแสวงหารายได้เพิ่มขึ้น เพื่อสร้างความปลอดภัยให้ตนเองและครัวเรือน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ปลูกหลายอย่างพอได้กิน พอได้เงินหลายทาง ทั้งยาสูบ พริก ถั่วฝักยาว ฝัก บางทีก็ไปนั่งตลาดหาของมาขาย” (แม่ตาล (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“นอกจากปลูกยาสูบ ที่บ้านก็เปิดร้านค้าด้วย ขายของทั่วไป ก็พอได้ขายอยู่ นะ ประมาณวันละ 2-3 พัน รวมทุนด้วย ก็คิดว่า ตอนนี้อายุก็เยอะแล้ว แขนขาก็เริ่มไม่ดี หากไม่ไหวก็จะพากันไปยึดอาชีพค้าขาย เพราะไม่ต้องใช้แรงมาก บางอย่างก็มีรถมาส่ง บางอย่างเราก็ไปซื้อเอง” (แม่เงิน (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“ตอนไปยืมเงินเขามาลงทุน 50,000 นั้น ไม่ได้ทำสัญญาอะไรนะ แต่ก็ตกลงกันว่า คินได้ทั้งเป็นเงินสด หรือคินแบบส่งยาเส้นให้ตามราคาตลาดก็ได้แล้วแต่เราจะเลือก เขาก็มองว่าเขาได้ประโยชน์จากดอกเบี้อยู่แล้ว ส่วนเราก็อ่าดินะไม่เสี่ยงเพราะเรามีผลผลิตอยู่แล้ว” (แม่ชมพู (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

สรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์ความปลอดภัยของเกษตรกร เป็นการแสวงหารายได้เพิ่มขึ้นเพื่อสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้ตนเองและครัวเรือน ประกอบกับการมองหาช่องทางในการดำรงชีพเพื่อสร้างรายได้ที่อยู่นอกกิจกรรมด้านการเกษตร เพื่อป้องกันความเสี่ยงและสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้กับตนเองและครัวเรือนมากยิ่งขึ้น อนึ่ง เมื่อเกิดความมั่นคงปลอดภัยในระดับหนึ่งแล้วเกษตรกรก็ไม่ได้หยุดนิ่ง และพร้อมที่จะแสวงหารายได้จากหลายแหล่งให้มากขึ้น ทำให้ยุทธศาสตร์ความปลอดภัยได้สนับสนุนยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่งให้อยู่ในระดับที่สูงขึ้น

5.3.2.6 ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่ง (Pluriactivity strategies)

ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่งได้มีบางส่วนที่คล้ายกับยุทธศาสตร์ความปลอดภัยแต่อยู่ในเงื่อนไขที่สูงกว่า เช่น การปลูกพืชหลายชนิดเพื่อให้มีรายได้ที่ต่อเนื่อง การรับจ้างทำงานทั้งในและนอกภาคการเกษตร เนื่องจากในยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่งสามารถทำให้เกิดยุทธศาสตร์อื่นเพิ่มเติมได้ ทั้งนี้ ความหมายของรายได้จากหลายแหล่งในยุทธศาสตร์นี้ รวมถึงรายได้จากสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานที่อื่นแล้วส่งเงินรายได้กับมายังครัวเรือนเกษตรกรด้วย จึงทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีระดับความมั่นคงที่สูงขึ้น ด้วยการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายไม่ได้มีรายได้จากกิจกรรมทางการเกษตรและตัวเกษตรกรเพียงอย่างเดียว ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“นอกจากปลูกยาสูบ ก็ปลูกพริกไปพร้อมด้วย ทั้งปลูกด้วยกันในแปลงยาและปลูกเฉพาะแปลงพริกแยกออกมาเลย พริกใช้พื้นที่ไม่มากปลูกไปกับยาก็ได้ หรือแยกปลูกต่างหากก็ได้ ไร่หนึ่งปลูกได้ประมาณ 4,000 ต้น 2-3 เดือนก็ได้เก็บ แปลงพอกับชาวบ้านแถวนี้นิยมปลูกพริกแดง ซุปเปอร์ฮอต เพราะขายง่าย ดูแลง่าย กิโลละ 50-60 บาท” (พ่อม่วง (ชื่อสมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“แปลงพอก มีเนื้อที่ 5 ไร่ แต่ก็ปลูกยาสูบจริง ๆ ประมาณ 4 ไร่ ส่วนที่เหลือก็แบ่งชุดสระไว้รับน้ำประมาณ 1 งาน (100 ตารางวา) ส่วนหนึ่งก็ทำโรงเก็บใบยา ตัดถนนผ่ากลางไว้สำหรับขนใบยาสูบ รวม ๆ แล้วก็ประมาณ 1 ไร่ ส่วนในแปลงยาสูบก็ได้

แบ่งปลูกพริก ถั่วฝักยาวสลบไว้ส่วนหนึ่ง พริกกับถั่ว ปลูกไว้ทั้งกินทั้งขาย เพื่อลดรายจ่ายและเป็นรายได้เสริมด้วย” (พ่อแดง (ชื่อสมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“หากไม่ได้ดูแลยาสูบของตนเอง ก็จะไปรับจ้างแปลงอื่น พอได้ค่าจ้างมาใช้จ่ายในครัวเรือน เพราะไปวันไหนก็ได้เงินสดแบบวันต่อวัน ยาสูบทำสามเดือนถึงได้ขายถึงได้เงิน ไปรับจ้างเขาไปวันนี้ได้เลย 400 บางแปลงก็ให้ 450 ได้ทันที งานในแปลงยาสูบทำมาตั้งแต่เกิด หลับตายังทำได้เลย”(แม่เงิน (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“ยาสูบมันดูเป็นช่วง ๆ หากช่วงไหนเริ่มดีสองดีสาม จบห้าหกโมงเย็น แต่หากช่วงไหนเบา บางช่วงทั้งสัปดาห์ไม่ได้ทำอะไรเลย มีแต่ไปเดินดูแปลง หากว่างก็จะไปทำงานรับจ้างกับญาติเขาเป็นผู้รับเหมา รับทั้งสร้างบ้านใหม่ ซ่อมแซมต่อเติม รื้อถอน พอได้เงินมาใช้ หากเหลือก็เก็บสะสมไว้ใช้ยามฉุกเฉิน” (แม่ส้ม (ชื่อสมมติ), 29 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

สรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่งของเกษตรกร เป็นการแสวงหาและสร้างทางเลือกที่หลากหลาย โดยเฉพาะช่องทางในการหารายได้ ทั้งในและนอกภาคการเกษตร ตลอดจนรายได้จากการส่งเงินกลับของสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่และต่างประเทศ ทำให้ในยุทธศาสตร์นี้อาจเปรียบเทียบได้ว่า เป็นการสร้างกำแพงหลายชั้น แสวงหารายได้จากหลายช่องทาง เพื่อป้องกันความเสี่ยงในด้านต่าง ๆ ให้กับครัวเรือนเกษตรกร ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

อนึ่ง จากยุทธศาสตร์การดำรงชีพทั้งหมดที่กล่าวมานั้น หากพิจารณาในเชิงรายละเอียดได้พบว่า ยุทธศาสตร์การแสวงหารายได้จากหลายแหล่ง เป็นยุทธศาสตร์ที่อยู่ในระดับสูงสุดของการดำรงชีพ และเป็นยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญมากที่สุดที่ทำให้การปลูกยาสูบในพื้นที่ยังดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทายได้ กล่าวคือ ถึงแม้ว่าผลผลิตทางการเกษตรจะมีราคาที่ไม่สูงมากนัก แต่หากเกษตรกรมีรายได้จากหลายแหล่ง เช่น การปลูกยาสูบร่วมกับการปลูกพืชชนิดอื่น ตลอดจนการแสวงหารายได้ทั้งจากภายในและภายนอกภาคการเกษตร เกษตรกรก็จะมีความมั่นคงปลอดภัย มีภูมิคุ้มกันและสามารถเอาตัวรอดจากภัยคุกคามที่เกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ ยังหนุนเสริมให้เกษตรกรสามารถยกระดับหรือเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคมได้อีกด้วย แต่อย่างไรก็ดี ก็เชื่อว่า ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรจะราบรื่นในทุกกิจกรรม เนื่องจากตั้งแต่การปลูก ไปจนถึงการ

ขายยาสูบมีผลต่อต้นทุน รายได้ และผลประโยชน์ของเกษตรกรที่หลากหลาย ซึ่งได้เกี่ยวข้องกับตัวแสดงอื่น ๆ อีกด้วย

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรในการดำรงชีพที่ได้ยกตัวอย่างไปก่อนหน้านี้ มันส่งผลต่อยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ ยกตัวอย่างเช่น ครัวเรือน A คือครัวเรือนของพ่อฟ้าที่มีที่ดินเป็นของตัวเองจำนวนมาก ถึง 12 ไร่ กับครัวเรือน B คือครัวเรือนของพ่อเขียวที่ต้องเช่าที่เพาะปลูกเพียง 2 ไร่ ซึ่งได้ส่งผลต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างเห็นได้ชัด ยกตัวอย่างเช่น ยุทธศาสตร์การสะสม และยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น อย่างไรก็ตาม การที่เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบยังดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความท้าทาย ไม่ได้อาศัยยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพเพียงอย่างเดียว เนื่องจากในเวลาเดียวกันได้อาศัยการเมืองในชีวิตประจำวันด้วย ยกตัวอย่างเช่น การใช้ยุทธศาสตร์ในการจัดการให้น้ำมาซึ่งเชื่อมโยงกับการเมืองในชีวิตประจำวัน โดยพบว่าบางครัวเรือนได้ฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการนำด้วยการขุดสระหรือบ่อ เพื่อรองรับน้ำไว้ในแปลงเกษตรของตนเองจึงมีน้ำใช้ตลอดทั้งฤดูกาลรวมถึงสามารถนำไปใช้ในกิจกรรมอื่นได้ ทำให้ได้ผลผลิตสูง พร้อมกับมีทางเลือกที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งแตกต่างกับครัวเรือนที่ไม่ได้ขุดสระไว้ ดังนั้น จึงแสดงให้เห็นว่า การเมืองในชีวิตประจำวันที่แตกต่างกันย่อมส่งผลลัพธ์ในการดำรงชีพที่แตกต่างกันด้วย อนึ่ง ผู้วิจัยจะอธิบายโดยละเอียดอีกครั้งในหัวข้อการเมืองในชีวิตประจำวันเหล่านี้ในหัวข้อ 5.4

5.4 การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบบ้านโพนสา

จากผู้วิจัยได้ศึกษาและทบทวนเกี่ยวกับทรัพยากรในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ ผู้วิจัยเห็นว่า มีร่องรอยของการเมืองในชีวิตประจำวันซ่อนอยู่ในนั้น เช่น ยุทธศาสตร์การจัดการโดยเฉพาะในเรื่องของการจัดการน้ำ ยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอด โดยเฉพาะในเรื่องการต่อรองและยอมตามในบางเรื่องเมื่อสถานการณ์เข้าตาจน หรือเจอกับปัญหาที่ไม่คาดคิดบางอย่าง เพื่อรักษาประโยชน์และหลีกเลี่ยงการได้ไม่คุ้มเสีย

ในหัวข้อการนำเสนอนี้ ผู้วิจัยจะอธิบายถึงการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรในเชิงลึกเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 คือ “เพื่อศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย” โดยการเมืองในชีวิตประจำวัน เป็นพฤติกรรมการแสดงออกและการกระทำของเกษตรกรต่อตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง ทั้งการนิเทศ การต่อรอง การบ้ายเบี่ยงหลีกเลี่ยง การฉวยใช้ประโยชน์ ตลอดจนการยอมตามในข้อปฏิบัติจากอำนาจรัฐผ่านกฎหมายและหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการต่อรองกับผู้รับซื้อยาสูบ ซึ่งมีลักษณะเป็นผู้มีอำนาจในท้องถิ่น เพื่อรักษาประโยชน์ของตนเองไว้ ไปจนถึงวิพากษ์วิจารณ์ในสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเองและเกษตรกรคนอื่นได้เผชิญร่วมกัน ทั้งนี้ ในพฤติกรรมแสดงออกของเกษตรกรจึงได้แสวงหาทางเลือก

ที่เหมาะสมให้กับตนเอง ทำให้มีการปรับตัวต่อสิ่งที่ตนเองได้เผชิญด้วย เพื่อรักษาประโยชน์ของตนเองไว้ ดังนั้น เนื้อหาในส่วนนี้จึงเป็นการนำเสนอให้เห็นว่า เกษตรกรมีการกระทำต่อตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการปลูกไปจนถึงการขายยาสูบอย่างไรบ้าง นอกจากนี้ ยังจะเห็นถึงกลยุทธ์ต่าง ๆ ที่เกษตรกรนำมาใช้เพื่อให้การดำรงชีพของตนเองและครัวเรือนบรรลุผลลัพธ์ที่ดีมากขึ้น

อนึ่ง เนื่องจากการเมืองในชีวิตประจำวันอาจมีเนื้อหาบางส่วนอยู่ในรูปแบบของกิจกรรมการดำรงชีพ เพราะทั้งสองส่วนมีความเชื่อมโยงกัน ดังนั้น เพื่อไม่ให้เนื้อหาผลการวิจัยมีความซ้ำซ้อน ในประเด็นนี้ จึงจะนำเสนอเฉพาะสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรที่ได้กระทำต่อตัวแสดง (actor) ที่เกี่ยวข้องเท่านั้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.4.1 รูปแบบการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ได้บ่งชี้ว่า การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบมีปฏิสัมพันธ์กับตัวแสดงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งกับหน่วยงานรัฐ เช่น การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงกฎหมายเกี่ยวกับการปลูกและการขายยาสูบ ตลอดจนมาตรการส่งเสริมให้ปลูกพืชชนิดอื่นทดแทนยาสูบ อนึ่ง ในเรื่องการปลูกยาสูบและสินค้าสืบเนื่องนั้น เกษตรกรได้สะท้อนข้อมูลความเห็นที่ “รัฐกับเกษตรกรมีความเห็นต่อการปลูกยาสูบที่แตกต่างกัน” กล่าวคือ เกษตรกรให้ความเห็นว่า รัฐได้สรุปแล้วว่า “ยาสูบเป็นพืชและเป็นสินค้าอันตราย” รัฐ จึงได้สร้างกฎหมายและกติกาต่าง ๆ ขึ้นมากำกับกับการปลูกพืชชนิดนี้ ผ่านปฏิบัติการของหน่วยงานรัฐในพื้นที่ คือ สรรพสามิตพื้นที่หนองคาย สาขาศรีเชียงใหม่ เพื่อให้การปลูกพืชชนิดนี้มีการกำกับมากกว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจทั่วไป แต่ในมุมมองของเกษตรกรกลับมองว่า “ยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้และความมั่นคงให้กับตนเองและครัวเรือน” ถึงแม้ว่าจะเป็นพืชที่ส่งผลต่อสุขภาพของผู้บริโภค แต่ก็ไม่ใช่สินค้าที่เป็นปัญหาต่อสุขภาพเพียงอย่างเดียว ดังนั้น ในมุมมองของรัฐกับเกษตรกรจึงมีความเห็นที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิง

ทั้งนี้ จากการประมวลความเห็นข้างต้น ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เกษตรกรก็รับรู้ถึงความอันตรายต่อสุขภาพของยาสูบ แต่เขาก็เป็นแหล่งรายได้สำคัญของตนเองและครัวเรือน จึงเลือกที่จะดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทายในวงจรการปลูกยาสูบต่อไป

นอกจากปฏิสัมพันธ์กับรัฐในลักษณะข้างต้นแล้ว ยังมีหน่วยงานรัฐอีกแห่งที่ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญ คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากได้เข้ามามีบทบาทในการกระจายทรัพยากรน้ำให้กับเกษตรกร โดยมีกลไกในการขับเคลื่อนคือ “คณะกรรมการน้ำชุมชนเพื่อการเกษตร” แต่น้ำสำหรับการเกษตรในบางพื้นที่ก็ไปไม่ถึงในบางช่วงเวลา ถึงแม้ว่าจะอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันก็ตาม รวมทั้งตัวแสดงปลายทางที่สำคัญคือ ผู้รับซื้อยาสูบรายย่อยในพื้นที่ เป็นผู้ที่นำเงินมาแลกกับผลผลิต “ยาเส้น” ของเกษตรกร โดยตัวแสดงเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์กับเกษตรกรในหลากหลายรูปแบบ ทั้งแบบบน

ลงล่าง แบบพึ่งพาอาศัย ทำให้เกษตรกรมีพฤติกรรมการแสดงออกที่แตกต่างกันด้วย ภายใต้เงื่อนไข และโครงสร้างเชิงอำนาจโดยมีรูปแบบการเมืองในชีวิตประจำวัน ดังนี้

5.4.1.1 การบ้ายเปียงและการหน่วงเหนี่ยวเวลาจากการกำกับของรัฐและผู้รับซื้อ ยาสูบ

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วก่อนหน้านี้ว่า เกษตรกรต้องขออนุญาตเพาะปลูกยาสูบตาม พระราชบัญญัติภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 (ตามมาตรา 160) ขออนุญาตหั่นซอยและขายยาเส้น (ตามมาตรา 167) และตามประกาศกรมสรรพสามิต เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการขออนุญาต และการออกใบอนุญาตเพาะปลูกยาสูบ พ.ศ. 2562 ซึ่งในพื้นที่อำเภอท่าบ่อ ตำบลโพธิ์สนา และหมู่บ้านโพธิ์สนา เกษตรกรจะต้องเดินทางไปขออนุญาตในกระบวนการต่าง ๆ กับสำนักงานสรรพสามิตพื้นที่หนองคาย สาขาศรีเชียงใหม่

ต่อมาเมื่อถึงช่วงเวลาของการเก็บเกี่ยวผลผลิตคือใบยาสูบ เกษตรกรก็ต้องขอ ใบอนุญาตหั่นซอย หรือบางส่วนอาจขอพร้อมกับการปลูกในคราวเดียวกันก็ได้ โดยเมื่อถึงกระบวนการ หั่นซอยจากใบยาสูบจะกลายเป็นยาเส้น และเมื่อหั่นซอยเสร็จก็ต้องบรรจุใส่ถุงให้มีขนาดน้ำหนัก ตามที่กฎหมายกำหนด ซึ่งจะถูกกำกับโดยสแตมป์ที่ระบุไว้ว่า 1 ถุงจะต้องไม่น้อยกว่า 10 กิโลกรัม ซึ่ง โดยปกติเกษตรกรก็นิยมบรรจุ 10 กิโลกรัม ด้วยเหตุผลสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก นับจำนวน น้ำหนักง่าย และประการที่สอง มีน้ำหนักที่พอดีต่อการยกขนย้าย ทั้งนี้ หากบรรจุใส่ถุงแล้วต้องการ ขนย้ายยาสูบออกจากสถานที่หั่นซอย โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นโรงเรือนชั่วคราวที่เกษตรกรสร้างขึ้น ใกล้ ๆ กับแปลงยาสูบ หรือที่เกษตรกรเรียกว่า “ตูป” โดยหากการขนย้ายมีการบรรจุใส่ถุงแต่ไม่มีการ ปิดสแตมป์หากเจ้าหน้าที่รับผิดชอบด้านสรรพสามิตตรวจพบก็จะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย ดังข้อมูล จากการสัมภาษณ์ที่ระบุว่า

“การปลูกยาสูบของเกษตรกรรายย่อยพอมียุคหลักเกณฑ์และค่าธรรมเนียม การขออนุญาตอยู่บ้าง แต่ก็ไม่มากนัก คือ การขออนุญาตเพาะปลูกฟรีแต่ต้องขอ โดย จะไปเก็บเรื่องการผลิตการขายยาเส้นประมาณปีละ 100 บาทต่อใบขออนุญาต เพาะปลูกหนึ่งแปลง เรียกว่า ใบอนุญาตขายยาเส้นที่ผู้ขายเป็นผู้เพาะปลูกต้นยาสูบ และผลิตเอง” (เจ้าหน้าที่สรรพสามิต, 24 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“เกษตรกรที่จะขนย้ายยาเส้น ต้องปิดสแตมป์ที่เราเรียกว่า สแตมป์ สรรพสามิตอัตรา 0 บาท โดยปกติแล้วเกษตรกรจะขอพร้อมกับการขออนุญาตขายยา เส้น ซึ่งปกติเราจะให้ประมาณ 1 ไร่ ต่อ 400 กิโลกรัม กฎหมายกำหนดให้ 1 ถุงต้องไม่

น้อยกว่า 10 กิโลกรัม แต่หากมีการขนย้ายและการขายโดยไม่มีการปิดแสตมป์หากตรวจสอบพบเจ้าหน้าที่ที่สามารถเข้าจับกุม และเรียกปรับได้ เช่น มีอำนาจในการเรียกปรับตามกฎหมายได้ 15 เท่า จากราคาตลาดของยาเส้นในขณะนั้น” (เจ้าหน้าที่สรรพสามิต, 24 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ ในประเด็นขั้นตอนและข้อกำหนดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องนั้น ตั้งแต่การปลูกไปจนถึงการขายผลผลิตถือว่ายาสูบเป็นพืชที่มีการกำกับจากรัฐอย่างชัดเจน กล่าวคือ ขั้นตอนการขออนุญาตที่ละเอียดและหลายครั้ง ในกรณีนี้จะเห็นได้ว่า ทางเจ้าหน้าที่รัฐเองก็มีความเห็นในลักษณะที่สอดคล้องกับเกษตรกรว่า การขออนุญาตมีขั้นตอนที่ละเอียดและชัดเจน ทั้งการขออนุญาตเพาะปลูก หันซอย และการขนย้ายและการขายต้องปิดแสตมป์อัตรา 0 บาท ด้านเกษตรกรก็มองว่า ควรยกเว้นได้ เพราะอัตรา 0 บาท หรือไม่ได้จ่ายภาษีให้รัฐอยู่แล้ว ในขณะเดียวกัน ฝั่งเจ้าหน้าที่รัฐก็มองว่า ในบางครั้งเกษตรกรก็อาจเผลอลืมปิดแสตมป์ได้โดยไม่ได้ตั้งใจที่หกลีกล้วย ซึ่งการกระทำในลักษณะเช่นนี้ก็ไม่ได้ถือเป็นการกระทำที่ผิดจริยธรรมทางสังคมที่ร้ายแรงและไม่ได้ส่งผลอะไรต่อรายได้ของรัฐ เพียงแต่ว่าไม่เป็นไปตามระเบียบและขั้นตอนตามที่กฎหมายกำหนด ดังนั้น หากประเมินเกี่ยวกับสถานการณ์การจัดการเกี่ยวกับการลักลอบขนย้ายผลผลิตและสินค้าโดยไม่ปิดแสตมป์หรือสินค้าผิดกฎหมาย เจ้าหน้าที่รัฐจึงให้ความสนใจไปที่สินค้าที่ผิดกฎหมายและผิดจริยธรรมที่เห็นได้ชัดเจนมากกว่า เช่น รถบรรทุกน้ำมันหนีภาษี สุราหนีภาษี รถยนต์ที่ถูกขโมย โดยสิ่งเหล่านี้ถือเป็นสินค้าผิดกฎหมายที่มีมูลค่าสูงและมีความสัมพันธ์ต่อรายได้ของรัฐที่สูงด้วย

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัตินั้น ภายใต้การกำกับของกฎหมายที่อาจไม่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินการในบางกิจกรรมของเกษตรกร ประกอบกับจำนวนเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นที่มีจำนวนน้อย ในการเข้าตรวจสอบทำให้เกษตรกรบางรายได้แสดงพฤติกรรมบ้ายเบี่ยง หลีกเลียงแนวปฏิบัติบางอย่าง เพราะเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีพและการหารายได้ของตนเอง ด้วยการเมินเฉยต่อข้อกำหนดบางอย่าง “แบบรู้แต่ไม่ทำตาม” เพราะเสียเวลา บางอย่างเสียค่าใช้จ่ายด้วย โดยอาศัยข้อจำกัดของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่มีจำนวนน้อย หน่วยงานนี้ควรทำกิจกรรมในช่วงเวลาที่มีมั่นใจว่าสามารถเก็บตลอด แอบซ่อนจากสายตาของเจ้าหน้าที่ได้อย่างแนบเนียน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“บางทีแสตมป์ที่เขาให้มานั้นก็ไม่พอ ไม่พอจริง ๆ ก็มี ไม่พอเพราะทำหาย และมีคนมาขอก็มี จะไปขอเพิ่มก็ไกล เสียเวลาเสียค่าน้ำมัน บางทีหันซอยเสร็จก็แพ้ค

ใส่ถุงแล้วซังน้ำหนักชนกลับบ้านเลยก็มี แอบทำช่วงค่ำ ๆ ช่วงนี้เขาไม่มาตรวจหรือทำ
มาตลอด” (พ่อแดง (ชื่อสมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ การออกตรวจแปลงยาสูบและการขนย้ายยาเส้นของเจ้าหน้าที่สรรพสามิตนั้น
ตามประสบการณ์ของเกษตรกรก็จะพบเพียงในช่วงเวลากลางวัน ส่วนใหญ่จะเป็นช่วงวันและเวลา
ราชการเท่านั้น เกษตรกรจึงเลือกใช้เวลาอื่นเพื่อบายเบี่ยงการปฏิบัติตามข้อกำหนดบางอย่าง โดย
มั่นใจว่าสามารถหลีกเลี่ยงการตรวจของเจ้าหน้าที่สรรพสามิตได้อย่างแน่นอน

นอกจากวิธีการที่ทำในลักษณะข้างต้นแล้วยังพบว่า เกษตรกรบางรายหากแสดมภ์ไม่
มี แต่ก็ต้องการขนย้ายยาเส้นของตนเองไปที่อื่น เพราะสถานที่หั่นซอยและตากยาเส้นเสี่ยงต่อการสูญ
หายจึงไม่ต้องการเก็บยาเส้นไว้ในโรงเรือนชั่วคราว แต่ก็ไม่กล้าที่จะขนย้ายแบบปกติทั่วไป จึงใช้วิธีการ
หลีกเลี่ยงการบรรจุใส่ถุง เพื่อหลีกเลี่ยงข้อกำหนด ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“หากจะขนย้ายแต่ไม่มีแสดมภ์ก็ไม่ต้องบรรจุใส่ถุง ม้วนยาเส้นหลาย ๆ ม้วน
รวมกันใส่ “แต่” (แต่ คือ ไม่ไผ่ที่สานต่อกันมีลักษณะแบน ๆ ใช้สำหรับตากยาเส้น-
ผู้วิจัย) เรายังไม่ได้บรรจุใส่ถุง จึงยังไม่ถือว่าเป็นยาเส้นสำหรับขาย” (แม่ชมพู่ (ชื่อ
สมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ส่วนการบายเบี่ยงและการหน่วงเหนี่ยวเวลาต่อผู้รับซื้อยาสูบนั้น พบว่า กรณีที่เห็น
สถานการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดคือ กรณีผู้รับซื้อยาสูบที่ปล่อยเงินกู้ให้เกษตรกรได้กู้ยืมด้วย ถึงแม้ว่า
จะไม่มีสัญญาที่เป็นทางการผูกมัด แต่ในทางปฏิบัติที่เข้าใจกันและเป็นเรื่องปกติคือ ผู้ให้กู้ ก็ต้องการ
ให้ผู้กู้คือเกษตรกร ขายผลผลิตให้กับตนในราคาที่กำหนดหรือในราคาตลาดทั่วไป แต่ในฝั่งของ
เกษตรกรกลับมองว่า การกู้เงินกับการขายผลผลิตคนละส่วนกัน ดังนั้นตนจึงสามารถขายผลผลิตให้กับ
ใครก็ได้ที่ให้ราคาสูงกว่า และพร้อมที่จะเก็บรักษาผลผลิตไว้ก่อนหากราคาขายที่ผู้ให้กูเสนอมาไม่เป็น
ที่พอใจ ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“เขา (ผู้รับซื้อยาสูบพร้อมกับเป็นผู้ให้กู้เงิน-ผู้วิจัย) แจ้งมาว่าช่วงนี้ยาออก
เยอะ จะรับซื้อในราคา 140 บาท ขอให้เราขายยาให้ 500 กิโล แต่พ่อคุยกันกับ
เกษตรกรคนอื่นเขาก็บอกว่าอีกเจ้าเขาให้ 150 บาทแล้วนะ พ่อจึงยังไม่ตัดสินใจขาย
เก็บยาไว้ก่อน เพราะที่บ้านมีสถานที่เก็บอยู่ ส่วนเรื่องการคืนเงินกู้มันก็ยังไม่ครบ
กำหนดเลย กำหนดคือ 4 เดือน” (พ่อขาว (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 :
สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ เกษตรกรยังไม่เห็นด้วยกับแนวปฏิบัติที่ว่า การลำเลียงขนส่งยาเส้นออกจากพื้นที่หั่นซอย หรือ “ตูป” ไปยังบ้านพักของตนเองซึ่งก็อยู่ในละแวกหมู่บ้านกัน โดยไม่ห่างจากพื้นที่หั่นซอยมากนักจะมีความผิด โดยวิพากษ์วิจารณ์กฎหมายและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นว่า กฎหมายและการปฏิบัติงานไม่ดูที่เจตนาและเห็นใจเกษตรกร หรือหากจะตัดสินว่าผิดจริงก็ต้องมองว่าเกษตรกรผู้นั้นได้นำยาเส้นไปขายโดยไม่ปิดแสตมป์ แต่การขนออกไปจากพื้นที่หั่นซอยกลับไปเก็บรักษาไว้ที่บ้านไม่ควรจะมีความผิด เนื่องจากบางครั้งแสตมป์ที่สรรพสามิตให้มาก็ไม่เพียงพอจริง ๆ ทำให้เกษตรกรต้องบ้ายเบี่ยง หลีกเลียงแนวปฏิบัติบางอย่าง เพื่อให้การดำรงชีพและกิจกรรมการหารายได้มีความราบรื่น

อย่างไรก็ดี ในมุมมองของเกษตรกรข้างต้น มีนัยต่างจากคำอธิบายของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นต่อประเด็นการขนย้ายและการปิดแสตมป์ก่อนขนย้ายยาเส้นว่า แสตมป์ยาเส้นเกษตรกรสามารถขอได้ฟรี และหน่วยงานก็ให้แสตมป์กับเกษตรกรผู้ขออนุญาตเพาะปลูกและขายยาเส้นทุกราย โดยคำนวณให้สูงกว่าผลผลิตต่อไร่เฉลี่ยอยู่แล้ว เช่น ไร่ละ 400 กิโลกรัม หากขออนุญาตเพาะปลูก 3 ไร่ครึ่ง ก็จะคำนวณแสตมป์ให้เป็น 4 ไร่ เพราะฉะนั้นในเฉพาะกลุ่มเกษตรกรที่ขออนุญาตตามจริงเป็นไปไม่ได้ที่แสตมป์จะไม่เพียงพอ ส่วนการไม่พอนั้น อาจพิจารณาได้ 2 แง่มุม คือ ทำแสตมป์สูญหายและพื้นที่เพาะปลูกมากกว่าพื้นที่ขออนุญาตเพาะปลูกจริง

5.4.1.2 การฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการของรัฐและผู้รับซื้อยาสูบ

เกษตรกรทุกรายรู้และเข้าใจดีว่า “ยาสูบ” เป็นพืชที่รัฐไม่ได้ให้การส่งเสริมและสนับสนุนด้านราคาและรายได้ ตลอดจนอุปการะสนับสนุนด้านการเกษตรและองค์ความรู้ในการเพิ่มผลผลิต เนื่องจากยาสูบเป็นพืชที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ แต่อย่างไรก็ตาม มุมมองของเกษตรกรก็มองว่า พืชชนิดนี้สามารถสร้างรายได้ให้กับตนเองและครัวเรือน และยาสูบก็ไม่ใช่สาเหตุเดียวที่เป็นอันตรายต่อการดำรงชีวิตของประชาชน ดังนั้น เหตุผลที่สรุปในลักษณะข้างต้นอาจเป็นเพียงอำนาจรัฐที่เหนือกว่า ทำให้รัฐไม่ได้มีโครงการเข้ามายกระดับศักยภาพและการแข่งขันในการปลูกและขายยาสูบให้กับเกษตรกรโดยตรง เช่น ไม่มีการประกันราคาและรายได้ให้กับเกษตรกร ไม่มีโครงการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มทักษะและความรู้เกี่ยวกับการปลูกยาสูบให้กับเกษตรกร ไม่มีโครงการสินเชื่อสำหรับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ ไม่มีการหาตลาดเพื่อเพิ่มช่องทางการขายให้กับเกษตรกร เป็นต้น ทำให้เกษตรกรไม่มีโอกาสได้ประโยชน์จากนโยบายและโครงการจากรัฐอย่างเป็นรูปธรรมหรือโดยตรง เหมือนกับการปลูกพืชเศรษฐกิจทั่วไป

อย่างไรก็ตาม ในความมีดีมนจากนโยบายของรัฐบาล แต่ในระดับพื้นที่ก็มีแสงสว่างพอได้ให้เกษตรกรได้มองเห็นโอกาสและขยับเข้าใกล้ความปรารถนาที่จะแสวงหารายได้ในการปลูก

ยาสูบ เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ได้เข้ามาช่วยสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถปลูกยาสูบได้ในช่วงเวลาที่ไม่ใช่ฤดูฝน ด้วยการสนับสนุนและเข้ามามีบทบาทในการกระจายน้ำเพื่อการเกษตรกรให้เกษตรกรได้ใช้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรมมากที่สุด ด้วยการลงทุนในโครงการ “สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า” จากแม่น้ำโขงเข้ามายังพื้นที่เพาะปลูก พร้อมกับสร้างคลองส่งน้ำให้กับเกษตรกร โดยเมื่อสิ้นสุดคลองส่งน้ำที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสร้างให้แล้ว เกษตรกรที่ต้องการใช้น้ำสามารถทำคลองขนาดเล็ก หรือ “คลองไส้ไก่” เข้าไปยังแปลงเกษตรของตนเองได้

ทั้งนี้ ก่อนที่จะมีโครงการน้ำเพื่อการส่งเสริมการเกษตรเกิดขึ้น เกษตรกรต้องอาศัยน้ำจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติซึ่งถึงแม้ว่าในพื้นที่จะพอมืออยู่บ้าง แต่ก็อยู่ในลักษณะที่เกษตรกรเรียกว่า “มีแบบตามมีตามเกิด มีแบบบางช่วงบางจุด” เนื่องจากมีน้ำแต่ก็ไม่เพียงพอต่อความต้องการ โดยเฉพาะการปลูกพืชในช่วงหลังฤดูฝน ทำให้เกิดการต่อรองของเกษตรกรในฐานะประชาชนในพื้นที่ซึ่งเลือกใช้อำนาจการต่อรองกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในฐานะผู้ที่มีสิทธิ์เลือกตั้ง ผ่านการเรียกร้องโครงการเพื่อให้มีการเมืองท้องถิ่นสนับสนุน ในทางกลับกันนักการเมืองท้องถิ่นก็รู้และเข้าใจว่า เกษตรกรที่ต้องการสนับสนุนน้ำเพื่อการเกษตรมีเป็นจำนวนมาก หากตนตอบสนองโครงการหรือเสนอโครงการที่ตรงตามความต้องการก็จะได้รับการสนับสนุนจากเกษตรกรในพื้นที่

แต่อย่างไรก็ตาม โครงการน้ำเพื่อการเกษตรนี้ ไม่ได้ระบุว่าเป็นการปลูกยาสูบโดยตรง แต่จากการสังเกตและการสัมภาษณ์เกษตรกรก็พบว่า น้ำที่สูบมาจากแม่น้ำโขงในช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมีนาคมของปีถัดไปนี้ เกินร้อยละ 90 ถูกนำมาใช้เพื่อการปลูกยาสูบ ส่วนอีกประมาณร้อยละ 5 ใช้สำหรับปลูกพริก ส่วนที่เหลือก็ใช้สำหรับปลูกพืชชนิดอื่น เช่น ผัก สวนผลไม้ เป็นต้น และบางส่วนก็นำมาใช้ในครัวเรือนทำให้เกษตรกรจำนวนมากสามารถฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการสถานีสูบน้ำนี้ได้ อนึ่ง ความหมายของการฉวยใช้ในงานวิจัยนี้คือ การใช้ประโยชน์จากโครงสร้างหรือโอกาสที่ผู้มีอำนาจทางการเมืองและอำนาจอื่นที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบเสนอมาผ่านโครงการหรือแผนงานต่าง ๆ โดยเกษตรกรได้แสวงหาและนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองมากที่สุด ดังนั้น การฉวยใช้ จึงมีความหมายที่แตกต่างกับการแอบใช้

ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าโครงการสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าหน่วยงานรัฐจะเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ แต่ก็กำหนดให้กลุ่มเกษตรกรเข้ามาเป็นกรรมการเพื่อดูแลสถานีสูบน้ำ คลองส่งน้ำ ตลอดจนการเก็บค่าน้ำ เพื่อนำไปเป็นค่าไฟฟ้าและค่าบำรุงรักษาอุปกรณ์ต่าง ๆ ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“เขาให้พ่อเป็นประธานคณะกรรมการน้ำชุมชน โดยมีกรรมการอีก 14 คน เป็นคณะกรรมการอาสาไม่มีค่าตอบแทน โดยมีบทบาทหลายอย่าง เช่น การดูแลสถานีสูบน้ำ ดูแลแพ บำรุงรักษาคองส่งน้ำ บริหารน้ำให้กับสมาชิกที่ขอใช้น้ำ จัดการปัญหา

และข้อร้องเรียนต่าง ๆ และเก็บค่าใช้น้ำโดยปีนี้กำหนด 150 บาทต่อไร่/ฤดูกาล (1 ฤดูกาลเท่ากับ 4 เดือน) โดยเงินที่ได้จากการเก็บค่าใช้น้ำจากสมาชิกนี้ จะนำไปจ่ายค่าไฟฟ้าให้กับสถานีสูบน้ำ โดยต้องจ่ายตามมิเตอร์ไฟฟ้าที่แท้จริง” (พ่อดำ (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“เอาจริง ๆ เรื่องน้ำ เป็นเรื่องเดียวที่เราได้ประโยชน์จากโครงการของรัฐ ส่วนเรื่องไฟฟ้า ถนนหนทางที่เข้ามาแปลงเกษตรพอว่าทุกคนควรได้อยู่แล้ว ถึงแม้ว่าเราจะต้องจ่ายค่าน้ำอยู่บ้างแต่ก็ถือว่าไม่มากเลยหากเทียบกับผลผลิตที่เราขายได้ เพราะเฉลี่ยแล้วก็ตกเดือนละไม่ถึง 40 บาทต่อไร่ จึงถือว่าน้อยมาก และน้ำที่เข้ามาในแปลงก็ไม่ได้ใช้สำหรับการเกษตรเพียงอย่างเดียว ยังเอมอล้างเครื่องมืออุปกรณ์การเกษตร ล้างถ้วยล้างจาน และบางวันก็อาบน้ำที่แปลงก่อนถึงเข้าบ้าน แต่ตอนเก็บค่าน้ำกรรมการเขาก็นับเฉพาะพื้นที่แปลงเกษตรเท่านั้น” (พ่อฟ้า (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ในสภาพความเป็นจริง เนื่องจากคณะกรรมการน้ำมีเพียง 15 คน โดยมีประธาน 1 คน (บ้านโพธิ์สา หมู่ 1) กรรมการอีก 14 คน ซึ่งมีสมาชิกผู้ใช้น้ำเป็นจำนวนมาก ทำให้ในบางช่วงไม่สามารถดูแลการใช้น้ำได้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะในบางช่วงเวลาที่เกษตรกรต้องการใช้น้ำพร้อมกัน เนื่องจากมีรอบปลูกใกล้เคียงกันจึงมีความต้องการใช้น้ำใกล้เคียงกันด้วย จึงมีเกษตรกรบางรายขุดสระ หรือที่เกษตรกรเรียกว่า “บ่อ” เพื่อรองรับน้ำไว้ใช้นอกเหนือจากการผันน้ำจากคลองเข้าแปลงเกษตรโดยตรงแบบปกติแล้ว เพราะเกรงว่าน้ำอาจมีไม่เพียงพอ ประกอบกับเนื่องจากคลองจากสถานีสูบน้ำซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นและคลองหลักจะเป็นคอนกรีตที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นช่วยสนับสนุน แต่หากเป็นคลองที่เข้าแปลงเกษตรกรส่วนใหญ่จะเป็นคลองคูดินธรรมดา ทำให้หากต้นคลองผันน้ำไว้มากหรือมีเกษตรกรใช้น้ำมากในช่วงเวลาเดียวกัน ปลายสายน้ำก็จะไปถึงน้อย ทำให้บทบาทของคณะกรรมการน้ำต้องได้เข้ามาจัดการในเรื่องด้วย แต่ในบางกรณีเกษตรกรก็เลือกที่จะทำในสิ่งที่ตนเองได้ประโยชน์มากที่สุด เพราะมองว่าตนเองได้จ่ายเงินซื้อน้ำแล้ว จึงมีสิทธิใช้น้ำได้อย่างชอบธรรม จึงเห็นได้ชัดว่า เกษตรกรมีการฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการของรัฐที่เกิดขึ้น ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ในแปลงได้ขุดบ่อเพื่อรองรับน้ำ ประมาณเกือบ 2 งาน เพราะบางครั้งน้ำมันมาน้อย บางครั้งสถานีสูบน้ำอาจพัง ชำรุด ต้องซ่อมบำรุง บางปีพึ่งตอนต้นยาสูบกำลังแตกใบ พอไม่มีน้ำแปลงเราก็เสียหาย จะอาศัยน้ำตามคลองอย่างเดียวไม่ได้ เรา

ต้องเก็บน้ำสำรองไว้ด้วย เพราะเราจ่ายค่าน้ำไปแล้ว ” (แม่ส้ม (ชื่อสมมติ), 29
กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ การฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการของรัฐในลักษณะข้างต้นแล้ว เกษตรกรยังมีเครือข่ายผู้รับซื้อยาสูบที่สวมหมวกอีกใบเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินสำหรับลงทุนเพาะปลูกยาสูบที่ไม่ต้องผูกโยงด้วยสัญญาและข้อผูกมัดว่าต้องขายผลผลิตให้กัน แต่ในกลุ่มเกษตรกรก็รู้กันดีว่า ผู้ให้กู้ต้องการผลผลิตกับตน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้เกษตรกรจะกู้เงินกับผู้กู้รายหนึ่ง แต่ก็สามารถส่งขายผลผลิตให้กับอีกเจ้าหนึ่งได้เช่นเดียวกัน หากได้ราคาที่สูงกว่า ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“เงินลงทุนก็ยืมเขามา เพราะที่เก็บไว้ปีที่แล้วส่งลูกเรียนหมดแล้ว ไม่มีหมื่นก็ต้องไปกู้เขามา แต่ก็เลือกเจ้าที่ดอกเบี้ยต่ำ แลวันนี้หลัก ๆ จะมีหมื่นละพัน กับหมื่นละสองพัน เราก็กู้ได้มาหมื่นละพัน เจ้านี้ให้กู้แล้วก็รับซื้อยาด้วย แต่ก็ได้กู้กับเขาแต่ตอนขายไปขายกับอีกเจ้า เพราะให้ราคาดีกว่า พอได้ส่วนต่างเป็นค่าดอกเบี้ยนั่นล่ะ ” (แม่ชมพู (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ตามมุมมองของเกษตรกรข้างต้น มีนัยต่างจากคำอธิบายของผู้รับซื้อยาสูบ ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้รับซื้อยาสูบที่ระบุว่า

“เรามีของสำคัญที่ทุกคนต้องการคือ “เงิน” เมื่อเกษตรกรมาก็ก็ต้องจำคืนและจ่ายดอกเบี้ยตามที่ตกลงกัน ส่วนเรื่องการรับซื้อยาเส้นนั้น โดยปกติแล้ว ยาเส้นที่ได้ในแต่ละปีก็เพียงพอต่อความต้องการ ราคาที่กำหนดขึ้นก็กำหนดโดยดูจากสถานการณ์และราคาในตลาดทั่วไป ดังนั้น จึงไม่มีผลกระทบหากเกษตรกรกู้เงินกับเราแล้วขายยาเส้นให้เจ้าอื่น เพราะเจ้าอื่นก็มาขายยาเส้นให้กับเราเช่นกัน ” (พ่อทุน (ชื่อสมมติ), 28 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ดี ตามนัยคำอธิบายของผู้รับซื้อยาสูบข้างต้น ก็เชื่อว่าผู้รับซื้อยาสูบจะเป็นคนใจกว้างเป็นผู้เสียสละ หรือเป็น “พ่อพระ” แต่อย่างไรใด เพียงแต่เขาเข้าใจบริบทในพื้นที่และได้ประเมินสถานการณ์จากประสบการณ์ของตนเองในอดีตแล้วว่า เขามีทรัพยากรและอำนาจการต่อรองที่อยู่เหนือกว่าเกษตรกร ถึงแม้ว่าข้างต้นจะแตกต่างจากเกษตรกรก็ตาม

ดังนั้น จากสถานการณ์การฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการของรัฐและผู้รับซื้อขายสื่อบุคคลที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยพบว่า เป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ทั้งในระดับบุคคลและเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เป็นกลุ่ม โดยเกษตรกรได้ใช้กลยุทธ์และวิธีการที่แตกต่างกันออกไป แต่มีเป้าหมายสำคัญคือ เพื่อรักษาประโยชน์และเพื่อให้ตนเองได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมากที่สุด

5.4.1.3 การนิเทศและการให้ฉายาต่อผู้รับซื้อขายสื่อบุคคลที่ไม่ชัดเจน

หลีกเลี่ยงไม่ได้เลยว่า “ผู้รับซื้อขายสื่อบุคคล” ซึ่งสวมหมวกอีกใบเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินสำหรับลงทุนกับเกษตรกรด้วย โดยนอกเหนือจากสถานะสองบทบาทข้างต้นแล้ว ในคราวเดียวกันผู้รับซื้อขายสื่อบุคคลในพื้นที่ซึ่งทั้งหมดเป็นรายย่อย ยังสวมอีกบทบาทคือการเป็น “ผู้ค้าคนกลาง” ที่รับซื้อและรวบรวมยาเส้นให้กับผู้ประกอบการอุตสาหกรรมยาสูบรายใหญ่นอกพื้นที่อีกด้วย โดยทั้งสามบทบาทย่อมเกิดความสัมพันธ์กับเกษตรกรที่พัวพันในหลายกิจกรรม และปรากฏความสัมพันธ์ทางอำนาจในเชิงอุปถัมภ์ เป็นระบบความสัมพันธ์ที่ 2 ฝ่าย มีสถานะไม่เท่ากัน ฝ่ายผู้รับซื้อหรือผู้ค้าคนกลาง มีสถานะที่อยู่เหนือกว่า เนื่องจากเป็นฝ่ายที่มีทรัพยากรมากกว่า จึงทำให้มีอำนาจมากกว่า ส่วนฝ่ายเกษตรกรเป็นฝ่ายที่อยู่ต่ำกว่า เพราะมีทรัพยากรน้อยกว่าโดยเฉพาะเรื่องเงินและทุนในการลงทุน ทำให้ในเชิงรายละเอียดจึงเป็นฝ่ายที่มีอำนาจน้อยกว่าด้วย ดังนั้น เมื่อมีสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจที่ต่างกัน ทำให้หากมีความขัดแย้ง มีความเห็นที่ไม่ตรงกัน ฝ่ายที่มีอำนาจที่น้อยกว่า ย่อมรู้ตัวว่าการต่อสู้และการกระทำในลักษณะใดจะไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเองและสมาชิกในครัวเรือน

ทั้งนี้ กรณีของผู้รับซื้อรายย่อยในพื้นที่ เป็นบุคคลที่ได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากผู้ประกอบการอุตสาหกรรมยาสูบรายใหญ่นอกพื้นที่ หรือเกษตรกรเรียกสั้น ๆ ว่า “รายใหญ่” เนื่องจากรายใหญ่ไม่รู้จักพื้นที่และไม่รู้จักเกษตรกร จึงให้ผู้รับซื้อรายย่อยในพื้นที่ช่วยเป็นธุระรวบรวมและจัดหาสินค้ายาเส้นให้ตามโควตาที่รายใหญ่กำหนด พร้อมกับการส่งเงินลงทุนให้ผ่านกลไกของความไว้วางใจและให้สามารถบริหารจัดการได้อย่างอิสระ โดยสิ่งที่ผู้รับซื้อรายย่อยจะได้รับคือ เงินตอบแทน “ค่านายหน้า” ตามที่ได้ตกลงกัน เช่น ร้อยละ 3 คือ หากราคาซื้อจากเกษตรกร 100 บาท ผู้รับซื้อรายย่อยจะได้ค่าตอบแทนด้วย 3 บาท โดยกลไกในระบบการจัดการและการขนส่งยาเส้นนี้ ผู้รับซื้อรายย่อยไม่ต้องลงทุนด้วยเงินของตนเอง แต่มีบทบาทเป็น “ผู้ค้าคนกลาง” เป็นบุคคลที่เชื่อมต่อระหว่างเกษตรกรกับรายใหญ่นอกพื้นที่กับเกษตรกรในพื้นที่ จึงได้เข้ามาเป็นกลไกสำคัญต่อรายได้ของเกษตรกร

ถึงแม้ว่าจะไม่ต้องลงทุนโดยตรง แต่ผู้รับซื้อรายย่อยในพื้นที่เปรียบเหมือนกับหน้าไฟ หรือเป็นคนกลางที่คอยทำหน้าที่กันชนระหว่างเกษตรกรในพื้นที่กับรายใหญ่นอกพื้นที่ เนื่องจากในบางครั้ง รายใหญ่ให้โควตาเพิ่มขึ้น แต่การจ่ายค่ายาเส้นกลับไม่ได้จ่ายรอบเดียว โดยแบ่งจ่ายเป็น 2 งวด คือ งวดแรก เมื่อรับยาเส้นจากเกษตรกร และงวดที่สอง เมื่อรายใหญ่มารับยา

เส้นจากผู้รับซื้อรายย่อยในพื้นที่ ซึ่งกว่าจะสามารถรวบรวมยาเส้นได้ตามโควตาที่รายใหญ่ต้องการก็ต้องใช้ระยะเวลานาน ทำให้ในบางรอบเกษตรกรต้องรอนานถึง 1-2 สัปดาห์ ถึงจะได้รับเงินครบตามกำหนดทำให้เกษตรกรเกิดความไม่พอใจ จนเกิดการนัดหยุดงานและบอกต่อเพื่อนเกษตรกรขยายวงกว้างออกไป ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ที่แรกบอกเราว่า ขอแบ่งจ่ายเป็นสองงวด คือ งวดแรกจ่ายทันที และอีกสองสามวันจะจ่ายอีกส่วนที่เหลือ แต่พอเอาเข้าจริง สองสามวันไปถามบอกว่าถ้าแกยังไม่โอนเงินมาให้ จึงขอเลื่อนออกไปก่อน หกเจ็ดวันเป็นสัปดาห์ก็ยังไม่ได้ จึงไม่เป็นอย่างที่คุยกับเราตอนแรก ไม่ไปขายให้อีกแล้วเจ้านี้ ไปเล่าไปบอกเตือนญาติไว้แล้วว่า เจ้านี้อย่าไปขายให้มัน เงินออกช้า ต่อมาจึงเรียกมันว่า “บั๊ก (ชั่ว) ช้า” (บั๊ก คือ คำเรียกผู้ชาย-ผู้วิจัย) พวกนายทุนอ่อนหัด” (พ่อเขียว (ชื่อสมมติ), 29 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ยังมีกรณีที่ได้รับซื้อรายย่อยในพื้นที่ ได้ไปติดต่อขอรับซื้อยาเส้นจากเกษตรกรโดยได้ตกลงจำนวนผลผลิตและราคาการรับซื้อไว้อย่างชัดเจน (ด้วยวาจา) โดยได้นำเงินทุนจากรายใหญ่มาเป็นที่ยึดมัดแล้ว ตั้งแต่ช่วงต้นฤดูกาล คือ ประมาณเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน แต่กลับนำเงินทุนที่ได้มานั้น ไปใช้จ่ายอย่างอื่นจนไม่สามารถรับซื้อยาสูบจากเกษตรกรได้ เกษตรกรจึงรู้สึกโกรธ ขุ่นเคือง ไม่พอใจต่อการกระทำที่เกิดขึ้น เพราะต้องนำผลผลิตที่ได้ไปขายให้เจ้าอื่นและราคาได้น้อยกว่าที่ได้ตกลงกันไว้กับเจ้าแรก จึงรู้สึกว่าตนเองถูกหลอก ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“คุยกันไว้ดีดี เราเตรียมยาไว้ตามที่ตกลงกันไว้ พอถึงวันโทรหาบอกว่าถ้าแกยังไม่ส่งเงินมาให้จึงรับซื้อไม่ได้ ขอติดต่อเจ้าแกก่อนแล้วก็หายไป 2-3 วัน เลยโทรหาอีก ก็บอกแบบเก่า และบอกเราว่าให้ไปขายเจ้าอื่นเลย พุดง่ายมาก ก็เลยต้องไปหาขายให้เจ้าอื่น ต่อมาอีกประมาณ 2 เดือน เจ้าที่โกหกเรา มาได้ยื่นข่าวอีกทีเห็นว่ามันเอาเงินเจ้าแกเขาไปใช้ เขาส่งคนมาตามมันถึงบ้านเลย มันแย่มากทำกับคนอื่นแบบนี้” (พ่อแดง (ชื่อสมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้ว่าผู้รับซื้อรายย่อยในพื้นที่จะมีความสำคัญต่อระบบการค้ายาเส้นเป็นทั้งโอกาสในการเข้าถึงช่องทางในการแสวงหารายได้ที่ง่ายขึ้น แต่หากเกิดข้อผิดพลาดและส่งผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกร คนกลุ่มนี้จะเป็นด่านแรกที่ได้รับแรงกระแทกทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

เช่น การทวงถามต่อหน้า การนินทาลับหลัง และการให้ฉายาที่ลดทอนคุณค่า (ความเป็นมนุษย์) เป็น การตอบแทน

นอกจากนี้ ในพื้นที่วิจัยซึ่งถือได้ว่า มีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ทำให้ข้อมูลข่าวสาร แพร่กระจายอย่างรวดเร็ว ดังนั้น เหตุการณ์ที่ทำให้เกษตรกรรู้สึกไม่พอใจ เห็นถึงความไม่ปลอดภัยที่ อาจจะเกิดขึ้นกับตนเองหรือเกษตรกรคนอื่น ก็พร้อมที่จะส่งต่อข้อมูลข่าวสารให้กัน ดังข้อมูลจากการ สัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ในหมู่บ้านก็มีนะพวกต้มตุ๋น ประเภทที่เอาของ (ยาเส้น) เขาไปแล้วไม่ จ่ายเงิน เพราะมันเอาเงินเขาไปใช้จ่ายไปเล่นการพนันหมด มันโกงทั้งนายทุนโกงทั้ง เกษตรกร ชาวบ้านก็บอกก็เตือนกันไปเรื่อย ๆ จนตอนนี้ในหมู่บ้านไม่มีใครคบ ไม่มีใคร คุยกับมันเลย จนมันต้องออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน บักต้มตุ๋นบักนั้น” (พอม่วง (ชื่อ สมมติ), 27 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

อนึ่ง ในประเด็นนี้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตอยู่ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก เกษตรกร ถึงแม้ว่าจะใช้เทคโนโลยีในการสื่อสารที่ไม่ซับซ้อน คือ ปากต่อปาก แต่มีกลยุทธ์การส่งต่อข้อมูล ข่าวสารที่เร็ว ประการที่สอง การทวงเงินต่อหน้าและการนินทาลับหลังในพื้นที่ที่มีทุนทางสังคมอย่าง เข้มข้น (การเป็นญาติพี่น้อง การเป็นเพื่อน การเป็นคนบ้านเดียวกัน) ได้สร้างกลไกในการส่งข้อมูล ข่าวสารถึงกันได้หมด ทำให้ข่าวลือแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็วเหมือนไฟลามทุ่งและสร้าง แรงสั่นสะเทือนที่มีประสิทธิภาพมาก โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับความไม่ไว้วางใจในการดำรงชีพ เช่น การถูกโกง ผู้รับซื้อที่ไม่ควรคบค้าสมาคม การสูญเสียประโยชน์ เป็นต้น จนถึงขั้นทำให้ผู้รับซื้อยาสูบ บางรายที่เกษตรกรไม่ไว้วางใจหายออกไปจากตลาดการรับซื้อยาสูบก็มี ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ข่าวสาร จากการนินทา ได้ส่งผลที่สำคัญอย่างมาก ทั้งการกีดกันผู้รับซื้อบางรายออกจากตลาดและการสร้าง ความมั่นคงปลอดภัยให้กับเกษตรกร ทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของการดำรงชีพกับการเมืองใน ชีวิตประจำวันของเกษตรกรได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ ในบางประเด็นจะเห็นได้ว่า จากผู้ให้ข้อมูล 3 กลุ่มหลัก ๆ ที่ผู้วิจัยได้ ศึกษาขึ้น ได้มีมุมมองที่ต่างกันบางประเด็น กล่าวคือ เจ้าหน้าที่รัฐ ทราบว่าเกษตรกรได้มีการเมือง ในชีวิตประจำวัน เช่น การบ้ายเบียงและการหน่วงเหนี่ยวเวลา การลักลอบขนย้ายยาเส้นโดยไม่ปิด แสตมป์ เป็นต้น และในทำนองเดียวกันผู้นำท้องที่และผู้รับซื้อยาสูบเอง ก็ทราบถึงการกระทำใน ลักษณะเช่นนี้ว่ามีอยู่ในพื้นที่และเป็นการกระทำที่มีความผิดและมีโทษปรับทางกฎหมาย แต่เกษตรกร กลับมองว่า การขนย้ายยาเส้นเพื่อนำไปเก็บรักษา ไม่ได้ขนย้ายเพื่อนำไปขาย ไม่ควรที่จะมีความผิด

พร้อมกับวิพากษ์วิจารณ์ว่ากฎหมายและการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐควรดูที่เจตนาและการกระทำของเกษตรกรด้วย ในประเด็นนี้จึงทำให้เห็นถึงมุมมองที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน

5.4.1.4 การต่อรองและการแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย

การต่อรองในความหมายของการวิจัยครั้งนี้ เป็นการยอมตามในบางเรื่องหรือบางกรณี แต่ไม่ใช่ทั้งหมด โดยเกษตรกรได้เจรจาเพื่อประนีประนอมในบางเงื่อนไขเพื่อรักษาประโยชน์ของตนเองไว้ เพราะหากไม่ยอมตามอาจได้รับผลกระทบแบบเสียมากกว่าได้ หรือแบบได้ไม่คุ้มเสีย อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า ภายใต้สถานะและบทบาทที่แตกต่างกันของเกษตรกรกับหน่วยงานรัฐที่บังคับใช้กฎหมาย และกติกาในท้องถิ่น ตลอดจนผู้รับซื้อขายสุบในพื้นที่ แต่ก็เชื่อว่า เกษตรกรจะยินยอมรับสถานะที่ต่ำกว่าโดยไม่มีปฏิกิริยาต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ในทางกลับกัน ถึงแม้ว่า เกษตรกรจะมีการบ้ายเบี่ยงและการหน่วงเหนี่ยวเวลาจากการกำกับของรัฐและผู้รับซื้อขายสุบดังที่กล่าวไว้แล้ว แต่ในประสบการณ์การดำรงชีพของเกษตรกรก็ได้เคยพบเห็นและเคยได้ยินจากเกษตรกรด้วยกันว่า เคยมีเกษตรกรในพื้นที่ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายทั้งเรื่องการขออนุญาตเพราะปลูกและการขออนุญาตขายยาเส้น ทำให้มีเจ้าหน้าที่รัฐออกมาตรวจสอบจนถูกดำเนินคดี และการเสียค่าปรับให้กับสรรพสามิตสาขาศรีเชียงใหม่เป็นจำนวนหลายแสนบาท ถึงแม้จะสร้างความไม่พอใจต่อเกษตรกรผู้นั้น รวมถึงเครือข่ายของเกษตรกรได้รวมกลุ่มกันล้อมรถเจ้าหน้าที่ แต่ในท้ายที่สุด เมื่อเจ้าหน้าที่แจ้งเรื่องกฎหมายและหากไม่ยอมปฏิบัติตามก็จะถูกดำเนินคดีที่หนักขึ้น จึงมีการต่อรองกันทำให้เกษตรกรและเครือข่ายได้มีท่าทีที่อ่อนลง ทั้งนี้ จากสถานการณ์ข้างต้นที่เกิดขึ้นทำให้เป็นกรณีตัวอย่างของพื้นที่ ที่มีการพูดถึงกันจนถึงปัจจุบัน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ไม่อยากเป็นเหมือนกับเขา ทำตามที่เขากำหนดแล้วมันสบายใจ ไม่ต้องเสียเวลาและเสียเงินทีหลัง ถ้าโดนมาก็เป็นหมิ่นเป็นแสน จะเอาที่ไหนมาจ่าย” (แม่ตาล (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ กรณีเกษตรกรที่เช่าที่ดินบุคคลอื่นเพื่อเพาะปลูกยาสุบนั้น ยังได้เผชิญกับปัญหาเรื่องราคาเช่ากับเจ้าของที่ดินเพราะต้องการราคาเช่าที่สูงขึ้นในทุก ๆ ปี ประกอบกับหากพื้นที่ไหนเป็นที่สวย กล่าวคือ มีดินดี น้ำดี มีคลองส่งน้ำเข้าถึงที่ดินแปลงนั้น เจ้าของที่ดินก็จะปรับราคาเช่าที่สูงขึ้น เพราะเขารู้ดีว่าที่ดินของเขานั้นเป็นที่ต้องการของเกษตรกร ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์และการสังเกตพื้นที่พบว่า พื้นที่ตำแหน่งแปลงเกษตรที่อยู่ใกล้แม่น้ำโขง โดยเฉพาะถนนริมโขงหมายเลข 242 จะมีราคาเช่าต่อไร่ที่สูงมาก เริ่มต้นที่ 3,000 บาท/ไร่/ฤดูกาล และบางแปลงอาจยับยั้งถึง 5,000 บาท/ไร่/ฤดูกาล แต่หากเป็นพื้นที่ที่ห่างออกมาและคลองส่งน้ำเข้าไม่ถึง ต้องใช้

เครื่องสูบน้ำและต้องต่อท่อ PVC เพื่อสูบน้ำเข้าแปลงเกษตร ราคา ก็จะลดลงโดยบางแปลงจะอยู่ที่ 1,000 บาท/ไร่/ฤดูกาลเท่านั้น ส่วนการจ่ายค่าเช่าไม่มีเงื่อนไขที่ตายตัว มีทั้งการจ่ายทั้งหมดตอนต้นฤดูกาล การแบ่งจ่ายเป็นงวด ๆ และการจ่ายทั้งหมดตอนสิ้นสุดฤดูกาล คือ หลังจากการขายยาสูบทั้งหมดแล้ว โดยการตกลงราคาเช่า และการจ่ายค่าเช่าจะขึ้นอยู่กับ การตกลง การต่อรองกันระหว่างเกษตรกรกับเจ้าของที่ดิน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ที่ดินไม่มีก็ต้องเช่าเขาปลูก ปีนี้ได้เช่า 5 ไร่ ๆ ละ 3,000 บาท ที่แรกเขาจะเอาด้วยไร่ละ 4,000 บาท จึงขอต่อรองเขา ได้ไร่ละ 3,000 บาท แต่มีเงื่อนไขว่าหากให้ 3,000 บาท ต้องจ่ายเป็นเงินสดก่อนลงยานะ (ก่อนปลูกยาสูบ-ผู้วิจัย) ตอนนั้นก็ไม่มีหรอกก็เลยไปยืมเขามาจ่ายก่อน เพราะดอกเบี้ยเงินกู้กับส่วนลดค่าเช่าที่ได้มันแตกต่างกัน” (แม่เงิน (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

นอกจากการต่อรองเรื่องการเช่าที่ดินแล้ว การต่อรองกับผู้ให้กู้เงินเพื่อนำมาลงทุนปลูกยาสูบก็มีให้เห็นอยู่เป็นประจำ แต่การต่อรองก็เชื่อว่าประสบความสำเร็จทุกราย เพราะมีเงื่อนไขหลายอย่างประกอบการตัดสินใจของผู้ให้กู้เงินด้วย เช่น ความรู้จักมักคุ้น การเป็นลูกหนี้ที่ดี ช่วงเวลาในการกู้ยืม เป็นต้น ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“การปล่อยเงินมีทั้ง หมิ่นละพัน หมิ่นละพันห้า ไปจนถึงหมิ่นละสองพัน ขึ้นอยู่กับการตกลงกัน ส่วนรอบนี้ ได้หมิ่นละพัน เพราะรอบก่อนจ่ายคืนเขา ก่อนกำหนด เขาให้สี่เดือน เราสามเดือนก็จ่ายแล้ว” (แม่ชมพู (ชื่อสมมติ), 26 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“ปีนี้ลงยาช้า ปลายพฤศจิกายนถึงได้เริ่ม เพราะได้ทำนาเสร็จช้าด้วย พอไปหาเงินลงทุน เขาเลยบอกว่าเหลือแต่หมิ่นละสองพันนะ อย่างอื่นหมดแล้ว เราก็ขอต่อรองเขาได้มาพันห้า ก็ถือว่าดีอยู่” (พ่อเขียว (ชื่อสมมติ), 29 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าเกษตรกรได้แสดงพฤติกรรมในการต่อรองและยอมตามในบางเรื่อง ทั้งที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานรัฐ ผู้ให้เช่าที่ดิน ผู้รับซื้อ และผู้ให้กู้ยืมเงิน เพื่อรักษาประโยชน์และเพื่อป้องกันความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นด้วยพฤติกรรม การต่อรองในลักษณะข้างต้น ในคราวเดียวกันเกษตรกรก็ได้แสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย เพื่อเพิ่มความมั่นคงปลอดภัยให้กับตนเองและครัวเรือนมากยิ่งขึ้น ข้อมูลในประเด็นนี้ได้เห็นถึงความเชื่อมโยงในยุทธศาสตร์การดำรงชีพกับการเมืองใน

ชีวิตประจำวันอย่างชัดเจน ทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับยาสูบและกิจกรรมนอกภาคการเกษตร ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“ยากี่พอได้ราคาอยู่หรอก แต่อย่างเดียวนั้นก็ไม่พอใช้ จึงปลูกพริกเสริมทั้งในแปลงยาสูบ และแยกแปลงปลูกพริกต่างหากก็มี เพราะพริกปลูกไม่นานมันเก็บได้เรื่อย ๆ ขายได้กิโลละ 50-60 บาท ทั้งฤดูกาลก็ได้ 20,000 – 30,000 อยู่นะ ต้นทุนก็ประมาณ 10,000 บาท พอมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่บางอย่างก็ปลูกนะแต่ไม่ได้ขายปลูกไว้กินเอง เช่น ถั่วฝักยาว ผัก กัลฉ่าย เป็นต้น ไม่ได้ขายแต่ก็มีกินโดยไม่ต้องซื้อ” (พ่อดำ (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

“การรับจ้างในแปลงยาสูบ เป็นแหล่งรายได้อีกแหล่งของตนเองและครัวเรือน เพราะเราปลูกยาสูบอยู่แล้ว ไม่ต้องเรียนรู้ และไม่ต้องมีต้นทุนอะไร ไปทำก็ได้เงิน และที่สำคัญได้เป็นเงินสดเลย ไปวันนี้ได้เลยวันนี้” (พ่อขาว (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์และการสังเกต พบว่า เกษตรกรหนึ่งรายได้มีกิจกรรมที่สร้างรายได้มากกว่าหนึ่งกิจกรรมในช่วงเวลาเดียวกันทั้งในและนอกภาคการเกษตร และหากสิ้นสุดฤดูกาลยาสูบเกษตรกรก็ผันตัวด้วยการเป็นชาวนาปลูกข้าว เพื่อบริโภคในครัวเรือน “ข้าวปลูกไว้กิน ไม่ได้ปลูกไว้ขาย” เพื่อลดรายจ่ายในการดำรงชีพลง ส่วนพืชเศรษฐกิจที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุดรองจากยาสูบคือ “พริก” เพราะปลูกง่าย ราคาดีพอได้ และมีตลาดรองรับ แต่อย่างไรก็ตาม การปลูกพืชหลายชนิด หากมองเป้าหมายคือ รายได้ที่เพิ่มขึ้น เกษตรกรกลับไม่ประสบความสำเร็จทั้งหมด เพราะพืชบางชนิดได้รับการส่งเสริมจากรัฐให้ปลูกแต่กลับมีตลาดรองรับน้อยและมีเงื่อนไขในการรับซื้อมากจนเกษตรกรต้องยอมขาดทุนและหันหลังให้พืชชนิดนั้นจนถึงปัจจุบัน ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ระบุว่า

“เคยมีเกษตรจังหวัดเขามาส่งเสริมให้ปลูกพืชทดแทนยาสูบ หรือปลูกไปพร้อมกับยาสูบ หากจำไม่ผิดเป็นข้าวโพด มะเขือเทศ เขาอยากให้เราเข้าร่วมโครงการ บอกว่าจะได้ราคาดี และเราจะได้ลดพื้นที่ปลูกยาสูบไปด้วย แต่พอถึงช่วงเก็บเกี่ยวก็ไม่ว่าคนรับซื้ออยู่ไหน คนที่มาส่งเสริมก็ไม่ให้ข้อมูล เราต้องไปหาขายเอง ราคาก็ไม่ดี ขาดทุนไปหลายบาทรอบนั้น” (พ่อฟ้า (ชื่อสมมติ), 25 กุมภาพันธ์ 2567 : สัมภาษณ์)

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การส่งเสริมของรัฐผ่านนโยบายต่าง ๆ ที่ไม่สอดคล้องกับทรัพยากรในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร มักประสบความล้มเหลว ดังจะเห็นได้ว่า พืชที่รัฐให้การส่งเสริมและสนับสนุน หรือต้องการให้เกษตรกรหันไปปลูกเพื่อทดแทนยาสูบ เช่น หอมแบ่ง หอมแดง มะเขือเทศ ข้าวโพด ในที่สุดก็ถูกปฏิเสธจากเกษตรกร ขณะที่พืชที่เกษตรกรเลือกปลูกเอง นอกเหนือจากยาสูบได้ถูกนำมาใช้สร้างความหลากหลายในการดำรงชีพโดยเฉพาะพริก

ดังนั้น จากสถานการณ์การต่อรองและการแสวงหาทางเลือกที่หลากหลายที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยพบว่า เป็นสิ่งที่สะท้อนถึงการรักษาประโยชน์และความมั่นคงให้กับเกษตรกรและครัวเรือนมากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าเกษตรกรอาจใช้กลยุทธ์และวิธีการที่แตกต่างกันออกไป โดยมีเป้าหมายสำคัญที่ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก แต่ก็เชื่อว่าการตัดสินใจเลือกทางเลือกใดทางเลือกหนึ่งนั้น จะมีผลลัพธ์ที่บรรลุเป้าหมายเสมอไป

อนึ่ง ข้อมูลในประเด็นการต่อรองและการแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย ได้ชี้ให้เห็นถึงนัยสำคัญของการเชื่อมโยงการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การดำรงชีพเข้ากับการเมืองในชีวิตประจำวันได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ หากเพียงวิเคราะห์ยุทธศาสตร์ก็จะเห็นเพียงยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรเพียงอย่างเดียว แต่เมื่อวิเคราะห์การเมืองในชีวิตประจำวันเข้าไปด้วย จะทำให้เห็นถึงบริบททางการเมืองที่ได้สนับสนุนยุทธศาสตร์บางยุทธศาสตร์ให้เป็นไปได้หรือบรรลุผลลัพธ์ เช่น ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่งเป็นไปได้เพราะเกษตรกรมีพฤติกรรมการต่อรองและแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย ทั้งกับหน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้รับชื้อยาสูบ ผู้ให้กู้ยืมเงินสำหรับลงทุน ผู้ให้เช่าที่ดินเพาะปลูก เพื่อให้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพบรรลุผล

สรุปได้ว่า การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ เป็นพฤติกรรมการแสดงของเกษตรกรจากการปฏิสัมพันธ์กับตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและการขายยาสูบของเกษตรกร โดยพฤติกรรมนั้นมีเป้าหมายสำคัญเพื่อรักษาประโยชน์ที่พึงมีพึงได้ของตนเอง อันได้แก่ การบายเบี่ยงและการหน่วงเหนี่ยวเวลาจากกำกับของรัฐและผู้รับชื้อยาสูบ การฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการของรัฐและผู้รับชื้อยาสูบ การนิทาและการให้ฉายาต่อผู้รับชื้อยาสูบที่ไม่ชื้อตรง การต่อรองและการแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย โดยพฤติกรรมเหล่านี้ มีส่วนสำคัญที่ทำให้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรบรรลุผลลัพธ์ที่ดีขึ้น

ส่วนมุมมองที่แตกต่างกันจนส่งผลต่อการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร ในส่วนที่เกิดขึ้นจากกฎหมายและเจ้าหน้าที่รัฐนั้น เมื่อพิจารณาแล้วมันชี้ให้เห็นถึงแนวทางที่เป็นไปได้ในการแก้ไข เพื่อให้เกษตรกรมีการดำรงชีพที่มีความมั่นคงและยั่งยืนมากขึ้น โดยออกมาในรูปแบบดังนี้ หากเจ้าหน้าที่รัฐ เข้าทำการตรวจสอบหรือจับกุมเกษตรกรในข้อหาการขนย้ายยาสูบโดยไม่ปิดแสตมป์ ควรพิสูจน์ให้ทราบว่า การขนย้ายนั้น เป็นไปเพื่อการขายอย่างชัดเจน ถึงจะสามารถจับกุมและ

เปรียบเทียบปรับตามโทษทางกฎหมายได้ แต่หากเป็นการขนย้ายเพื่อนำไปเก็บรักษาในพื้นที่ละแวกหมู่บ้านไม่ให้นำไปขาย กรณีในลักษณะเช่นนี้ ไม่ควรถือเป็นความผิด

5.5 สรุปท้ายบท

เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระได้ดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทาย ซึ่งเกษตรกรกลุ่มนี้ไม่อยู่ในระบบการส่งเสริมและช่วยเหลือจากรัฐในทุกรูปแบบ ทั้งนี้ ภาพของยาสูบได้อยู่ในสถานะที่ยึดแย้งกัน ระหว่างรัฐกับเกษตรกร กล่าวคือ รัฐมองว่า “ยาสูบเป็นพืชและเป็นสินค้าอันตราย” รัฐจึงได้สร้างกฎหมายและกติกาต่าง ๆ ขึ้นมากำกับกับการปลูกไปจนถึงการขายพืชชนิดนี้ผ่านปฏิบัติการของหน่วยงานรัฐ คือ สรรพสามติในพื้นที่ เพื่อให้การปลูกพืชชนิดนี้มีการกำกับมากกว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจทั่วไป แต่ในมุมมองของเกษตรกรกลับมองว่า “ยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้และความมั่นคงให้กับตนเองและครัวเรือน” แต่เกษตรกรก็รับรู้ว่าเป็นพืชที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของผู้บริโภค แต่ก็ไม่ใช่สินค้าที่เป็นปัญหาต่อสุขภาพเพียงอย่างเดียว ดังนั้น ในมุมมองของรัฐกับเกษตรกรจึงมีความเห็นที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง อนึ่ง สถานะรัฐย่อมมีอำนาจที่เหนือกว่า ทำให้เกษตรกรต้องดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันจากการกำกับของรัฐอย่างเข้มข้น

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากกฎหมายและกติกาต่าง ๆ ที่กำกับโดยรัฐแล้ว เกษตรกรต้องเผชิญกับตัวแสดงที่สำคัญซึ่งได้สร้างแรงกดดันในการดำรงชีพจนส่งผลให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวัน ประกอบด้วย ตัวแสดงแรก “หน่วยงานรัฐ” หน่วยงานรัฐในส่วนแรกนี้มีความสำคัญในฐานะเป็นหน่วยงานรัฐที่มีหน้าที่บังคับใช้กฎหมายเพื่อกำกับการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกร คือ สรรพสามิตสาขาศรีเชียงใหม่ ตัวแสดงที่สอง “องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเครือข่าย” ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดสรร แบ่งปันทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรให้กับเกษตรกร และตัวแสดงกลุ่มที่สาม “ผู้รับซื้อยาสุบรายย่อยในพื้นที่” เนื่องจากในพื้นที่ไม่มีผู้ประกอบการยาสุบรายใหญ่มีเฉพาะรายย่อยเท่านั้น ถึงแม้จะเรียกกลุ่มนี้เป็นผู้รับซื้อ แต่ในทางปฏิบัติกลับสวมหมวกสองใบในบทบาทการเป็นตัวแสดงคือ การรับซื้อยาสูบพร้อมกับการปล่อยเงินกู้ด้วย โดยทั้งสามกลุ่มมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนเกี่ยวข้องและเงื่อนไขสำคัญของการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกร โดยเฉพาะสิ่งที่ได้ส่งผลกระทบต่อรายได้และรายจ่ายของเกษตรกร แต่อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากตัวแสดงทั้งสามกลุ่มข้างต้น ในพื้นที่ยังได้ปรากฏตัวแสดงอื่นด้วย เช่น ผู้ให้เช่าที่ดินสำหรับปลูกยาสูบ เกษตรกรด้วยตนเอง แรงงานรับจ้างในแปลงเกษตร ที่ส่งผลต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพและทำให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวันขึ้นได้เช่นเดียวกัน แต่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นอาจไม่มากนักหากเปรียบเทียบกับสามกลุ่มแรก

เกษตรกรมีทุนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพที่หลากหลาย ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนการเงิน ซึ่งเกษตรกรแต่ละรายจะมีทรัพยากรในการดำรงชีพที่แตกต่างกัน โดยผลการวิจัยได้พบว่า ทุนในการดำรงชีพแต่ละประเภทมีความเชื่อมโยงกันหรือไม่ขาดออกจากกัน แต่ทุนที่สำคัญที่ทำให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดัน ประกอบด้วย ตัวแรกคือ ทุนมนุษย์ ถึงแม้เกษตรกรจะอยู่ในกลุ่มสังคมเกษตรกรมั่งคั่ง แต่การปลูกยาสูบไม่ได้ใช้แรงงานที่เข้มข้น เกษตรกรจึงสามารถใช้ความรู้และประสบการณ์ในการหมุนเวียนแรงงานและจัดการแปลงเกษตรของตนเองได้ ตัวที่สอง ทุนทางสังคม เป็นทุนที่มีความสำคัญมาก โดยการสร้างเครือข่ายทางสังคม เพื่อต่อรอง ส่งข้อมูล และขอรับการสนับสนุน เช่น เรื่องน้ำ เรื่องการบอกต่อข้อมูลข่าวสาร และตัวที่สาม ทุนทางธรรมชาติ เนื่องจากพื้นที่มีดินและน้ำที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกยาสูบ ทำให้ทุนทั้งสามตัวมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เกษตรกรยังคงดำรงอยู่ในวงจรการปลูกยาสูบท่ามกลางแรงกดดัน อนึ่ง อีกสองทุนคือ ทุนกายภาพและทุนการเงิน ก็มีความสำคัญแต่ก็ไม่มากหากเปรียบเทียบกับสามทุนดังที่กล่าวไว้แล้ว ทั้งนี้ เนื่องจากเกษตรกรแต่ละรายมีทรัพยากรในการดำรงชีพที่แตกต่างกัน จึงส่งผลต่อการใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่แตกต่างกันด้วย ได้แก่ ยุทธศาสตร์การจัดการ ยุทธศาสตร์การสะสม ยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น ยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอด ยุทธศาสตร์ความปลอดภัย และยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่ง โดยผลการวิจัยบ่งชี้ว่า ถึงแม้ทุกยุทธศาสตร์จะมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของเกษตรกร แต่ในพื้นที่วิจัยพบว่า ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่งมีความสำคัญและมีความชัดเจนมากที่สุด ซึ่งครอบคลุมไปถึงกิจกรรมการปลูกยาสูบ กิจกรรมทั้งในภาคการเกษตร (on farm) และนอกภาคการเกษตร (off farm) โดยเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันได้

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากแรงกดดันและความท้าทายจากการถูกกำกับ และถูกกระทำจากตัวแสดงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว การวิจัยครั้งนี้ ยังพบว่า ในพื้นที่วิจัยรัฐได้เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชชนิดอื่นเพื่อทดแทนยาสูบ หรือรัฐต้องการลดพื้นที่และปริมาณการปลูกยาสูบให้น้อยลง แต่กลับประสบกับความล้มเหลวเพราะพืชที่รัฐส่งเสริมไม่สอดคล้องกับทรัพยากรในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร โดยเฉพาะเรื่องรายได้ การใช้แรงงาน และลักษณะของพื้นที่ ในขณะที่พืชที่เกษตรกรเลือกปลูกเองควบคู่กับการปลูกยาสูบได้ถูกนำมาใช้เพื่อสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ

จากผลการวิจัยเกี่ยวกับทรัพยากรในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพได้พบว่า มีร่องรอยการเมืองในชีวิตประจำวันซ่อนอยู่ในนั้น กล่าวคือ ภายใต้การดำรงชีพของเกษตรกรที่ได้ปฏิสัมพันธ์กับตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง จึงทำให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรขึ้น ทั้งการบ้ายเบี่ยงและการหน่วงเหนี่ยวเวลา การฉวยใช้ประโยชน์ การนิินทาและการให้ฉวยา การต่อรองและแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการรักษาประโยชน์ที่ควรจะได้ของตนเองไว้

เพื่อช่วยส่งเสริมให้ผลลัพธ์ในการดำรงชีพบรรลุผล เนื่องจากยาสูบเป็นพืชที่สร้างรายได้หลักให้กับเกษตรกรมาอย่างยาวนานและมากกว่าพืชหลายชนิดที่ผ่านเข้ามาในชีวิตของเกษตรกร ในคราวเดียวกัน หากมองการเมืองในชีวิตประจำวันก็จะพบยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพซ่อนอยู่ด้วย เห็นได้จากการที่เกษตรกรไม่ได้นิ่งเฉยต่อแรงกดดันและความท้าทายที่เกิดขึ้น แต่เกษตรกรเลือกแสดงพฤติกรรมเพื่อให้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพบรรลุผล โดยเฉพาะการต่อรองและแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย ที่ทำให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันได้ โดยสร้างทางเลือกและความมั่นคงปลอดภัยให้กับเกษตรกรและครัวเรือนมากยิ่งขึ้น

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

บทนี้จะเป็นบทสุดท้ายของการวิจัยครั้งนี้ โดยผู้วิจัยจะสรุปและอภิปรายข้อค้นพบสำคัญของการวิจัยเรื่อง “การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย” ซึ่งเป็นการตอบคำถามวิจัยหลัก 2 ข้อ อันประกอบด้วย 1) เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคายมีทรัพยากรในการดำรงชีพ ได้แก่ ด้านทุนมนุษย์ ด้านทุนทางธรรมชาติ ทุนทางการเงิน ทุนทางสังคม และทุนทางกายภาพเป็นอย่างไร และมียุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างไร (มีการใช้ทุนในการดำรงชีพอย่างไร) และ 2) การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร (พฤติกรรมแสดงออกต่อตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง เช่น การบ้ายเบี่ยง การฉวยใช้ประโยชน์ การนิินทา การต่อรอง) นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังจะวิเคราะห์ให้เห็นว่าการปลูกและการขายยาสูบได้มีส่วนช่วยให้เกษตรกรบรรลุผลลัพธ์ในการดำรงชีพหรือไม่ อนึ่ง ผู้วิจัยได้พัฒนาข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายจากผลการศึกษาที่ได้และจากการประมวลความเห็นของผู้ให้สัมภาษณ์ทุกกลุ่ม เพื่อเป็นแนวทางสำหรับสร้างประโยชน์ต่อผู้ที่เกี่ยวข้องต่อไป ทั้งนี้ ก่อนที่จะไปตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยขอกล่าวถึงข้อค้นพบที่ได้นอกเหนือจากสิ่งที่กำหนดไว้ในคำถามวิจัยหลัก แต่ช่วยให้เข้าใจพื้นที่และเกษตรกรที่ชัดเจนขึ้น กล่าวคือ

หมู่บ้านโพนสา คำว่า “โพนสา” ตามความทรงจำและการบอกเล่าของผู้นำชุมชนและอดีตผู้นำชุมชนได้กล่าวว่า “โพนสา” มาจาก “โพน” หรือที่สูงกว่าพื้นที่ปกติทั่วไป กับ “สา” มาจากคำเรียกต้นไม้ที่ท้องถิ่นเรียกว่า “ต้นสำสา” หรือต้นจามจุรีในภาษากลาง โดยมีลักษณะเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ ทำให้คนในอดีตใช้หลบแดด ฝน และพักผ่อน จนกลายมาเป็นชื่อหมู่บ้านในระยะเวลาต่อมา ปัจจุบันบ้านโพนสาเป็นหมู่บ้านที่มีการปลูกยาสูบเป็นจำนวนมาก โดยมีพัฒนาการของการปลูกยาสูบในพื้นที่ช่วงแรกมาจากการส่งเสริมของสถานีไบยาโพนสา สังกัดสำนักงานยาสูบหนองคาย การยาสูบแห่งประเทศไทย โดยผลผลิตทั้งหมดส่งขายให้กับสถานีไบยาเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีเกษตรกรหันมาปลูกยาสูบเป็นจำนวนมาก เพราะมองว่าเป็นพืชที่สร้างรายได้ดีเมื่อเปรียบเทียบกับพืชชนิดอื่น แต่กลับสวนทางกับการรับซื้อยาสูบในโควตาของสถานีไบยาโพนสาที่ลดลง ดังนั้น เพื่อการอยู่รอดในอาชีพนี้เกษตรกรจึงถูกผลักดันออกเป็น 2 กลุ่ม โดยการวิจัยครั้งนี้เรียกว่า กลุ่มแรก คือ “กลุ่มสถานี” หรือ “กลุ่มชาวไร่ในสังกัด” อยู่ในสังกัดของสถานียาสูบโพนสา และกลุ่มที่สอง “กลุ่มอิสระ” หรือเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ โดยการวิจัยครั้งนี้นิยามเฉพาะสั้น ๆ คือ “เกษตรกร” คือกลุ่มเป้าหมายหลัก หรือเป็นพระเอกของการวิจัยครั้งนี้เพียงกลุ่มเดียว เนื่องจากกลุ่มนี้มีความน่าสนใจมากกว่า เพราะต้องใช้

ชีวิตในวงจรการปลูกยาสูบอย่างโลดโผน รายได้ไม่มั่นคงไม่แน่นอน ถูกกำกับจากตัวแสดงที่เกี่ยวข้องจากการปลูกและขายยาสูบ ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มสถานที่ที่ไม่ต้องเผชิญกับสถานการณ์เหล่านี้มากนัก

โดยการวิจัยครั้งนี้ พบว่า เกษตรกรต้องเผชิญกับตัวแสดงที่สำคัญ 3 กลุ่ม ซึ่งได้เข้ามามีบทบาทและปฏิสัมพันธ์ต่อการดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร อันได้แก่ กลุ่มแรก “หน่วยงานรัฐที่บังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบ” กลุ่มที่สอง “องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเครือข่ายในพื้นที่” และกลุ่มที่สาม “ผู้รับซื้อยาสูบ” อนึ่งในกลุ่มที่สามนี้อาจมีบทบาทเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินสำหรับลงทุนทำการเกษตรด้วย โดยทั้งสามกลุ่มได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนเกี่ยวข้องและเงื่อนไขสำคัญของการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกรเป็นอย่างยิ่ง ทำให้มีผลสำคัญที่ทำให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร แต่อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากตัวแสดงทั้งสามกลุ่มข้างต้นแล้ว ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกตยังพบว่า ได้ปรากฏตัวแสดงอื่นด้วย เช่น ผู้ให้เช่าที่ดินสำหรับปลูกยาสูบ เกษตรกรด้วยตนเอง แรงงานรับจ้างในแปลงเกษตร ที่ทำให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวันขึ้นได้เช่นเดียวกัน แต่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นไม่มากนักหากเปรียบเทียบกับสามกลุ่มแรก

6.1 สรุปผลการศึกษา

ผู้วิจัยจะแบ่งเนื้อหาการสรุปตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 2 ข้อ ดังนี้

6.1.1 การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ

การดำรงชีพของเกษตรกรก็มีรูปแบบที่หลากหลายและไม่หยุดนิ่งตายตัว โดยขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่สำคัญได้แก่ ทรัพยากรในการดำรงชีพ และยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่แตกต่างกัน โดยผลการวิจัยได้สะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรมีทรัพยากรในการดำรงชีพที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการปลูกยาสูบโดยสามารถจำแนกได้ 5 ประการแรก อันได้แก่

หนึ่ง “ทุนมนุษย์” (Human capital) เป็นทักษะ ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ในการปลูกและขายยาสูบ ตลอดจนสถานะด้านสุขภาพที่เหมาะสมต่อการปลูกพืชชนิดนี้ ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานที่อยู่ในตัวของเกษตรกร และเป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีพของเกษตรกร แต่ก็ไม่สามารถแยกออกจากทรัพยากรในด้านอื่น โดยเป็นปัจจัยที่ทำให้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีบบรรลุผลอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทุนมนุษย์ที่พบนั้น เป็นปัจจัยที่มีผลสำคัญต่อการดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทายของการปลูกยาสูบ โดยมีทั้งจุดเด่นคือ เกษตรกรมีประสบการณ์ที่ยาวนาน จึงมีการสั่งสมความรู้และทักษะที่มาก แต่ในทางกลับกันความรู้และประสบการณ์บางอย่างไม่จำเป็นต้องใช้แล้ว เนื่องจากไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง เช่น ภูมิ

ปัญหาหรือความรู้ในการจัดการน้ำ และความท้าทายอีกประการที่สำคัญในทุนมนุษย์คือ การเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัยและมีลักษณะครัวเรือนแบบห่วงกลาง

สอง “ทุนทางสังคม” (Social capital) เป็นเครือข่าย และความสัมพันธ์ของเกษตรกรที่มีกับบุคคลและหน่วยงาน หรือสถาบันอื่น ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แต่เครือข่ายและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้นั้น เป็นส่วนประกอบสร้างสำคัญที่ทำให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีพอื่นได้ โดยเฉพาะทุนธรรมชาติและทุนกายภาพ หรือเข้าถึงการสนับสนุนจากบุคคลอื่นและรัฐอย่างเป็นรูปธรรมต่อไปได้ อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทุนทางสังคมที่พบนั้น มีจุดเด่นคือเป็นการสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อต่อรองและขอรับการสนับสนุนด้านน้ำเพื่อการเกษตรกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ การรวมกลุ่มกันของคณะกรรมการน้ำและสมาชิกเพื่อจัดระบบการใช้น้ำให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังพบว่า ในพื้นที่เกษตรกรมีทุนทางสังคมอย่างเข้มข้น มีเครือข่ายทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ มีระบบเครือญาติ และความเป็นคนบ้านเดียวกัน ทำให้ข้อมูลข่าวสารสามารถส่งต่อกันไว้มาก “แบบปากต่อปาก” โดยเฉพาะสิ่งที่เกษตรกรมีอารมณ์ร่วมถึงความไม่ไว้วางใจ

สาม “ทุนธรรมชาติ” (Natural capital) ซึ่งไม่ใช่เฉพาะทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสาธารณะเพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงทรัพยากรดินซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกยาสูบของเกษตรกรด้วย หรือกล่าวได้ว่า ทุนธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ได้มาจากธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่เกษตรกรไม่ได้สร้างขึ้นมาเอง โดยเกษตรกรมองว่า ทุนธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พื้นที่บ้านโนนสามมีการปลูกยาสูบเป็นจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทุนทางธรรมชาติที่พบนั้น ถึงแม้จะเป็นจุดเด่นในภูมิทัศน์ของพื้นที่และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การปลูกยาสูบยังดำรงอยู่ในการปลูกยาสูบจนถึงปัจจุบัน แต่ในทางกลับกัน ทุนทางธรรมชาติก็สร้างความท้าทายให้กับเกษตรกรด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน กล่าวคือ หากปีไหนเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมและสภาพภูมิอากาศ เช่น ฝนตกในปริมาณมากและต่อเนื่อง มีพายุฝนหลายลูก ประกอบกับน้ำโขงล้นตลิ่ง ก็จะทำให้พื้นที่อยู่อาศัยและพืชชนิดอื่น เช่น ข้าวนาปี พริก ผักชนิดต่าง ๆ ที่เกษตรกรปลูกเพื่อสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพได้รับความเสียหาย

สี่ “ทุนกายภาพ” (Physical capital) เป็นทั้งกายภาพที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานที่หน่วยงานของรัฐได้สนับสนุน เช่น ถนน ไฟฟ้า และคลองส่งน้ำ รวมถึงเครื่องมือการเกษตรที่เกษตรกรได้จัดหาด้วยตนเอง เพราะมีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพ ทั้งนี้ หากเกษตรกรมีทุนกายภาพที่พร้อมก็จะทำให้การดำรงชีพและการประกอบอาชีพมีความสะดวกรวดเร็ว อุปสรรคและข้อจำกัดในขั้นตอนต่าง ๆ จากการปลูกและขายยาสูบก็จะลดน้อยลง อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทุนกายภาพที่พบนอกเหนือจากสิ่งที่กล่าวไปแล้วนั้น ในพื้นที่ยังพบว่า ทุนกายภาพอีกประการที่สำคัญคือ ข้อมูลข่าวสาร โดยพบว่า เกษตรกรได้ข้อมูลข่าวสารจากเกษตรกรด้วยกันเองเป็นหลัก ยกเว้นการขอ

อนุญาตต่าง ๆ จากสรรพสามิต ซึ่งแตกต่างจากการปลูกพืชชนิดอื่น ที่เกษตรกรได้ข้อมูลข่าวสารจากหลากหลายช่องทาง เช่น จากหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำท้องที่ ตลอดจนแอปพลิเคชัน (application) ต่าง ๆ เป็นต้น

หำ “ทุนการเงิน” (Financial capital) โดยเป็นเงินและทรัพย์สินอื่นที่สามารถแปลงเป็นเงินได้ง่ายและสะดวก ทั้งเป็นเงินที่เกิดจากรายได้ และเงินที่ได้มาจากการกู้ยืมบุคคลอื่น นอกจากนี้ทุนการเงินอาจไม่ใช่เฉพาะรายได้หรือการถือครองทุนการเงินเท่านั้น แต่ยังรวมถึงค่าใช้จ่ายทางการเงินที่เกษตรกรมองว่า รายได้ที่เกิดขึ้นนั้น มีรายจ่ายที่จำเป็นต้องกันเงินรายได้ไว้จ่ายรายจ่ายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอย่างแน่นอนด้วย เช่น จ่ายค่าเช่า จ่ายค่าน้ำ จ่ายค่าน้ำประปา เป็นต้น อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทุนการเงินที่พบนั้น เกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้หรือมีเงินที่เพียงพอต่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐานเท่านั้น ไม่สามารถสะสมทุนการเงินจนถึงขั้นเลื่อนขั้นทางสังคมและเศรษฐกิจได้ ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะแสวงหารายได้ในหลากหลายช่องทาง แต่ในทางกลับกันเกษตรกรก็มีรายจ่ายหลายส่วนด้วย โดยเฉพาะเกษตรกรกลุ่มที่เช่าที่ดินเพาะปลูก นอกจากนี้ ยังพบว่าเกษตรกรในพื้นที่ไม่มีการสะสมทุนการเงินผ่านการเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ เช่น วัว ควาย หมู เป็นต้น ซึ่งในประเด็นนี้มีความแตกต่างจากสังคมเกษตรกรรมชนบทอีสานทั่วไป เนื่องจากมีข้อจำกัดเรื่องที่ดิน เช่น มีที่ดินน้อย ไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง และประโยชน์จากการใช้ที่ดินในฤดูฝน เช่น น้ำท่วม

ทั้งนี้ หากพิจารณาในเชิงรายละเอียดก็ได้พบว่า ทรัพยากรในการดำรงชีพแต่ละด้านมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน โดยทรัพยากรเป็นสิ่งที่ส่งผลทั้งเชิงบวกต่อการดำรงชีพของเกษตรกร แต่ในทางกลับกันหากมีในสถานะที่ไม่สมดุลก็สามารถส่งผลเชิงลบต่อการดำรงชีพของเกษตรกรได้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ การถือครองทรัพยากรในการดำรงชีพของเกษตรกรแต่ละรายก็มีความแตกต่างกันด้วย จนทำให้เกิดยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ ซึ่งเป็นการเลือกใช้ทุนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพให้เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้น โดยผลการวิจัยได้สะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรมียุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการปลูกยาสูบโดยสามารถจำแนกได้ 6 ประการแรก อันได้แก่

ประการแรก “ยุทธศาสตร์การจัดการ” (Coping strategies) เป็นการจัดการให้ได้มาซึ่งทรัพยากรในการประกอบอาชีพ เช่น การจัดการให้น้ำ การจัดการให้ได้แรงงาน การจัดการให้ได้พื้นที่เพาะปลูก เป็นต้น กล่าวคือ การจัดการเป็นการแสวงหาเพื่อนำไปสู่การบรรลุผลลัพธ์ในการดำรงชีพ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและการขายยาสูบ ตลอดจนการดำรงชีวิตของตนเองและครัวเรือน ซึ่งยุทธศาสตร์ในการจัดการนี้ หากทำได้อย่างมีประสิทธิภาพก็จะทำให้องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตดีขึ้น แต่ในทางกลับกันหากการจัดการไม่เหมาะสมก็จะส่งผลการดำรงชีพในด้านลบได้ เช่น ผลผลิตไม่มีคุณภาพเนื่องจากเกษตรกรจัดการเรื่องดินและน้ำไม่เหมาะสม แรงงานที่ไม่กระตือรือร้นในการทำงาน จนทำให้ผลผลิตเกิดความเสียหาย

ประการที่สอง “ยุทธศาสตร์การสะสม” (Accumulation strategies) เป็นการสะสมเพื่อเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคม หรือมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับหนึ่งแล้ว แต่ต้องการสะสมเพื่อเลื่อนขั้นในระดับที่สูงขึ้น ซึ่งเกษตรกรได้ใช้ยุทธศาสตร์ในหลายรูปแบบ เช่น การขยายพื้นที่การปลูกยาสูบ เพื่อให้ได้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น การเช่าที่ดินบุคคลอื่น ทำให้เกษตรกรสามารถสะสมทรัพย์สินทั้งที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือทางการเกษตรและเครื่องอำนวยความสะดวกในครัวเรือนได้ อย่างไรก็ตามในประเด็นนี้ จากข้อมูลภาคสนามพบว่า มีเกษตรกรจำนวนน้อยมากที่สามารถบรรลุยุทธศาสตร์ในการสะสมได้ โดยผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า สาเหตุสำคัญมาจากการมีรายได้ที่ไม่สูงมากนัก และเกษตรกรบางส่วนก็ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง จึงมีรายจ่ายที่สูงขึ้นเกี่ยวข้องกับการเช่าที่ดินและอื่น ๆ ด้วย

ประการที่สาม “ยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น” (Consolidation strategies) เป็นยุทธศาสตร์ที่เป็นผลมาจากยุทธศาสตร์สะสม กล่าวคือ เมื่อสามารถเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว แต่ก็ต้องการยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น เช่น การซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับครัวเรือน (แตกต่างจากการเช่าในยุทธศาสตร์สะสมหรือยุทธศาสตร์การจัดการ) อนึ่ง ในยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้นนี้ ผู้วิจัยพบว่า เป็นข้อจำกัดที่สำคัญของเกษตรกร เป็นยุทธศาสตร์ที่บรรลุผลได้ยาก เนื่องจากเป็นยุทธศาสตร์ที่ต้องอาศัยการสะสมทุนในระดับที่สูงมากและต่อเนื่อง เช่น การซื้อที่ดินเพิ่ม ซึ่งพบเกษตรกรน้อยมากที่สามารถบรรลุยุทธศาสตร์นี้ได้ ซึ่งต้องอยู่ในเงื่อนไขที่แตกต่างจากเกษตรกรทั่วไป เช่น มีที่ดินเป็นจำนวนมาก ได้ผลผลิตเป็นจำนวนมาก จึงจะสามารถเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคมได้

ประการที่สี่ “ยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอด” (Compensatory or survival strategies) เป็นยุทธศาสตร์ในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า หรือเมื่อเข้าตาจนเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาที่ไม่คาดคิดบางอย่าง เกษตรกรจึงจำเป็นต้องเอาตัวรอด เช่น การมีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นอย่างกะทันหันจึงจำเป็นที่จะต้องกู้ยืมเงิน การเผชิญกับปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่เพาะปลูก โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรที่ต้องเช่าที่ดินบุคคลอื่น เช่น ผู้ให้เช่ารายเดิมไม่ได้ให้เช่าที่ดินต่อ เนื่องจากหากเป็นพื้นที่เพาะปลูกที่สวย กล่าวคือ ดินและน้ำสมบูรณ์ ไกลถนนคมนาคมขนส่งสะดวก ใกล้แม่น้ำโขง ย่อมเป็นที่หมายตาของเกษตรกรรายอื่นด้วย ดังนั้น หากพื้นที่เช่าหลุดมือ เกษตรกรก็ต้องหาพื้นที่เช่าแปลงอื่นเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า หรือชดเชยกับสิ่งที่ตนเองได้สูญเสียไป

ประการที่ห้า “ยุทธศาสตร์ความปลอดภัย” (Security strategies) เป็นการแสวงหารายได้เพิ่มขึ้น เพื่อสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้ตนเองและครัวเรือน ประกอบกับการมองหาช่องทางในการดำรงชีพเพื่อสร้างรายได้ที่อยู่นอกกิจกรรมด้านการเกษตร เพื่อป้องกันความเสี่ยงและสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้กับตนเองและครัวเรือนมากยิ่งขึ้น อนึ่ง เมื่อเกิดความมั่นคงปลอดภัยในระดับ

หนึ่งแล้ว เกษตรกรก็ไม่ได้หยุดนิ่ง และพร้อมที่จะแสวงหารายได้จากหลายแหล่งให้มากขึ้น ทำให้ยุทธศาสตร์ความปลอดภัยได้สนับสนุนยุทธศาสตร์แสวงหารายได้จากหลายแหล่งให้อยู่ในระดับที่สูงขึ้น

ประการที่หก “ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้จากหลายแหล่ง” (Pluriactivity strategies) เป็นการแสวงหาและสร้างทางเลือกที่หลากหลาย โดยเฉพาะช่องทางในการหารายได้ ทั้งในและนอกภาคการเกษตร ตลอดจนรายได้จากการส่งเงินกลับของสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ และต่างประเทศ ทำให้ในยุทธศาสตร์นี้อาจเปรียบเทียบได้ว่าเป็นการสร้างกำแพงหลายชั้น แสวงหารายได้จากหลายช่องทาง เพื่อป้องกันความเสี่ยงในด้านต่าง ๆ ให้กับครัวเรือนเกษตรกร ทั้งในปัจจุบันและอนาคต จึงกลายเป็นยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อการบรรลุผลการดำรงชีพของเกษตรกร แต่ในทางกลับกัน กรณีการส่งสมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานนอกพื้นที่นั้น กลับได้สร้างความท้าทายในการดำรงชีพเนื่องจากทำให้เกิดโครงสร้างประชากรที่แหวกกลาง เพาะกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่ออกไปนั้นจะเป็นช่วงวัยรุ่นพ่อแม่

อนึ่ง ในยุทธศาสตร์การดำรงชีพทั้ง 6 ประการข้างต้น ถึงแม้เกษตรกรจะพิจารณาถึงตัวเลือกและสิ่งที่เหมาะสมสูงสุดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายความสำเร็จในการดำรงชีพ แต่ก็เชื่อว่าทุกยุทธศาสตร์จะราบรื่นในทุกกิจกรรม เนื่องจากการบรรลุเป้าหมายความสำเร็จได้ขึ้นอยู่กับตัวแสดงอื่นที่เกี่ยวข้องด้วย ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ถึงแม้ทุกยุทธศาสตร์การดำรงชีพจะมีความเชื่อมโยงกัน แต่ในพื้นที่วิจัยนั้น ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้จากหลายแหล่งเป็นยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญมากที่สุด และเป็นยุทธศาสตร์ที่ทำให้เกษตรกรดำรงอยู่ได้ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทาย

โดยในประเด็นยุทธศาสตร์การดำรงชีพนี้ ผู้วิจัยได้พบว่า การปลูกยาสูบแต่ละพื้นที่ซึ่งมีสายพันธุ์ที่แตกต่างกัน ก็จะส่งผลให้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรแตกต่างกันด้วย เช่น ในงานศึกษาของ จิรวัฒน์ เจริญสถาพรกุล (2564) ได้พบว่า จังหวัดสุโขทัย ได้มีการปลูกยาสูบสายพันธุ์เบอร์เลย์มากที่สุด เนื่องจากสภาพดินและแหล่งน้ำมีความเหมาะสม สอดคล้องกับรายงานของ กรมพัฒนาที่ดิน (2561) ที่ระบุว่า จังหวัดสุโขทัยมีการปลูกยาสูบเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ โดยมีการปลูกยาสูบสายพันธุ์เบอร์เลย์มากที่สุด เนื่องจากพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ราบสูงและมีภูเขายาว พื้นที่บางส่วนจึงอยู่ห่างจากแหล่งน้ำ โดยสายพันธุ์เบอร์เลย์เป็นสายพันธุ์ที่ต้องการดินร่วนหรือดินร่วนปนทราย มีการระบายน้ำดี แต่ไม่ต้องการน้ำมาก ซึ่งพื้นที่จังหวัดสุโขทัยมีดินลักษณะเช่นนี้ โดยแตกต่างจากพื้นที่วิจัยที่นิยมปลูกสายพันธุ์เวอร์รียเนียมากที่สุด เนื่องจากพื้นที่เป็นดินร่วนปนดินเหนียวเล็กน้อย ดินมีความชื้นและอุ้มน้ำได้ดี ประกอบกับมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ จึงเหมาะต่อการเจริญเติบโตของสายพันธุ์เวอร์รียเนีย ทั้งนี้ สายพันธุ์เวอร์รียเนียยังมีใบขนาดใหญ่จึงให้ผลผลิตในปริมาณที่มากกว่าด้วย จึงส่งผลต่อรายได้ของเกษตรกร ส่วนการดูแลรักษาไม่แตกต่างกันมากนัก ส่วนอีกประเด็นที่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตคือ สายพันธุ์ยาสูบที่ปลูกและรายได้ที่แตกต่างกัน ย่อมส่งผลต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพ หรือทรัพยากรในการดำรงชีพที่เกษตรกรในแต่ละพื้นที่มีก็ย่อมแตกต่างกันด้วย

6.1.2 การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ

จากผลการวิจัยเกี่ยวกับทรัพยากรในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ ผู้วิจัยเห็นว่า มีร่องรอยของการเมืองในชีวิตประจำวันซ่อนอยู่ในหลากหลายประเด็น เช่น การจัดการน้ำ การจัดการข้อมูลข่าวสาร การปฏิบัติกับหน่วยงานรัฐและผู้รับซื้อยาสูบ การชดเชยหรือเอาตัวรอดตลอดจนการต่อรองและยอมตามในบางเรื่องเมื่อสถานการณ์เข้าตาจน หรือเจอกับปัญหาที่ไม่คาดคิดบางอย่าง เพื่อรักษาประโยชน์และหลีกเลี่ยงการได้ไม่คุ้มเสีย ซึ่งทำให้เข้าใจการดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทายของเกษตรกรมากยิ่งขึ้น

การวิจัยครั้งนี้ได้มองการเมืองในชีวิตประจำวัน เป็นพฤติกรรมการแสดงทางการเมืองของคนธรรมดาสามัญทั่วไปเป็นการเมืองของคนตัวเล็กตัวน้อยที่อยู่ในอาชีพเกษตรกรรม จึงไม่ใช่และมีความแตกต่างกับการเมืองที่เป็นทางการ เช่น การเลือกตั้ง การลงประชามติ เป็นต้น ส่วนสาเหตุที่ทำให้เกิดการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรนั้น เนื่องจากการปลูกยาสูบได้ถูกกำกับโดยรัฐผ่านกฎหมายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้การปลูกพืชชนิดนี้ได้เกี่ยวข้องกับตัวแสดงที่เป็นรัฐและเอกชนอย่างสลับซับซ้อนจนส่งผลให้เกษตรกรมีการดำรงชีพที่หลากหลายและได้แสดงพฤติกรรมเกี่ยวกับการเมืองในชีวิตประจำวันต่อตัวแสดงที่เข้ามาเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพื่อรักษาประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับ โดยเกษตรกรได้เลือกแสดงพฤติกรรมทางการเมืองในชีวิตประจำวันต่อตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่

1) พฤติกรรม “การบ้ายเบี่ยงและการหน่วงเหนี่ยวเวลาจากการกำกับของรัฐและผู้รับซื้อยาสูบ” เป็นการแสดงพฤติกรรมบ้ายเบี่ยงหลีกเลี่ยงข้อกำหนดของรัฐและข้อเสนอของผู้รับซื้อยาสูบ โดยแยกเป็น 2 กรณี คือ กรณีการกำกับของรัฐ การวิจัยครั้งนี้พบว่า เกษตรกรไม่เห็นด้วยกับแนวปฏิบัติที่ว่า การลำเลียงขนส่งยาเส้นออกจากพื้นที่หั่นซอย หรือ “ตูป” ไปยังบ้านพักของตนเองซึ่งก้อยู่ในละแวกหมู่บ้านเดียวกัน โดยไม่ห่างจากพื้นที่หั่นซอยมากนักจะมีความผิด โดยวิพากษ์วิจารณ์กฎหมายและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นว่า กฎหมายและการปฏิบัติงานไม่ดูที่เจตนาและเห็นใจเกษตรกร ทำให้เกษตรกรต้องบ้ายเบี่ยง หลีกเลี่ยงแนวปฏิบัติบางอย่าง ส่วนกรณีผู้รับซื้อยาสูบ การวิจัยครั้งนี้พบว่า เกษตรกรเลือกที่จะบ้ายเบี่ยงไม่ขายผลผลิตให้กับผู้รับซื้อที่ให้ราคาต่ำกว่า ถึงแม้ว่า ผู้รับซื้อเจ้านั้นจะเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินมาลงทุนในการเพาะปลูก เพราะเกษตรกรมองว่า การให้กู้ยืมเงินกับการรับซื้อหรือขายผลผลิตคนละเรื่องกัน จึงได้แสดงพฤติกรรมบ้ายเบี่ยงหลีกเลี่ยงหากผู้ให้กู้ยืมเงินติดต่อรับซื้อผลผลิต

2) พฤติกรรม “การฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการของรัฐและผู้รับซื้อยาสูบ” เป็นการแสดงพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากโครงการของรัฐและผู้รับซื้อยาสูบมากกว่าที่อยู่ในข้อกำหนดหรือที่ได้ตกลงกันไว้ โดยแยกเป็น 2 กรณี คือ การฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการรัฐ การวิจัยครั้งนี้พบว่า การใช้ประโยชน์จากโครงการสนับสนุนน้ำด้วยไฟฟ้าและคลองส่งน้ำเพื่อการเกษตรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากโครงการนี้ไม่ได้กำหนดว่า จะสร้างขึ้นเพื่อจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรน้ำ

ให้สำหรับการปลุกยาสูบเป็นการเฉพาะ แต่เกินร้อยละ 90 ก็ถูกนำมาใช้เพื่อการปลุกยาสูบ ประกอบกับการเก็บค่าธรรมเนียมการใช้น้ำโครงการจะเก็บโดยคำนวณจากพื้นที่ดินเป็นไร่ แต่เกษตรกรก็ได้นำน้ำไปใช้สำหรับการอุปโภคด้วย ส่วนกรณีผู้รับซื้อยาสูบ การวิจัยครั้งนี้พบว่า เกษตรกรได้เลือกแสวงหาผู้รับซื้อยาสูบที่ให้ราคาผลผลิตที่สูงที่สุด ด้วยการสอบถามทั้งการสอบถามราคารับซื้อด้วยตนเองและการสอบถามกับกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน โดยไม่ยึดติดหรือผูกมัดกับผู้รับซื้อรายใดรายหนึ่งเป็นการเฉพาะ นอกจากนี้ เกษตรกรบางรายยังเลือกที่จะเก็บผลผลิตไว้ ไม่ขายในช่วงยาวออกเพราะได้ราคาต่ำ แต่ก็เผชิญกับความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นกับผลผลิต (ยาเส้น) หากไม่มีสถานที่จัดเก็บที่เหมาะสม อนึ่ง ถึงแม้ว่าเกษตรกรได้ใช้กลยุทธ์และวิธีการที่แตกต่างกันออกไป แต่มีเป้าหมายสำคัญคือ เพื่อรักษาประโยชน์และเพื่อให้ตนเองได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมากที่สุด

3) พฤติกรรม “การนิทาและการให้ฉายาต่อผู้รับซื้อยาสูบที่ไม่ซื้อตรง” เป็นพฤติกรรมการแสดงออกของผู้ที่ถูกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม หรืออาจเป็นการส่งต่อภาพจำในอดีตสำหรับเป็นบทเรียนให้ปัจจุบัน เพื่อไม่ให้เหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นซ้ำรอยเดิม ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เกิดขึ้นกับตนเองก็ตาม โดยการนิทาและการให้ฉายาของเกษตรกรนั้น เป็นการกล่าวถึงบุคคลที่ตนเองไม่ชอบ พร้อมกับการประณามบุคคลเหล่านั้นให้กับเกษตรกรรายอื่นได้รับทราบข่าวสารด้วย โดยการวิจัยครั้งนี้พบว่า ผู้รับซื้อยาสูบในพื้นที่จะเป็นผู้ที่ปล่อยเงินกู้ให้กับเกษตรกรด้วย ดังนั้น การนิทาและการให้ฉายากับตัวแสดงกลุ่มนี้ จึงมีส่วนสัมพันธ์กับทั้งสองบทบาท โดยเกษตรกรมีลักษณะการนิทาและการให้ฉายาต่อผู้รับซื้อยาสูบที่ตนเองไม่พอใจ เช่น การพูดคุยกับกลุ่มเกษตรกรว่า ผู้รับซื้อรายใดให้ราคาดี แต่ก็ได้พูดกระทบกับผู้รับซื้อที่ให้ราคาต่ำกว่าด้วยว่า “เป็นพวกที่ชอบเอาเปรียบเรา” พร้อมกับยุยงให้เกษตรกรรายอื่นไม่ต้องนำผลผลิตไปขายให้กับผู้รับซื้อที่ให้ราคาต่ำกว่า ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะกู้ยืมเงินเขามาลงทุนก็ตาม และที่สำคัญหากได้เผชิญกับสถานการณ์ที่สร้างความไม่พอใจอย่างรุนแรง เช่น ขายผลผลิตแล้วได้เงินช้า ถูกผู้รับซื้อโกงได้เงินไม่ครบตามที่ตกลงกันไว้ จนทำให้เกษตรกรเกิดความเครียด เกษตรกรก็พร้อมที่จะส่งข้อมูลเหล่านั้นอย่างรวดเร็ว เป็นการนิทาและส่งมอบฉายาที่ไม่ดีให้กับผู้รับซื้อยาสูบที่ไม่ซื้อตรง พร้อมแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ว่า “พวกนี้มันไม่ให้เกียรติเราไม่ให้เกียรติเกษตรกร”

4) พฤติกรรม “การต่อรองและการแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย” ถึงแม้เกษตรกรจะแสดงท่าทีไม่เห็นด้วย บ่ายเบี่ยงไม่ปฏิบัติตามโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกำกับของรัฐ แต่ในทางปฏิบัติเกษตรกรก็รู้ดีว่า หากไม่ปฏิบัติตามทั้งหมดอาจส่งผลกระทบแบบได้ไม่คุ้มเสีย เช่น ถูกปรับเป็นเงินจำนวนมาก เป็นต้น ดังนั้น เกษตรกรจึงได้แสดงพฤติกรรมในการต่อรองและยอมตามในบางเรื่อง ถึงแม้ว่าจะมีขั้นตอนที่เพิ่มขึ้น ทั้งที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย ผู้ให้เช่าที่ดิน และผู้ให้กู้ยืมเงิน เพื่อรักษาประโยชน์และเพื่อป้องกันความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นด้วยพฤติกรรมการต่อรองในลักษณะข้างต้น ในคราวเดียวกันเกษตรกรได้ใช้กลยุทธ์ในการแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย เพื่อเพิ่มความมั่นคง

ปลอดภัยให้กับตนเองและครัวเรือนมากยิ่งขึ้น ทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับยาสูบและกิจกรรมนอกภาคการเกษตร ซึ่งพบว่าเกษตรกรหนึ่งรายได้มีกิจกรรมที่สร้างรายได้มากกว่าหนึ่งกิจกรรมในช่วงเวลาเดียวกันทั้งในและนอกภาคการเกษตร และหากสิ้นสุดฤดูกาลยาสูบเกษตรกรก็ผันตัวด้วยการเป็นชาวนาปลูกข้าว เพื่อบริโภคในครัวเรือน ส่วนพืชเศรษฐกิจที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุดรองจากยาสูบคือ “พริก” เพราะปลูกง่าย ราคาดีพอได้ และมีตลาดรองรับ แต่อย่างไรก็ตาม การปลูกพืชหลายชนิดหากมองเป้าหมายคือ รายได้ที่เพิ่มขึ้น เกษตรกรกลับไม่ประสบความสำเร็จทั้งหมด โดยเฉพาะพืชที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐ เช่น หอมแบ่ง หอมแดง มะเขือเทศ ข้าวโพด เนื่องจากไม่เข้ากับทรัพยากรในการดำรงชีพและบริบทพื้นที่ ทำให้พืชที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกประสบความสำเร็จล้มเหลว เพราะมีตลาดรองรับน้อยและมีเงื่อนไขในการรับซื้อมาก ดูแลรักษายาก จนเกษตรกรต้องยอมขาดทุนและหันหลังให้พืชชนิดนั้นจนถึงปัจจุบัน

จากพฤติกรรมการเมืองในชีวิตประจำวันที่เกิดขึ้น ก็จะมียุทธศาสตร์การดำรงชีพซ่อนอยู่ในนั้น ในคราวเดียวกันหากมองยุทธศาสตร์การดำรงชีพก็จะเห็นการเมืองในชีวิตประจำวันซ่อนอยู่ในนั้นด้วย ทั้งสองส่วนจึงมีความเชื่อมโยงกัน ดังนั้น ผลการศึกษาจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมการรักษาประโยชน์และความมั่นคงให้กับเกษตรกรและครัวเรือนมากยิ่งขึ้น หรืออย่างน้อยที่สุดคือการลดความสูญเสียให้น้อยลง ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าเกษตรกรอาจใช้กลยุทธ์และวิธีการที่แตกต่างกันออกไป แต่การดำรงชีพก็สามารถบรรลุเป้าหมายได้ในบางประการเท่านั้น ภายใต้เงื่อนไขและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นที่แตกต่างกันออกไป

ดังนั้น สรุปได้ว่าเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกษตรกรดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทาย และเกษตรกรก็รับรู้และเข้าใจถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้น แต่มีความเห็นว่า “การปลูกยาสูบถึงแม้จะไม่มั่นคงมาก แต่ก็อยู่ในระดับที่มั่นคงที่สุดในสมการที่ตนเองมีสิทธิ์เลือก” ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงเงื่อนไขสำคัญที่สามารถมองได้ 3 มิติ คือ

มิติแรก ถ้ามองในแง่ของการดำรงชีพ ก็จะพบว่า ทุนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพของเกษตรกรมันเอื้ออำนวยต่อการดำรงอยู่ในการปลูกยาสูบ

มิติที่สอง ถ้ามองในแง่ของการเมืองในชีวิตประจำวัน ก็จะพบว่า รัฐได้ล้มเหลวในการส่งเสริมการปลูกพืชชนิดอื่นและการส่งเสริมอาชีพอื่น เพื่อทดแทนการปลูกยาสูบ

มิติที่สาม ถ้ามองในแง่ของการปรับตัวของเกษตรกร ก็จะพบว่า เกษตรกรมีการใช้ยุทธศาสตร์ในการปรับตัว โดยใช้ยุทธศาสตร์การสร้างหลากหลายในการดำรงชีพ และเกษตรกรพร้อมที่จะเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์มาใช้ เพื่อให้การดำรงชีพบรรลุผลลัพธ์ที่ดีขึ้น

6.2 อภิปรายผล

การวิจัยครั้งนี้ ได้นำสองแนวคิดมาผสานในการศึกษาและทำความเข้าใจเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ ได้แก่ มโนทัศน์การดำรงชีพ (livelihoods) และแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน (everyday politics) ซึ่งที่ผ่านมาไม่ปรากฏการศึกษาในลักษณะนี้มาก่อน ทำให้ได้ผลการศึกษาเชิงลึกและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น โดยกำหนดให้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระเป็นแกนกลาง ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาการปลูกยาสูบที่ผ่านมา เช่น บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2550; 2561) จิรวัดน์ เจริญสถาพรกุล (2564) ซึ่งได้มุ่งความสนใจไปที่นโยบายรัฐหรือศึกษาผลของนโยบายรัฐที่นำมาปฏิบัติกับเกษตรกรเป็นหลัก หรือศึกษาแบบบนลงล่าง แต่การวิจัยครั้งนี้ เน้นการศึกษาแบบล่างขึ้นบน หรือเกษตรกรได้กระทำต่อนโยบายรัฐ กฎหมาย และหน่วยงานรัฐผ่านเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นอย่างไร

ทั้งนี้ มโนทัศน์การดำรงชีพ (livelihoods) ที่ใช้นั้น ผู้วิจัยได้ใช้กรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood Framework) ของ Department for International Development (DFID) มาวิเคราะห์ทำให้เห็นถึงการดำรงชีพที่มีความซับซ้อนและหลากหลาย ทั้งทรัพยากรในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร ซึ่งเป็นจุดเด่นของแนวคิดนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้แนวคิดการดำรงชีพที่นำมาใช้จะมีจุดเด่น แต่ในคราวเดียวกันก็มีจุดอ่อนด้วย โดยเฉพาะการตัดขาดกับบริบททางการเมืองที่รายล้อมเกษตรกรอยู่หรือบริบททางการเมืองในพื้นที่ ยกตัวอย่างเช่น การตัดขาดเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อยู่ในพื้นที่ ข้อกำหนดในระดับท้องถิ่น ทำให้หากศึกษาเฉพาะการดำรงชีพก็จะมุ่งให้ความสำคัญกับ “การใช้ชีวิตและการทำมาหากิน” โดยตัดขาดเรื่องการเมืองที่ซ่อนอยู่ในนั้น หรือไม่เห็นมิติด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง แต่เมื่อนำแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน (everyday politics) เข้ามาผสานโดยมุ่งไปที่การเมืองที่ซ่อนอยู่ในการดำรงชีพของเกษตรกร จึงได้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจของตัวแสดงกลุ่มต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ เมื่อเกษตรกรได้ลุกขึ้นมาต่อรองกับตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้รับซื้อขายยาสูบ ผู้ให้เช่าที่ดิน เพราะเขาขาดอำนาจเขาจึงลุกขึ้นมาต่อรองเพื่อให้ได้อำนาจผ่านโครงสร้างเชิงอำนาจในท้องถิ่น ดังนั้น แนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน จึงถูกนำมาใช้ศึกษาเพื่ออุดช่องว่างของกรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (SLF) ได้ ทำให้การวิจัยครั้งนี้ มีความแตกต่างจากงานวิจัยหรือการศึกษาที่ผ่านมาอย่างชัดเจนด้วย อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการศึกษาการดำรงชีพที่ไม่ได้แยกการเมืองในชีวิตประจำวันออกจากกัน เพราะทั้งสองส่วนมีความเชื่อมโยงกัน

เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระได้ดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทาย เนื่องจากได้ถูกกำกับจากกฎหมายและหน่วยงานรัฐตั้งแต่การปลูกจนถึงการขายผลผลิต โดยมีข้อกำหนดให้เกษตรกรต้องขออนุญาตอยู่หลายขั้นตอน ทำให้การปลูกพืชชนิดนี้ได้ถูกกำกับจากรัฐมากกว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจทั่วไป ส่งผลให้ยาสูบมีสถานะเป็น “พืชการเมือง” โดยข้อสรุปนี้ ขยายออกมาจาก รั้งสรรค์

ชนะพรพันธุ์ ที่ให้ความเห็นว่ พืชการเมือง หมายถึง พืชที่รัฐเข้าไปแทรกแซงด้วยรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในด้านการผลิต การจำหน่าย (รวมทั้งการส่งออก) และการบริโภค การแทรกแซงของรัฐมีตั้งแต่การส่งเสริมการผลิต การจัดสรรสินเชื่ออัตราดอกเบี้ยต่ำ การควบคุมราคา การผูกหรือประกันราคา การควบคุมการส่งออกและการนำเข้า การเก็บภาษี การให้เงินอุดหนุน (รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์, 2542) โดยหากพิจารณาจากความหมายข้างต้น ยาสูบ มีสถานะเป็นพืชการเมืองโดยสมบูรณ์ และมีสถานะที่แตกต่างจากพืชเศรษฐกิจทั่วไปในแง่ที่ว่า การปลูกและขายได้ถูกกำกับจากรัฐผ่านปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่นอย่างเข้มงวด โดยมีบางส่วนของที่แตกต่างจากมุมมองของ รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ ในแง่ที่ว่า การนิยามพืชการเมืองนั้น จะเป็นพืชที่รัฐเข้ามาแทรกแซงเพื่อเป้าหมายทางการเมือง เช่น เพื่อคะแนนเสียงเลือกตั้ง การลดแรงกดดันจากภาคส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะกับเกษตรกร หรือเพื่อเป็นกลไกพัฒนาโยบายเศรษฐกิจ เป็นต้น แต่กรณีของยาสูบ จะเป็นพืชการเมืองที่รัฐเข้ามาแทรกแซงโดยมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา โดยที่รัฐจะไม่ได้ส่งเสริมแต่เน้นการควบคุม กล่าวคือ รัฐได้แทรกแซงด้วยเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับด้านสุขภาพของประชาชน

ทั้งนี้ หากมองนัยเชิงพื้นที่โดยการเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่นที่มีการปลูกยาสูบนั้น ผู้วิจัยพบว่าในพื้นที่ที่มีทรัพยากรในการดำรงชีพที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะทุนธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลักษณะภูมิศาสตร์ของพื้นที่ ได้ส่งผลต่อการเลือกปลูกสายพันธุ์ยาสูบที่แตกต่างกันด้วย ซึ่งสอดคล้องกับงานของ จิรวัดน์ เจริญสถาพรกุล (2564) และ กรมพัฒนาที่ดิน (2561) กล่าวคือ ในจังหวัดสุโขทัยที่มีการปลูกยาสูบมากที่สุดของประเทศแต่พบว่า สายพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกนั้นกลับเป็นสายพันธุ์เบอร์เลย์ ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่วิจัยที่นิยมปลูกสายพันธุ์เวอร์ริเนีย เพราะปัจจัยสำคัญที่เป็นตัวกำหนดความแตกต่างของสายพันธุ์ที่ปลูกคือ ดินและน้ำมีความเหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของทั้งสองสายพันธุ์มีความแตกต่างกัน และทำให้เกษตรกรต้องใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่แตกต่างกันด้วย เนื่องจากผลผลิตและรายได้ที่ได้รับจากทั้งสองสายพันธุ์นี้มีความแตกต่างกัน อนึ่ง เมื่อศึกษาแล้วพบว่า ในพื้นที่วิจัยมีทุนธรรมชาติที่ความอุดมสมบูรณ์มากกว่า

จากการนำเสนอความคิดมาผสานในการศึกษา อันได้แก่ มโนทัศน์การดำรงชีพ (livelihoods) และแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน (everyday politics) ทำให้ได้ผลการศึกษาและข้อค้นพบในมิติที่กว้างและหลากหลาย สำหรับมโนทัศน์การดำรงชีพที่ผู้วิจัยได้ใช้ทำความเข้าใจรูปแบบการดำรงชีวิตของเกษตรกร ทั้งในด้านสถานะของทรัพยากรในการดำรงชีพ การใช้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร เพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอดในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว แต่มีลักษณะเป็นพลวัตและสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยในงานวิจัยนี้ค้นพบว่า ทรัพยากรในการดำรงชีพที่เกษตรกรมีอยู่และสามารถใช้ได้นั้น กลับเป็นสิ่งที่ส่งผลทั้งเชิงบวกและลบต่อการดำรงชีพ โดยมีทุนมนุษย์เป็นทรัพยากรในการดำรงชีพของที่สำคัญ เช่น การมีทักษะความรู้ และประสบการณ์ เพราะเป็นปัจจัยพื้นฐานที่นำมาสู่การเกิดขึ้นและการบรรลุเป้าหมายในการ

ดำรงชีพของเกษตรกร แต่ก็ไม่สามารถแยกออกจากทรัพยากรในด้านอื่นได้อย่างสิ้นเชิง ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่ Kollmair และ St.Gamper (2002 อ้างอิงจากปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554, 80) ที่ให้ความเห็นว่า ทุนมนุษย์หรือทรัพยากรมนุษย์ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญและมีคุณค่ามากที่สุด ในอันที่จะสามารถใช้ทรัพยากรประเภทอื่นได้ แต่ก็ไม่ใช่ในฐานะผลที่แยกออกมาต่างหาก เพราะเป็นปัจจัยที่สนับสนุนการใช้และการถือครองทรัพยากรประเภทอื่น ๆ ด้วย อย่างไรนั้น ตามลักษณะเด่นของทุนมนุษย์ข้างต้น ในอีกด้านหนึ่งกลับพบกับความท้าทาย เนื่องจากเกษตรกรได้ก้าวเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัยและความรู้บางอย่างไม่สามารถใช้ได้แล้ว แต่ก็ไม่อันตรายมากนักเนื่องจากการปลูกยาสูบไม่ได้ใช้แรงงานอย่างเข้มข้น ทำให้เกษตรกรสามารถหมุนเวียนแรงงานได้ ประกอบกับเกษตรกรสามารถใช้ทุนทางสังคม เข้ามาช่วยแก้ไขข้อจำกัดที่เกิดขึ้นด้วยการสร้างเครือข่ายทางสังคม เพื่อเป็นกลไกในการบรรลุยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การสร้างเครือข่ายให้ได้น้ำมาเพื่อใช้สำหรับเพาะปลูก การสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เป็นต้น ทั้งนี้สังคมเกษตรกรรมสูงวัยได้นำเอาทุนกายภาพ เข้ามาใช้เพื่อลดการใช้แรงงานของเกษตรกรสูงวัยลง อนึ่ง ทุนกายภาพ เช่น รถไถ เครื่องพ่นปุ๋ย เครื่องพ่นหอย โดยได้มาจากทุนการเงิน นอกจากนี้ ยังพบว่าในพื้นที่วิจัยมีทุนทางธรรมชาติที่โดดเด่น กล่าวคือ มีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ และสภาพอากาศ ที่เหมาะสมต่อการปลูกยาสูบ โดยปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้มีความเชื่อมโยงกันไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ซึ่งทำให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทายได้ ซึ่งมีทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนทางธรรมชาติ เป็นปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความท้าทายที่เกิดขึ้น

ส่วนในด้านการถือครองทรัพยากรในการดำรงชีพนั้น FAO ระบุว่า การถือครองทรัพยากรจะมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับการบรรลุเป้าหมายหรือผลลัพธ์ในการดำรงชีพ หรือทรัพยากรในการดำรงชีพจะทำให้บรรลุเป้าหมายในเชิงบวก (Food and Agriculture Organization of the United Nations, n.d.) กล่าวคือ เกษตรกรที่ถือครองทรัพยากรในการดำรงชีพมากก็จะมีโอกาสในการบรรลุผลลัพธ์ในการดำรงชีพที่ดีกว่า เกษตรกรที่ถือครองทรัพยากรในการดำรงชีพน้อย แต่ในงานชิ้นนี้กลับพบว่า การถือครองทรัพยากรไม่ใช่ตัวแปรที่รับประกันความสำเร็จ เนื่องจากการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกรต้องเกี่ยวข้องกับตัวแสดงอื่นด้วย เช่น หน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้รับซื้อ ผู้ให้เช่าที่ดิน แรงงานภาคการเกษตร เป็นต้น การจัดการกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับตัวแสดงเหล่านี้ต่างหากจึงจะทำให้บรรลุยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพได้หรือสร้างความสำเร็จได้มากกว่า ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า “การปลูกยาสูบของเกษตรกรถึงแม้จะทำให้ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพดีขึ้นในบางด้าน แต่ก็อยู่ภายใต้เงื่อนไขความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับตัวแสดงที่เกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้” แต่อย่างไรก็ตาม เกษตรกรก็มียุทธศาสตร์การดำรงชีพที่หลากหลายและซับซ้อน อันประกอบไปด้วย ยุทธศาสตร์การจัดการ ยุทธศาสตร์การสะสม ยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงขึ้น

ยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอด ยุทธศาสตร์ความปลอดภัย และยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่ง อนึ่ง ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะมียุทธศาสตร์การดำรงชีพที่หลากหลาย แต่จากการเก็บข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยประมวลได้ว่า ยุทธศาสตร์แสวงหารายได้หลายแหล่ง เป็นยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญและทำให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางแรงกดดันและความท้าทายที่ต้องเผชิญ กล่าวคือ สิ่งสำคัญที่ทำให้เกษตรกรอยู่ได้ในสถานะที่ถูกกักอย่างเข้มข้นและผลผลิตที่มีราคาไม่สูงมากนักคือเกษตรกรได้ปลูกพืชชนิดอื่นร่วมกับยาสูบ พร้อมกับการหารายได้จากหลายแหล่งทั้งในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะมีรายได้จากหลายแหล่ง แต่ก็มีเกษตรกรส่วนน้อยมากที่สามารถเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจและสังคมได้ ซึ่งมีเงื่อนไขที่สำคัญคือ มีที่ดินเพาะปลูกเป็นของตัวเองและต้องมีที่ดินมากกว่าเกษตรกรทั่วไปอย่างมีนัยสำคัญ แต่เกษตรกรทั้งหมดก็มองว่าการปลูกยาสูบเป็นสถานะที่ “มันคงแต่ก็ไม่มากนัก” เนื่องจากอยู่ในวงจรนี้มาอย่างยาวนานแต่ก็มีความกังวลต่อการกำกับของรัฐและพื้นที่เพาะปลูก

ต่อมาผู้วิจัยได้ผานแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน (everyday politics) เข้ามาร่วมในการอธิบายการดำรงชีพของเกษตรกร ซึ่งจะทำให้การวิจัยครั้งนี้มีมิติที่ครอบคลุมมากขึ้น และแตกต่างจากงานที่เคยศึกษามาก่อนหน้านี้อย่างชัดเจน โดยแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวันมีความเหมาะสมต่อการนำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากแนวคิดการเมืองในชีวิตประจำวัน ได้ขยายปริมณฑลไปถึงการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการต่อต้านในชีวิตประจำวัน (everyday resistance) ต่อนโยบายของรัฐหรือการคุกคามของตลาดในรูปของกรบ้น ขโมย การนิทา การล้อเลียน การหลีกเลียง การบ่อนทำลาย การวิพากษ์วิจารณ์ โดยคนอีกจำนวนไม่น้อยที่ตกอยู่ในสถานะเดียวกันต่างเห็นพ้องด้วยกับการกระทำเหล่านั้น (Scott, 1985; Bernstein and Byres, 2001 อ้างอิงจาก ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์, 2556, 30) โดยจากการศึกษาในพื้นที่พบว่า เกษตรกรได้แสดงพฤติกรรมและการกระทำต่อตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบ ทั้งการนิทา การให้ฉายา การต่อรองบายเบียง หลีกเลียง การฉวยใช้ประโยชน์ ตลอดจนการแสวงหาทางเลือกจากข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะอยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจของรัฐด้วยการกำกับผ่านกฎหมายและหน่วยงานในพื้นที่ และโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่นผ่านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้รับซื้อยาสูบที่มีอำนาจเงินที่เหนือกว่า แต่เกษตรกรก็ไม่ได้นิ่งเฉยหรือยอมตามไปทุกเรื่อง ในทางกลับกันเกษตรกรได้ใช้กลยุทธ์ที่หลากหลาย เพื่อต่อรองทั้งทางตรงและทางอ้อมกับตัวแสดงเหล่านั้น อันได้แก่ การบายเบียงและการหน่วงเหนี่ยวเวลาจากการกำกับของรัฐและผู้รับซื้อยาสูบ การฉวยใช้ประโยชน์จากโครงการของรัฐและผู้รับซื้อยาสูบ การนิทาและการให้ฉายาผู้รับซื้อยาสูบที่ไม่ซื้อตรง จนทำให้ผู้รับซื้อบางรายต้องหายออกไปจากตลาด และการต่อรองและแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการรักษาประโยชน์ที่ควรจะได้ของตนเอง เนื่องจากยาสูบเป็นพืชที่สร้างรายได้หลักให้กับเกษตรกรมาอย่างยาวนานและมากกว่าพืชหลายชนิดที่ผ่านเข้ามาในชีวิตของเกษตรกร

ดังนั้น การเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกร จึงเป็นการแสดงพฤติกรรมของคนตัวเล็กตัวน้อยหรือคนธรรมดาสามัญทั่วไป ที่ต้องการต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจที่สูงกว่า โดยความหมายของการต่อรองนั้น ไม่ได้หมายถึงการยอมจำนนหรือการปฏิเสธเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการหาจุดกึ่งกลางที่ตนจะรักษาประโยชน์ได้มากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ ญัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์ (2557) และ จักรกริช สังขมณี (2555) ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมเกษตรกรรมและชนบทไทยสมัยใหม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งแทนที่จะสยบยอม หลีกเลียงหรือต่อต้านรัฐ แต่กลับได้มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐสมัยใหม่ด้วยการฉวยใช้ประโยชน์จากนโยบายและอำนาจรัฐ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ดำรงอยู่แบบหยุดนิ่งหรือรอคอยความช่วยเหลือเท่านั้น แต่พยายามต่อรองทางการเมืองเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดจากนโยบายและโครงการต่าง ๆ ของรัฐ แทนที่จะถูกรัฐและตลาดกำกับและควบคุมฝ่ายเดียว

อนึ่ง ถึงแม้ว่าการวิจัยครั้งนี้จะพบว่า เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบได้อยู่ในวงจรการปลูกและขายยาสูบมาอย่างยาวนาน (ส่วนใหญ่ตั้งแต่ออกโรงเรียนในระบบการศึกษาปกติจนถึงปัจจุบัน) ประกอบกับได้แสวงหาช่องทางการหารายได้ที่หลากหลายทั้งในและนอกภาคการเกษตร ก็จะทำให้เกษตรกรมีผลลัพธ์การดำรงชีพที่ดีขึ้นมากกว่าการมีรายได้เพียงทางเดียว ซึ่งสอดคล้องกับ นิธิมา เนื่องจำนง และ ทรงชัย ทองปาน ที่เสนอว่า หากเกษตรกรมีรูปแบบการดำรงชีพและรายได้ที่หลากหลายช่องทางจะสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ดีกว่ากลุ่มที่มีรายได้จากช่องทางเดียว (นิธิมา เนื่องจำนง และ ทรงชัย ทองปาน, 2562) อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่างานวิจัยครั้งนี้จะพบว่า เกษตรกรได้แสวงหาช่องทางการหารายได้ที่หลากหลาย แต่กลับพบว่า รายได้รวมที่ได้มานั้น ยังอยู่ในสถานะชักหน้าไม่ถึงหลัง โดยเพียงพอสำหรับการใช้จ่ายในครัวเรือนแบบปริมน้ำเท่านั้น ดังนั้น หากต้องลงทุนเพาะปลูกยาสูบในฤดูกาลถัดไป จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องกู้ยืมเงินบุคคลอื่นมาลงทุน อีกประเด็นสำคัญคือ ภายใต้การกำกับของรัฐ และรัฐมองว่ายาสูบเป็นพืชอันตรายนั้น ทำให้รัฐได้มีนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชชนิดอื่นทดแทน เช่น หอมแบ่ง หอมแดง มะเขือเทศ ข้าวโพด เป็นต้น แต่การส่งเสริมดังกล่าวกลับไม่สอดคล้องกับทรัพยากรและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร ทำให้รัฐประสบกับความล้มเหลว ขณะที่ยาสูบ ซึ่งเป็นพืชที่รัฐไม่ส่งเสริมนั้นกลับดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากสอดคล้องกับทรัพยากรและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร ถึงแม้ว่าผลผลิตจะสร้างรายได้ที่ไม่สูงมากนัก เห็นได้จากเกษตรกรต้องแสวงหารายได้จากแหล่งอื่นด้วย แต่ก็อยู่ในสถานะที่ดีกว่าพืชที่รัฐส่งเสริมทำให้ประเด็นนี้สะท้อนถึงความล้มเหลวของรัฐได้อย่างชัดเจน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น สรุปได้ว่าข้อค้นพบหลักของการวิจัยครั้งนี้ คือ 1)ทุนหรือทรัพยากรในการดำรงชีพมีผลต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพและมีความสัมพันธ์กับการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรด้วย และ 2) ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเงื่อนไขเชิงโครงสร้างในท้องถิ่น ทำให้เกษตรกรได้แสดงพฤติกรรมต่อตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง เช่น การต่อรอง การฉวยใช้ประโยชน์ การบ่ายเบี่ยง การนิทาให้ฉายา การแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย เพื่อที่จะให้

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของตนเองบรรลุผล ดังนั้น การดำรงชีพกับการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรจึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ส่วนข้อเสนอหลักของงานชิ้นนี้ จำแนกออกเป็น 2 ประเด็นสำคัญคือ 1) เกษตรกรดำรงอยู่ท่ามกลางแรงกดดัน เนื่องจากยาสูบเป็นพืชที่รัฐกำกับอย่างเข้มงวด ประกอบกับรัฐได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชชนิดอื่นทดแทน แต่เกษตรกรก็ยังต้องดิ้นที่จะปลูกพืชชนิดนี้ และ 2) การที่รัฐประสบความสำเร็จในการส่งเสริมการปลูกพืชชนิดอื่น เนื่องจากพืชที่รัฐส่งเสริมไม่สอดคล้องกับทรัพยากรและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร

ดังนั้น หากรัฐหวังดีและจริงจังต่อเกษตรกร ควรส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปลูกพืชที่มีความเหมาะสมและส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มมากขึ้น โดยสิ่งที่ส่งเสริมนั้นต้องสอดคล้องกับทรัพยากรและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของเกษตรกร เพื่อสร้างความมั่นคงให้เกษตรกรและลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบทต่อไป

6.3 ข้อเสนอแนะ

6.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) จากผลการศึกษาและข้อค้นพบที่ได้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับหน่วยงานของรัฐทั้งที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบ และหน่วยงานที่ส่งเสริมการดำรงชีพที่ดีขึ้นของประชาชน สามารถนำไปจัดทำแผนและนโยบายที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันรัฐที่ออกกฎหมาย หน่วยงานรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ ผู้รับซื้อยาสูบ เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ เพื่อลดข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการแสวงหารายได้ของเกษตรกรในชนบท โดยผลการศึกษาส่วนหนึ่งบ่งชี้ว่า เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ เป็นกลุ่มคนที่มีรายได้ที่ไม่สูงมากนัก เห็นได้จากการลงทุนต้องกู้ยืมเงินจากคนอื่น การไม่สามารถสะสมและเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจได้ ถึงแม้ว่าจะปลูกพืชชนิดนี้มาอย่างยาวนาน ดังนั้น การเพิ่มรายได้จึงมีความจำเป็นต่อการดำรงชีพของเกษตรกร

ผู้วิจัยจึงเสนอว่า การเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ ไม่ใช่ต้องเกิดขึ้นกับการปลูกยาสูบเพียงอย่างเดียว เพราะพืชชนิดนี้ได้ถูกเผชิญกับแรงกดดันและถูกกำกับทั้งในแง่ของกฎหมาย สุขภาพ และสาธารณสุข ดังนั้น รัฐควรหาแนวทางที่เหมาะสมต่อการเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกรทั้งในและนอกภาคการเกษตร ภายใต้เงื่อนไขการถือครองทรัพยากรในการดำรงชีพของเกษตรกร โดยที่ไม่กระทบต่อการดำรงชีพของเกษตรกรมากนัก รวมทั้งสร้างพื้นที่แห่งการเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับการพัฒนาสังคม พร้อมทั้งส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้ที่เหมาะสม เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจในชนบท

ทั้งนี้ ในประเด็นข้อเสนอที่รัฐควรให้การส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นนั้น สามารถพิจารณาคู่ขนานได้สองแนวทาง กล่าวคือ แนวทางที่หนึ่ง รัฐเข้าไปสนับสนุนให้

เกษตรกรมีอาชีพทางเลือกในพื้นที่โดยได้ผลตอบแทนมากกว่าการปลูกยาสูบ หรือปลูกยาสูบไปพร้อมกับการทำอาชีพทางเลือก เช่น การรับจ้างแบบเหมาช่วงกับอุตสาหกรรมในพื้นที่ การรับจ้างปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น โดยที่รัฐประกันเรื่องรายได้ เป็นต้น แนวทางที่สอง จากการสำรวจและสังเกตพื้นที่พบว่า หมู่บ้านโพนสาและตำบลโพนสา มีทรัพยากรที่มีความโดดเด่นระดับนานาชาติคือ แม่น้ำโขง และวัดอยู่หลายแห่ง ตลอดจนการมีอัยยาศัยดีของคนในพื้นที่ แต่ยังคงขาดการนำทรัพยากรที่มีคุณค่าเหล่านี้มาสู่พัฒนาเป็นรายได้ให้กับคนในพื้นที่ ดังนั้น รัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนในพื้นที่บ้านโพนสา จึงควรร่วมมือกัน “พัฒนาจากคุณค่า ให้เป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ” เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมริมโขง เป็นต้น แต่อาชีพและแนวทางการสร้างรายได้เหล่านี้ ควรอยู่ภายใต้ทรัพยากรการดำรงชีพที่เกษตรกรมีอยู่ เช่น ทักษะ ความรู้ความสามารถ และเงินทุน เป็นต้น เพื่อให้เป็นประโยชน์มากกว่าภาระแก่เกษตรกร

อนึ่ง ในประเด็นการหาอาชีพเสริมเพื่อให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นนั้น แตกต่างจากการผลักดันเกษตรกรออกไปปลูกพืชชนิดอื่น และแตกต่างจากข้อเสนอของกระทรวงการคลัง ที่เสนอให้รัฐควรส่งเสริมให้เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบหันไปปลูกพืชชนิดอื่นทดแทน เช่น หอมแบ่ง หอมแดง มะเขือเทศ พริก ข้าวโพด อ้อย ฯลฯ ซึ่งเป็นพืชรอบการปลูกระยะสั้น เพื่อความต่อเนื่องของรายได้ และความยั่งยืนในอาชีพของเกษตรกรเอง (กระทรวงการคลัง, 2564) ซึ่งเป็นข้อเสนอที่ขาดความชัดเจนเนื่องจากในพื้นที่ถึงแม้ว่า พืชบางชนิดจะมีตลาดรองรับแต่ก็ไม่มาก บางชนิดไม่มีตลาดรองรับด้วยซ้ำ ทำให้การผลักดันเกษตรกรไปปลูกพืชชนิดอื่นยิ่งเป็นการลดรายได้ของเกษตรกร และแข่งแข่งความยากจนและความเหลื่อมล้ำให้อยู่คู่สังคมชนบทสืบต่อไป

2) จากผลการศึกษาที่พบว่า เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบได้แบ่งเป็น 2 กลุ่มหลัก ๆ คือ กลุ่มสถานี กับกลุ่มอิสระ โดยกลุ่มสถานีได้รับการส่งเสริม สนับสนุน และประกันรายได้ที่แน่นอนจากรัฐผ่านหน่วยงานการยาสูบแห่งประเทศไทยทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้มีความเสี่ยงในการดำรงชีพไม่มากนัก แต่ในทางกลับกัน กลุ่มอิสระ เป็นกลุ่มที่ไม่ได้รับเหมือนกับกลุ่มแรกในทุกกรณี จึงเผชิญกับความเสี่ยงและแรงกดดันในการดำรงชีพที่สูงมาก

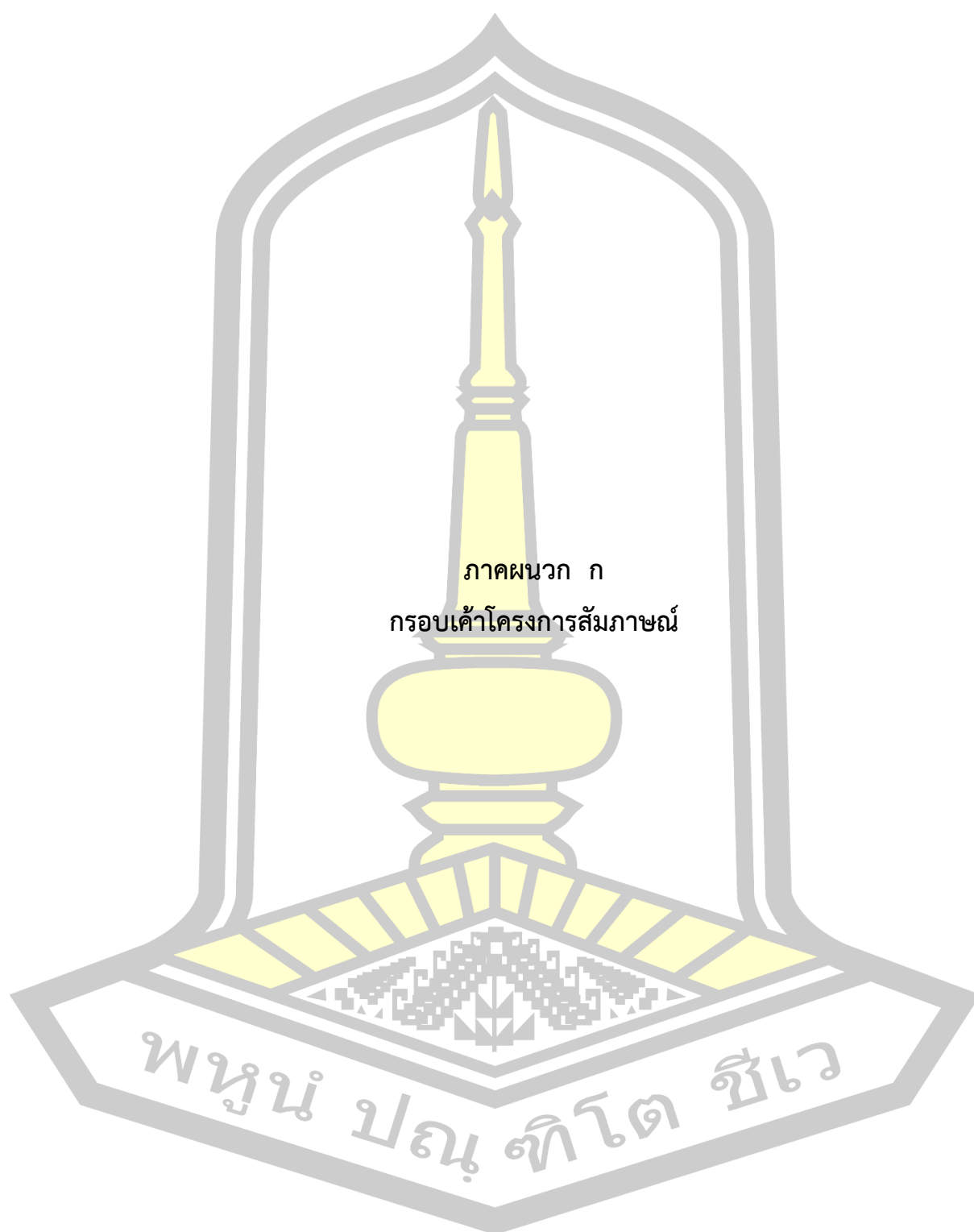
ผู้วิจัยจึงเสนอว่า การปลูกยาสูบของเกษตรกรกลุ่มอิสระ ได้ถูกกำกับจากกฎหมายและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องอยู่แล้ว ผ่านการขออนุญาตต่าง ๆ ดังนั้น รัฐจึงควรพิจารณาออกแบบมาตรการที่เหมาะสมออกมาเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรกลุ่มนี้ ในช่วงแรกอาจพิจารณาในกรณีที่เกิดผลผลิตได้รับความเสียหายก่อน เช่น การอุดหนุนเงินเยียวยาภายใต้บริบทความเสี่ยงใหม่ ๆ จากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate change) ให้กับเกษตรกรตามจำนวนไร่ที่ขออนุญาตเพาะปลูกต้นยาสูบ เป็นต้น โดยวิธีการข้างต้นนอกจากเป็นมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรแล้ว ยังสามารถแก้ไขปัญหาการบ่ายเบี่ยงหลีกเลี่ยงการขออนุญาตเพาะปลูกและขายยาสูบของเกษตรกรได้อีกด้วย

6.3.1 ข้อเสนอแนะการศึกษาครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นความต้องการได้รับการส่งเสริม สนับสนุน เยียวยาของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ พร้อมกับการศึกษาเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่นที่มีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน เช่น สุโขทัย เพชรบูรณ์ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกยาสูบเป็นจำนวนมาก

2) ในพื้นที่วิจัยมีเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ จำนวน 2 กลุ่มคือ กลุ่มสถานี หรือชาวไร่ในสังกัดสถานียาสูบโพนาสา การยาสูบแห่งประเทศไทย และ 2) กลุ่มอิสระ ซึ่งการวิจัยครั้งนี้เลือกศึกษาเพียงกลุ่มเดียว คือ “กลุ่มอิสระ” เท่านั้น ดังนั้น ผู้ที่สนใจจึงสามารถเลือกศึกษากลุ่มสถานี เพื่อนำมาเปรียบเทียบ โดยสามารถเพิ่มแนวคิดเกี่ยวกับเกษตรพันธสัญญา (Contract farming) เข้ามาประกอบการวิจัย ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงความแตกต่างและหลากหลายทั้งในแง่ผลการศึกษาและความรู้ทางวิชาการมากยิ่งขึ้น

กรอบเค้าโครงการสัมภาษณ์

คำชี้แจง

การวิจัย เรื่อง “การดำรงชีพและการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระบ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย” (Livelihoods and Everyday Politics of the Independent Tobacco Farmers in Phonsa Village, Phonsa Sub-district, Nongkhai Province)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย 1) เพื่อศึกษาการดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย และ 2) เพื่อศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย

ประโยชน์ของการวิจัย 1) ทำให้ทราบถึงทุนในการดำรงชีพและยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย 2) ทำให้ทราบถึงการเมืองในชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา จังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะอำนาจและการต่อรองที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการปลูกและขายยาสูบที่สอดคล้องกับความต้องการและวิถีการดำรงชีพในสถานการณ์ปัจจุบัน และ 3) เพื่อเสนอแนวทางให้กับหน่วยงานของรัฐ นำไปจัดทำแผนและนโยบายที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันรัฐที่ออกกฎหมาย หน่วยงานรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ ผู้รับซื้อขายยาสูบ เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ ซึ่งหากไม่มีแนวทางที่เหมาะสมอาจนำไปสู่ความขัดแย้งได้ และเป็นแนวทางในการวางแผนปรับปรุง พัฒนาส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้ที่เหมาะสม เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจในชนบท

ชื่อผู้วิจัย : นายสุนิตย์ เหมนิล หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผู้วิจัยขอรับรองว่า ข้อมูลที่ได้จะถือเป็นความลับ และใช้สำหรับการวิจัยนี้เท่านั้น จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

หมายเหตุ: คำถามใดไม่ประสงค์จะตอบสามารถข้ามหรืองดตอบได้

พนัน ปณ จิต ชิว

1. ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอิสระ

คำชี้แจง กรอบเค้าโครงการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยฉบับนี้ ประกอบด้วย 4 ส่วน ได้แก่
 ส่วนที่ 1 ลักษณะพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจ
 ส่วนที่ 2 สภาพการปลูกและขายยาสูบ
 ส่วนที่ 3 ความสัมพันธ์กับบุคคล หน่วยงาน และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
 ส่วนที่ 4 ผลกระทบจากการปลูกและขายยาสูบ

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ (นามแฝง) _____ โทรศัพท์ _____
 วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์ _____ เวลา _____

ส่วนที่ 1 ลักษณะพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจ

1. เพศ ☐ ชาย ☐ หญิง ☐ อื่น ๆ (ระบุ) _____
2. อายุ (ระบุ) _____ ปี
3. ระดับการศึกษาสูงสุด _____
4. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน _____ คน
5. จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่ปลูกและขายยาสูบในปีที่ผ่านมา _____ คน
6. จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานนอกภาคการเกษตรในปีที่ผ่านมา
☐ ไม่มีสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานนอกภาคการเกษตร
☐ สมาชิกในครัวเรือนทำงานนอกภาคการเกษตร จำนวน _____ คน
☐ สมาชิกในครัวเรือนที่ไม่ได้ทำงาน จำนวน _____ คน
7. แหล่งที่มาของรายได้หลักของครัวเรือนในปีที่ผ่านมา _____
8. แหล่งที่มาของรายได้รองของครัวเรือนในปีที่ผ่านมา _____
9. รายได้ของครัวเรือนเฉลี่ยต่อปี/ในปีที่ผ่านมา (รวมสมาชิกทุกคนโดยยังไม่หักค่าใช้จ่าย)
10. หนี้สินของครัวเรือนที่ค้างอยู่ในปัจจุบัน ☐ ไม่มี ☐ มี จำนวน (ระบุ) _____
11. แหล่งเงินกู้ของครัวเรือนที่ค้างอยู่ในปัจจุบัน (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
☐ ไม่มี ☐ เพื่อน -ญาติพี่น้อง ☐ กองทุนหมู่บ้าน
☐ ธกส. ☐ อื่น ๆ (ระบุ) _____
12. ที่ดินที่ครัวเรือนถือครองทั้งหมด _____ ไร่
13. ที่ดินที่ครัวเรือนใช้สำหรับปลูกยาสูบในปีที่ผ่านมา _____ ไร่
14. พื้นที่สำหรับปลูกยาสูบในปีที่ผ่านมาเป็นกรรมสิทธิ์ของใคร (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
☐ กรรมสิทธิ์ของครัวเรือน จำนวน _____ ไร่
☐ เช่าบุคคลอื่น จำนวน _____ ไร่ เช่าไร่ละ _____ บาท/ปี

ส่วนที่ 2 สภาพการปลูกและขายยาสูบ

1. ครัวเรือนท่านปลูกยาสูบมาแล้วกี่ปี

2. สาเหตุใดที่ครัวเรือนท่านตัดสินใจปลูกลายสาบ
3. นับตั้งแต่ท่านปลูกลายสาบเป็นรายได้การเปลี่ยนแปลงด้านราคาขึ้นลงเป็นอย่างไร
4. ในรอบปีที่ผ่านมา แรงงานในครัวเรือนที่ใช้ในการปลูกและขายยาสูบ มีจำนวนเท่าใด
5. ในรอบปีที่ผ่านมา แรงงานจ้างในการปลูกและขายยาสูบ มีจำนวนเท่าใด
 - ☐ ไม่มี เนื่องจาก _____
 - ☐ มี จำนวน _____ คน อัตราค่าจ้าง _____ บาท/วัน/คน
 โดยมีรายละเอียดหรือเงื่อนไขสำคัญ คือ _____
6. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านประสบกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานหรือไม่
7. การปลูกและขายยาสูบมีกระบวนการ หรือขั้นตอนอย่างไร (ก่อนปลูก, ระหว่างการปลูก การดูแลรักษา, การเก็บเกี่ยว, การขาย เป็นอย่างไร)
8. หนึ่งรอบการปลูกลายสาบใช้ระยะเวลากี่เดือน/ระหว่างเดือนใดถึงเดือนใด
9. ในรอบปีที่ผ่านมา สายพันธุ์ยาสูบที่หมู่บ้านท่านปลูก ประกอบด้วยสายพันธุ์ใดบ้าง และปลูกลายพันธุ์ใดมากที่สุดเพราะเหตุใด
10. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านได้ผลผลิตเส้นยาสูบ/ใบยาสูบแห้ง กี่โลกรัม
11. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านได้ขายผลผลิตให้กับใครบ้าง เพราะเหตุใด
 - ผู้รับซื้อรายย่อย/ผู้ค้าคนกลาง กี่โลกรัม
 - อื่น ๆ (ระบุ) กี่โลกรัม
12. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านเคยปฏิเสธการขายยาสูบให้กับผู้รับซื้อหรือไม่
13. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านมีรายได้จากการขายยาสูบเท่าใด และท่านพอใจกับราคาผลผลิตที่ได้หรือไม่
14. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านเผชิญปัญหาและอุปสรรคใดบ้างเกี่ยวกับการปลูกและขายยาสูบ สถานการณ์เป็นเช่นไร และท่านแก้ไขปัญหายังไง (เช่น ประสบปัญหาเรื่องที่ดิน ปัญหาเรื่องน้ำ ปัญหาเรื่องต้นทุนการผลิต ปัญหาเรื่องราคา อื่น ๆ)
15. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านมีรายจ่ายจากการปลูกลายสาบเท่าใด โดยประกอบด้วยรายจ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมใดบ้าง

ส่วนที่ 3 ความสัมพันธ์กับบุคคล หน่วยงาน และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

1. ในการปลูกลายสาบ ท่านใช้ทุนในด้านต่าง ๆ อย่างไร
 - 1.1 ทุนมนุษย์ (เช่น ทักษะ ความรู้ ความสามารถในด้านแรงงาน เป็นต้น)
 - 1.2 ทุนทางธรรมชาติ (เช่น ที่ดิน น้ำ ป่า เป็นต้น)
 - 1.3 ทุนทางการเงิน (เช่น เงินรายได้ ทรัพย์สินที่สะสมไว้ เป็นต้น)
 - 1.4 ทุนทางสังคม (เช่น เครือข่าย ความสัมพันธ์ที่สามารถเป็นทุน เป็นต้น)
 - 1.5 ทุนทางกายภาพ (เช่น การตัดเส้นทางคมนาคมขนส่งใหม่ โครงการประปาที่สะอาด โครงการไฟฟ้าแสงสว่าง การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เป็นต้น)
2. ครัวเรือนของท่านเผชิญปัญหาและอุปสรรคใดบ้างในการดำรงชีพในรอบปีที่ผ่านมา
3. ครัวเรือนของท่านแสวงหาโอกาสเพิ่มเติมในการดำรงชีพอย่างไรบ้างในรอบปีที่ผ่านมา

4. จากข้อ 2. และ 3. ท่านใช้ยุทธศาสตร์หรือวิธีการอะไรบ้างในการแก้ไขปัญหาและอุปสรรค และแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจเพิ่มเติม ตัวอย่างเช่น

4.1 ยุทธศาสตร์การจัดการ (เช่น การจัดสรรที่ดิน-น้ำ/แรงงาน/ทักษะ ที่มีอยู่หรือหาที่ดิน-น้ำมาให้เพียงพอ/แรงงาน/ทักษะ เพิ่มการใช้เครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่ การแปลงเงินออมเป็นเงินสด เป็นต้น)

4.2 ยุทธศาสตร์การสะสม (เช่น การย้ายถิ่น การซื้อหรือหาที่ดินมาเพิ่ม-การจ้างแรงงานเพิ่มเพื่อขยายครัวเรือน-เลื่อนขั้นทางสังคม เป็นต้น)

4.3 ยุทธศาสตร์การทำให้มั่นคงยิ่งขึ้น (เช่น การลงทุนในการพัฒนาที่ดินเพิ่มเติม เป็นต้น)

4.4 ยุทธศาสตร์การชดเชยหรือเอาตัวรอด (เช่น การย้ายถิ่น-ประหยัด-ขายสินทรัพย์ที่มีอยู่-กู้ยืม-แลกเปลี่ยน-พึ่งพิงมาตรการจากรัฐ เพื่อตอบสนองต่อภัยที่เกิดขึ้นกะทันหัน เป็นต้น)

4.5 ยุทธศาสตร์ความปลอดภัย (เช่น การปลูกพืชหลายชนิดไปพร้อม ๆ กัน การประกอบอาชีพหรือทำงานหลาย ๆ อย่างไปพร้อม ๆ กัน การเช่าที่ดินโดยจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิต การเก็บสะสมอาหาร การมองหาโอกาสในอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกรรมเมื่อไว้ เป็นต้น)

4.6 ยุทธศาสตร์การแสวงหารายได้หลายแหล่ง (เช่น การทำการเกษตรอื่น ๆ คู่ขนานไป การทำกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ บนที่ดินเกษตรกรรมด้วย การทำกิจกรรมนอกภาคการเกษตรควบคู่กันไป การรวมรายได้จากสมาชิกในครัวเรือนจากหลายแหล่งเข้าด้วยกัน การแบ่งงานกันทำในครัวเรือน เป็นต้น)

5. ในรอบปีที่ผ่านมา พื้นที่การปลูกยาสูบของท่านอยู่ในเขตได้รับประโยชน์จากระบบน้ำเพื่อการเกษตรขององค์การบริหารส่วนตำบลโพสนา หรือไม่ (ได้ประโยชน์อย่างไร หรือเหตุใดถึงไม่ได้ประโยชน์)

6. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านมีวิธีการจัดการความสัมพันธ์กับบุคคลและหน่วยงาน รวมถึงมีท่าทีและแสดงออกเกี่ยวกับการดำเนินการและกฎหมายที่เกี่ยวข้องอย่างไร เพื่อให้ตนเองได้ประโยชน์มากที่สุด หรือลดความสูญเสียที่อาจเกิดขึ้น (เช่น การไม่ร่วมมือ ขัดขืน ต่อต้าน ต่อรอง บ้ายเบี่ยง นินทา ล้อเลียน วิพากษ์วิจารณ์ หลีกเลียง ขโมย ลอบทำลาย กล่าวโทษ ปฏิบัติตาม ฉวยใช้ประโยชน์)

7. ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านได้เป็นสมาชิกกลุ่ม องค์กร เครือข่าย เกี่ยวกับยาสูบหรือไม่/(ถ้าเป็น) ท่านมีบทบาทอย่างไร และได้ประโยชน์ใดบ้างจากการเป็นสมาชิกดังกล่าว

ส่วนที่ 4 ผลกระทบจากการปลูกและขายยาสูบ

1. ท่านเคยเพิ่ม หรือลดพื้นที่ปลูกยาสูบ เนื่องจากนโยบายของรัฐหรือไม่ (เช่น การเก็บภาษีเพิ่มขึ้น ขั้นตอนการขออนุญาตปลูกที่ยุ่งยาก นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชทดแทน)

2. ที่ผ่านมา ท่านมองว่ารัฐบาลมีการปรับเปลี่ยนนโยบายด้านการปลูกยาสูบ โดยให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาในพื้นที่รวมถึงข้อเรียกร้องของผู้ปลูกยาสูบบ้างหรือไม่ อย่างไร

3. ท่านเคยแสดงออกต่อการเมืองและการเลือกตั้ง เนื่องจากผู้สมัครหรือพรรคการเมืองมีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบหรือไม่

3.1 การเมืองและการเลือกตั้งระดับชาติ (เช่น การไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การให้การสนับสนุนหรือไม่สนับสนุนผู้สมัครรับเลือกตั้งในรูปแบบต่าง ๆ ในระดับชาติ)

3.2 การเมืองและการเลือกตั้งระดับท้องถิ่น (เช่น การไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การให้การสนับสนุนหรือไม่สนับสนุนผู้สมัครรับเลือกตั้งในรูปแบบต่าง ๆ ในระดับท้องถิ่น การผลักดันให้คนรู้จักลงสมัครรับเลือกตั้งหรือลงสมัครรับเลือกตั้ง การกดดันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ช่วยเหลือ เป็นต้น)

4. ท่านคิดว่า “การปลูกยาสูบ” มีผลกระทบอย่างไรต่อ (ก) เศรษฐกิจ (ข) สังคม (ค) การเมือง และ (ง) สิ่งแวดล้อมของชุมชน

4.1 ในแง่ผลดี หรือผลกระทบด้านบวก

4.2 ในแง่ผลเสีย หรือผลกระทบด้านลบ

5. ในอนาคตท่านมีแนวคิดที่จะเพิ่ม หรือลดพื้นที่ปลูกยาสูบหรือไม่ เพราะสาเหตุใด

❖❖ ขอขอบคุณท่านเป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ข้อมูล ❖❖

2. ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มผู้รับซื้อยาสูบ

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ _____ โทรศัพท์ _____

วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์ _____ เวลา _____

1. เพศ ☐ ชาย ☐ หญิง ☐ อื่น ๆ (ระบุ) _____

2. อายุ (ระบุ) _____ ปี 3. ระดับการศึกษาสูงสุด _____

4. ภูมิลำเนา _____

5. ระยะเวลาในการรับซื้อยาสูบ _____

6. รายจ่าย/ต้นทุน และรายได้ในการรับซื้อยาสูบต่อปี/ในรอบปีที่ผ่านมา

7. ท่านคิดว่าการปลูกและขายยาสูบมีความสำคัญต่อเกษตรกร ชุมชน และสังคมอย่างไร

8. ประสบการณ์ในการรับซื้อยาสูบ

8.1 ท่านเข้ามารับซื้อยาสูบในหมู่บ้านโพนสาเมื่อใด และเข้ามาได้อย่างไร

8.2 ในหมู่บ้านโพนสา ท่านมีเกษตรกรขาประจำที่ขายยาสูบให้ท่านหรือไม่

8.3 การเป็นผู้รับซื้อยาสูบของท่าน ต้องปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ข้อบังคับใดบ้าง และมีผลต่อการรับซื้อยาสูบอย่างไร

8.4 ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านกำหนดราคารับซื้อยาสูบอย่างไร

8.5 ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านเคยเปลี่ยนแปลงราคาการรับซื้อยาสูบต่อเกษตรกรบ้านโพนสา หรือไม่/เพราะเหตุใด

8.6 ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านรับซื้อยาสูบจากเกษตรกรบ้านโพนสา กี่โลกรัม เป็นราคาเท่าไรต่อกิโลกรัม และเพียงพอต่อความต้องการของท่านหรือไม่

8.7 ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านเคยประสบปัญหาเกี่ยวกับการรับซื้อยาสูบจากเกษตรกรบ้านโพนสา หรือไม่ และท่านแก้ไขปัญหายังไง

8.8 ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านเคยปฏิเสธการรับซื้อยาสูบจากเกษตรกรบ้านโพนสา หรือไม่

8.9 ในรอบปีที่ผ่านมา ท่านรับซื้อยาสูบจากเกษตรกรบ้านโพนสา เพื่อนำไปขายต่อ หรือนำไปแปรรูปเป็นบุหรี่มวนเอง

9. จากสิ่งที่ท่านพบเห็น ผู้ปลูกยาสูบในหมู่บ้านโพนสาใช้วิธีการใดบ้างที่ทำให้สามารถยังอยู่ในอุตสาหกรรมปลูกยาสูบ เมื่อรัฐออกนโยบายด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อพวกเขา หรือเมื่อราคายาสูบเปลี่ยนแปลง

10. ท่านคิดเห็นอย่างไร ต่อนโยบายและกฎหมายของรัฐเกี่ยวกับการปลูก การขาย และรับซื้อยาสูบในปัจจุบัน และทิศทางหรือแนวโน้มในอนาคต

❖❖ ขอขอบคุณท่านเป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ข้อมูล ❖❖

3. ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐ หน่วยงานรัฐ

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ _____ โทรศัพท์ _____

วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์ _____ เวลา _____

1. เพศ ☐ ชาย ☐ หญิง ☐ อื่น ๆ (ระบุ) _____

2. อายุ (ระบุ) _____ ปี

3. ระดับการศึกษาสูงสุด _____

4. ตำแหน่งและบทบาทหน้าที่ของท่านในหน่วยงาน _____

5. ระยะเวลาการปฏิบัติหน้าที่ในหน่วยงาน _____ ปี

6. ท่านคิดว่า การปลูกและขายยาสูบมีความสำคัญต่อเกษตรกร ชุมชน และสังคมอย่างไร

7. ท่านคิดว่า สถานการณ์การปลูกยาสูบในพื้นที่บ้านโพนสา ตำบลโพนสา เป็นอย่างไร

8. ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบ

8.1 หน่วยงานท่าน มีบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบในกิจกรรมที่สำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกและขายยาสูบของเกษตรกรอย่างไร

8.2 หน่วยงานท่าน เคยให้การสนับสนุนเกษตรกรบ้านโพนสา หรือไม่/อย่างไร (เช่น ด้านการขออนุญาตปลูก/ด้านการผลิต/ด้านการลงทุน/ด้านการตลาด/ด้านน้ำเพื่อการเกษตร/อื่น ๆ)

8.3 หน่วยงานท่าน เคยประสบกับปัญหาต่าง ๆ กับเกษตรกรบ้านโพนสาหรือไม่/สถานการณ์เป็นเช่นไร และหน่วยงานท่านแก้ไขปัญหายังไง

9. ท่านมีความเห็นอย่างไรต่อนโยบายและกฎหมายของรัฐเกี่ยวกับการส่งเสริม สนับสนุน และควบคุมการปลูกยาสูบในปัจจุบัน

10. เมื่อมีการปรับเปลี่ยนนโยบายและกฎหมายเกี่ยวกับการส่งเสริม สนับสนุน และควบคุมการปลูกยาสูบ เกษตรกรในหมู่บ้านโพนสามีการแสดงออกและปรับตัวอย่างไรบ้าง (เช่น การปฏิบัติตาม การแสดงความไม่พอใจหรือบ่น เบียดเบียน เป็นต้น)

❖❖ ขอขอบคุณท่านเป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ข้อมูล ❖❖

พูน ปณ จิต ชีเว

4. ผู้นำชุมชน

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ _____ โทรศัพท์ _____

วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์ _____ เวลา _____

1. เพศ ☐ ชาย ☐ หญิง ☐ อื่น ๆ (ระบุ) _____

2. อายุ (ระบุ) _____ ปี

3. ระดับการศึกษาสูงสุด _____

4. ภูมิลำเนา _____

5. สถานะ/ตำแหน่งในชุมชน _____

6. กรุณาเล่าถึงประวัติความเป็นมา ความเป็นอยู่ และการทำมาหากินของชุมชนท่านตั้งแต่ออดีตจนถึงปัจจุบัน

7. เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบในชุมชนของท่านมีกี่ครัวเรือน

8. ท่านคิดว่า การปลูกและขายยาสูบมีความสำคัญต่อเกษตรกร ชุมชน และสังคมอย่างไร

9. ที่ผ่านมาชุมชนของท่านเคยได้รับการจัดสรรงบประมาณจากรัฐในการส่งเสริม สนับสนุน การปลูกยาสูบของเกษตรกรภายในชุมชนท่านหรือไม่

10. บุคคล กลุ่ม เครือข่าย หน่วยงานใดบ้างที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเกษตรกร และในหมู่บ้าน โพนสาได้จัดการความสัมพันธ์อย่างไร และมีการแสดงออกและปรับตัวอย่างไรบ้าง (เช่น การปฏิบัติตาม การสนับสนุน การแสดงความไม่พอใจหรือบ้ายเบี่ยง เป็นต้น)

❖❖ ขอขอบคุณท่านเป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ข้อมูล ❖❖

พูน ปณ จิตโต ชีเว

บรรณานุกรม

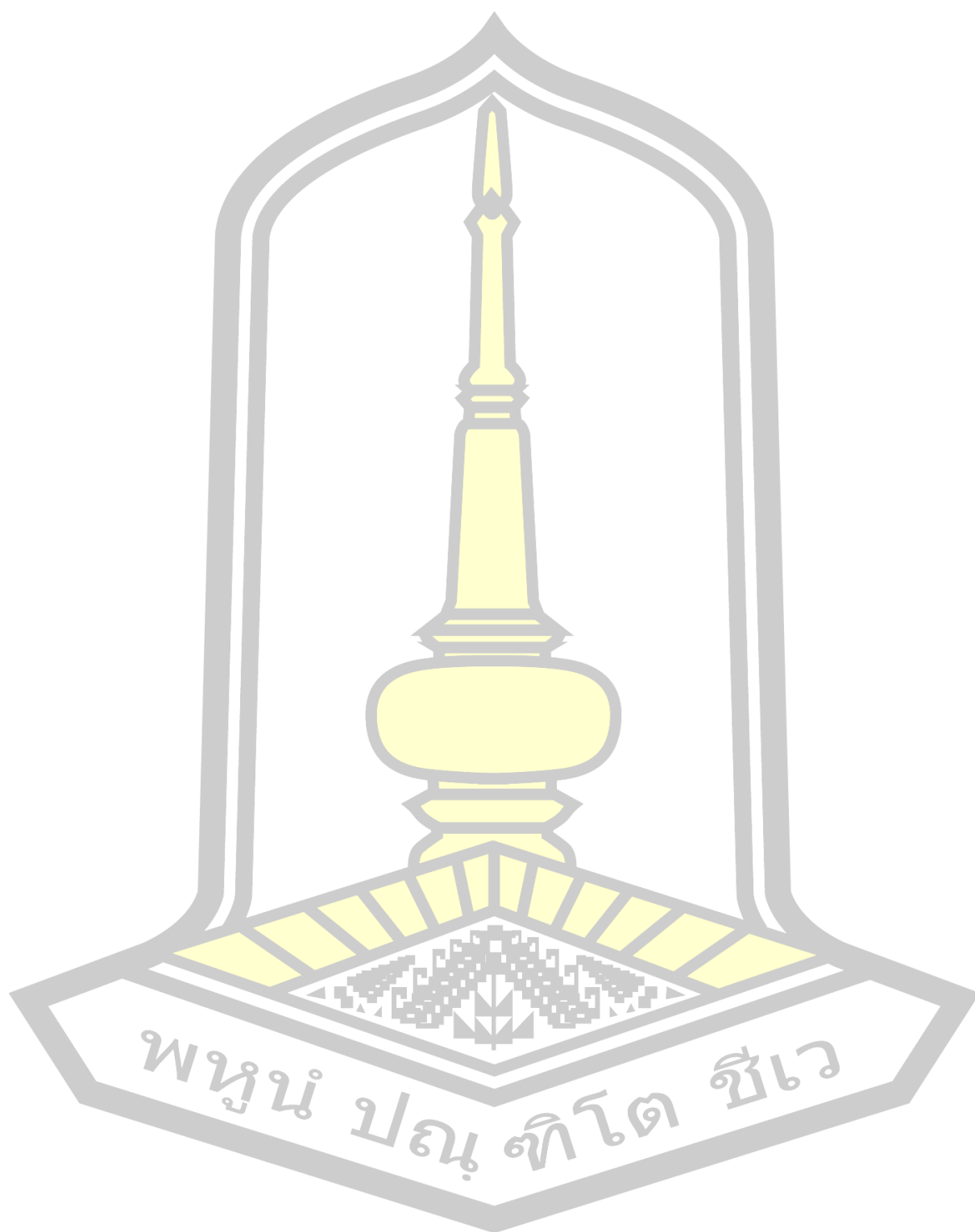
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (n.d.). *Agrobiodiversity management from a sustainable livelihoods' perspective*. Retrieved 12 October 2023 from <https://www.fao.org/3/y5956e/Y5956E04.htm>
- Kerkvliet, B. J. T. (2009). Everyday politics in peasant societies (and ours). *Journal of Peasant Studies*, 36(1), 227-243.
- Khan, M. A. (2008). *Livelihood Strategies and Employment Structure in Northwest Pakistan*. the Faculty of Agricultural Sciences, Georg-August-University Göttingen.
- Paller, J. W. (2019). *Democracy in Ghana: Everyday Politics in Urban Africa*. The Cambridge University Press.
- Walker, A. (2012). *Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy*. The University of Wisconsin Press.
- กนกวรรณ แสงศรีจันทร์, ประณิธิพร เอ็มโอธ และปิยะวรรณ สุทธิประพันธ์. (2558). การสำรวจแมลงศัตรูใบยาสูบแห้งในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน. *วารสารแก่นเกษตร*, 43(1), 111-120.
- กรมพัฒนาที่ดิน. (2561). *เขตการใช้ที่ดินพืชเศรษฐกิจยาสูบ*. กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรมสรรพสามิต. (ม.ป.ป.). *การจัดเก็บภาษีสรรพสามิต*. สืบค้นเมื่อ 1 ธันวาคม 2566 จาก <https://webdev.excise.go.th/aec-law/th/excise-th-thailand.php>
- กระทรวงการคลัง. (2564). *หนังสือกระทรวงการคลัง ลงวันที่ 20 กรกฎาคม 2564 เรื่อง ขอความเห็นชอบในหลักการโครงการให้ความช่วยเหลือผู้เพาะปลูกต้นยาสูบและผู้บ่มเพาะอิสระที่ได้รับผลกระทบจากการลดปริมาณการลดซื้อใบยาสูบของการยาสูบแห่งประเทศไทย ฤดูกาลผลิต 2562/2563 และรายงานผลการดำเนินการของคณะกรรมการพิจารณาแนวทางการส่งเสริมเกษตรกรให้เพาะปลูกพืชชนิดอื่นทดแทนการปลูกยาสูบ*. สืบค้นเมื่อ 1 ตุลาคม 2566 จาก https://resolution.soc.go.th/PDF_UPLOAD/2564/P_404615_15.pdf
- กาญจนา โกดิทิพย์, เยาวลักษณ์ จันทร่าง, ไสว บุรณพานิชพันธ์, ปิยะวรรณ สุทธิประพันธ์ และประณิธิพร เอ็มโอธ. (2557). การจำแนกชนิดและชีววิทยาของผีเสื้อศัตรูยาสูบในโรงเก็บ. *วารสารเกษตร*, 30(1), 21-28.
- การยาสูบแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). *ยาสูบกับการค้นพบ*. สืบค้นเมื่อ 11 มกราคม 2567 จาก <https://www.thaitobacco.or.th/2015/01/006812.html>

- โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช. (ม.ป.ป.). จามจุรี. สืบค้นเมื่อ 17 มกราคม 2567 จาก http://www.rspg.or.th/plants_data/plantdat/mimosoid/ssaman_1.htm
- จักรกริช สังขมณี. (2555). ชุมชนแห่งนั้นชื่อปราณนา: วัฒนธรรมการเมืองในชีวิตประจำวันกับเครือข่ายความสัมพันธ์ในการพัฒนาท้องถิ่น. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จักรพงษ์ กางโสภา, อนันต์ วงเจริญ และบุญมี ศิริ. (2558). การพอกเมล็ดพันธุ์ร่วมกับสารป้องกันเชื้อราเพื่อยับยั้งเชื้อรา *Pythium* spp. ในระยะต้นกล้าของยาสูบ. *วารสารแก่นเกษตร*, 43(4), 717-728.
- จำลอง แสนเสนาะ. (2561). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยนโยบายจำนำข้าว: กรณีศึกษาในกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ. คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- จิฬาภรณ์ ยกอิน และเกษราวัลณ์ นิลรวงกูร. (2561). คุณภาพชีวิตเกษตรกรปลูกยางพาราในจังหวัดนครศรีธรรมราช. *วารสารวิจัยสุขภาพและการพยาบาล*, 34(1), 717-728.
- จิรวัดน์ เจริญสถาพรกุล. (2564). ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจของภาษีสรรพสามิตต่อการปลูกยาสูบ: มุมมองทางมหภาคและจุลภาค. *วารสารแก่นเกษตร*, 49(5), 1112-1120.
- ชัคตตรัย รัชสวัสดิ์ และเอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2558). การประเมินผลนโยบายรับจำนำมันสำปะหลัง: ศึกษากรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. *วารสารราชพฤกษ์*, 13(2), 33-40.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561). ความรู้พื้นฐานทางรัฐศาสตร์ มนุษย์กับการเมือง. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัชชาภัทร อุ่นตรงจิตร. (2554). *รัฐศาสตร์*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐกานต์ อัครพงศ์พิศักดิ์. (2556). การเมืองว่าด้วยเรื่องพืชพลังงานและความเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตร: ศึกษากรณีการปลูกอ้อยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- _____. (2557). การเมืองในชีวิตประจำวันของครัวเรือนอีสาน ภายใต้บริบทของการปลูกอ้อยในฐานะพืชพลังงาน. *วารสารลุ่มน้ำโขง*, 10(3), 1-23.
- เดชา คำเข้าเมือง. (2565). อยู่ดีมีแสง: ไบโอสูบริมโขง. สืบค้นเมื่อ 11 ตุลาคม 2566 จาก <https://thecitizen.plus/node/62141>
- ทรงชัย ทองปาน. (2562). เศรษฐีใหม่ส่วนยาง: การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคอง. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทิพย์วรรณ ผลประโยชน์. (2564). บทบาททางการเมืองของสถาบันชาวไร่อ้อยไทย พ.ศ. 2527-2563. *วารสารการวิจัย การบริหาร การพัฒนา*, 11(2), 390-406.
- ทิพย์วรรณ บรรลุสันต์. (2563). การเมืองในชีวิตประจำวันของผู้ค้าในตลาดขายแดนอินโดจีน จังหวัดมุกดาหาร. วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เทศบาลตำบลโพนสา. (2566). *แผนพัฒนาท้องถิ่น (พ.ศ. 2566-2570)*. เทศบาลตำบลโพนสา, จังหวัด

หนองคาย.

- ไทยโพสต์. (2564). *สรรพสามิตตั้งโต๊ะแจง'ภาษียาสูบใหม่' เพิ่มรายได้รัฐอีก 4,500 ล้านบาทต่อปี*. สืบค้นเมื่อ 22 ตุลาคม 2566 จาก <https://www.thaipost.net/main/detail/118355>
- ไทยรัฐ. (2565). *ไฟเขียวงบกลางเหี้ยม 160 ล้าน จ่ายผ่านบัญชี ช่วยผู้เพาะปลูกยาสูบ-ผู้บ่มอิสระ*. สืบค้นเมื่อ 22 ตุลาคม 2566 จาก <https://www.thairath.co.th/news/politic/2371561>
- ธนพันธ์ ไกล่ประกอบทรัพย์. (2556). ระบบการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจกับนโยบายอุดหนุนสินค้าเกษตรของไทย. *วารสารบัณฑิตศึกษา มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 2(1), 81-98.
- ธนพันธ์ ไกล่ประกอบทรัพย์, ณัฐชัย ชินอรรรถพร และขวัญตา เบ็ญจะจันทร์. (2558). สสำรวจแนวโน้มการอุดหนุนสินค้าเกษตรในอาเซียน. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี*, 9(18), 68-82.
- นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ. (2562). ผลกระทบจากนโยบายayangพาราของรัฐบาลต่อการปลูกyangพาราในไทย. *วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา*, 11(1), 129-140.
- นิธิตา เนื่องจำนงค์ และทรงชัย ทองปาน. (2562). “จากนาข้าวเป็นสวนyangพารา”: การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพ และความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนชาวนาริมแม่น้ำโขง จังหวัดบึงกาฬ. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 10(1), 10-41.
- บัญชา สมบูรณ์สุข และปฐวิทย์ พิทยาภินันท์. (2564). การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรชาวสวนyangภายใต้ระบบการผลิตyangพาราและข้าวใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้. *วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 17(1), 69-95.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2553). *เส้นทางยาเส้น: เกษตรกรผู้ปลูก ผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้บริโภคบุหรืมวนเอง*. กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง, ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์, นิลวดี พรหมพักพิง, พรเพ็ญ โสมาบุตร และกฤษฎา ปัจจำเญย์. (2561). *ปัจจัยที่มีผลต่อการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ*. กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง, นิลวดี พรหมพักพิง, พะเยาว์ นาคำ, เกษราภรณ์ คลังแสง, ภัทรพร ศรีพรหม และพรเพ็ญ ปานคำ. (2550). *เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องการควบคุมบุหรื*. กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปรีชา อุบัยคิน และสุรินทร์ ทำเพียร. (2551). *สถานการณ์และแนวโน้มการเพาะปลูกยาสูบพื้นบ้านในภาคเหนือตอนบน*. มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2554). *มโนทัศน์การดำรงชีพ*. พงษ์สวัสดิ์การพิมพ์.
- พจนารถ ห่วงสกุล และศิริศักดิ์ เหล่าจันทาม. (2565). การประเมินผลนโยบายประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกมันสำปะหลังในจังหวัดนครราชสีมา. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 11(2), 82-96.

- รติษฐ นุตพงษ์, เยาวลักษณ์ จันทร์บาง และณัฐศักดิ์ กฤติกาเมษ. (2555). การใช้คลื่นความถี่วิทยุเพื่อควบคุมมอดยาสูบ. *วารสารเกษตร*, 28(1), 75-82.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2530). *เศรษฐศาสตร์ว่าด้วย ปริมาณข้าว*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2542). *พืชการเมือง*. ใน ผู้จัดการรายวัน. สืบค้นเมื่อ 24 ตุลาคม 2566 จาก <http://www.rangsun.econ.tu.ac.th/data/06/03-42/11-04-พืชการเมือง.pdf>
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2556*. บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน).
- วรตล เลิศรัตน์. (2566). หยุตชุดหลุมฝังประเทศด้วย ‘เงินอุดหนุนเกษตรกร’ แบบเดิม ๆ. สืบค้นเมื่อ 11 สิงหาคม 2566 จาก <https://www.the101.world/farmer-income-supportreform/>
- ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ. (2562). “บุหรื” คือ “ฆาตกร”? วารสารก้าวหน้าทันวิทย์กับศจย, 11(2), 1-35.
- ส่วนตรวจสอบป้องกันและปราบปราม, กรมสรรพสามิต. (ม.ป.ป.). *การตรวจสอบพันธุ์ใบยาสูบกับการจัดเก็บภาษีของกรมสรรพสามิต*. สืบค้นเมื่อ 17 มกราคม 2567 จาก https://www3.excise.go.th/main/wp-content/uploads/2019/12/km_1_1.pdf
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ. (2565). *สร้างอนาคตสังคมไทย ขจัดภัยวงจรยาสูบ*. สืบค้นเมื่อ 18 ตุลาคม 2566 จาก <https://www.thaihealth.or.th/สร้างอนาคตสังคมไทย-ขจัด/>
- สำนักงานจังหวัดหนองคาย. (2564). *แผนพัฒนาจังหวัด พ.ศ. 2561-2565 (รอบปี พ.ศ. 2564)*. สืบค้นเมื่อ 11 มกราคม 2567 จาก <http://www.nongkhai.go.th/>
- สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร. (ม.ป.ป.). *พืชเศรษฐกิจ สินค้าสร้างรายได้ให้ครัวเรือนและประเทศ*. สืบค้นเมื่อ 18 ตุลาคม 2566 จาก <https://www.arda.or.th/detail/6166>
- สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดหนองคาย. (2562). *รายงานคุณภาพชีวิตคนจังหวัดหนองคาย ปี 2562*. สืบค้นเมื่อ 11 มกราคม 2567 จาก <https://data.go.th/dataset/nk1>
- สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2566). *ยสท. ช่วยเหลือชาวไร่ยาสูบ สนับสนุนปัจจัยการผลิต ร้อยละ 50 วงเงิน 56.16 ล้านบาท ฤดูกาลผลิต 2565/2566*. สืบค้นเมื่อ 18 ตุลาคม 2566 จาก <https://www.thaigov.go.th/news/contents/details/64007>
- องค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา. (2566). *แผนพัฒนาท้องถิ่น (พ.ศ.2566-2570)*. องค์การบริหารส่วนตำบลโพนสา, จังหวัดหนองคาย.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นายสุนิตย์ เหมนิล
วันเกิด	18 ตุลาคม พ.ศ. 2529
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 999 หมู่ 11 ตำบลหนองนาคำ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	พนักงานมหาวิทยาลัย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2553 ปริญญาบริหารธุรกิจบัณฑิต (บธ.บ.) มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี พ.ศ. 2553 ปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต (ร.บ.) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. 2556 ปริญญารัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต (รป.บ.) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. 2559 ปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต (ร.บ.) มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2557 รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (รป.ม.) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. 2567 รัฐศาสตรมหาบัณฑิต (ร.ม.) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูน ปณ ภัโต ชีเว